T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EKONOMİK BİRLİKLERİN ÜLKE EKONOMİKLERİNE KATKILARI: AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

SİNAN BOY

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET ATAKİŞİ

EDİRNE 2022

Tezin Adı: Ekonomik Birliklerin Ülke Ekonomilerine Katkıları: Avrupa Birliği ve Türkiye

Hazırlayan: Sinan BOY

ÖZET

Bütün ülkeler günümüz rekabet koşullarında diğer ülkeler ile rekabet edebilmek için belirli ekonomik entegrasyonlar oluşturma düşüncesi içerisindedir. Günümüz iktisadi hayatında ikili veya daha fazla ortak çıkarın bir araya gelmesi neticesinde ortaya çıkmış olan pek çok ekonomik entegrasyon bulunmaktadır. Avrupa Birliği dünyada birlik aşamasına ulaşan ilk yapıdır. Hem çevresi hem de üyelerini ekonomik anlamda etkilemesi de doğaldır. Türkiye ise 1996 yılından beri Gümrük Birliği ile Avrupa Birliği'ne bağlıdır. Ekonomik olarak birçok etkisi olan bu birlikteliğin Türkiye'ye çoğu zaman olumlu etkisi olabildiği gibi olumsuz etkileri de bulunabilmektedir.

Bu çalışmada, Avrupa Birliği ile kurulan Gümrük Birliği ülkelerinin, Türkiye'nin ithalat ve ihracat üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın analizi 2000 ve 2020 yılları arasındaki veriler aracılığıyla; Türkiye'nin, Gümrük Birliği ülkelerinde yer aldığı sürecin olumlu ve olumsuz etkileri, panel veri analizi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın analizinde Tado ve Yamamoto Nedensellik Testi, Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi kullanılmıştır. Ayrıca Gümrük Birliği ülkelerinin, Türkiye üzerindeki ithalat ve ihracat hareketlerine etkisi gösterilmesi için Vektör Otoregresyon (VAR) modeli oluşturulmuştur. Çalışmanın sonucunda Avrupa Birliği ile oluşturulan Gümrük Birliği Ülkelerinin, Türkiye'nin dış ticaret hareketlerinde bağlantılı olarak hareket etmesi, taraflar arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde gümrük birliğinin önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Birlikler, Avrupa Birliği, Türkiye, Ekonomi

Title of Thesis: Contribution of Economic Unions to Country Economies: European Union and Turkey

Prepared by: Sinan BOY

ABSTRACT

All countries are in the idea of creating certain economic integrations in order to compete with other countries in today's competitive conditions. In today's economic life, there are many economic integrations that have emerged as a result of the combination of bilateral or more common interests. The European Union is the first structure in the world to reach the union stage. It is natural that it affects both its environment and its members economically. Turkey, on the other hand, has been a member of the European Union with the Customs Union since 1996. This union, which has many economic effects, can often have positive effects on Turkey as well as negative effects.

In this study, the effects of the Customs Union countries established with the European Union on Turkey's import and export were examined. Analysis of the study through data between 2000 and 2020; The positive and negative effects of the process in which Turkey took part in the Customs Union countries were realized with panel data analysis. Tado ve Yamamoto Causality Test, Augmented Dickey Fuller Unit Root Test were used in the analysis of the study. In addition, Vector Autoregression (VAR) model was created to show the effect of Customs Union countries on import and export movements on Turkey. As a result of the study, it has been determined that the Customs Union Countries formed with the European Union act in connection with Turkey's foreign trade movements, and that the customs union has an important effect on the development of social and economic relations between the parties.

Key Words: Economic Unions, The European Union, Turkey, Economy

ÖNSÖZ

Bu çalışma ekonomik bütünleşmenin süreçleri ile ilgili nedensellik ilişkisine göre tarihsel süreci dikkate alarak entegrasyon eğilimlerinin ülkelerin ekonomilerine katkılarını, Avrupa Birliği'ni ve süreçte ortaya çıkan kurumlarını tarihsel sürecini dikkate alarak geçirdiği evrimsel süreci, Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile sürdürdüğü entegrasyon sürecinin halkalarını çeşitli verilerle ve analizlerle ortaya koymaya çalışmaktadır.

Çalışmada tarihsel sürece katkı veren antlaşmalar, protokoller ve çeşitli kurum ve kuruluşlar nesnel bir şekilde ele alınmış, bu kurum ve kuruluşların ekonomik bütünleşmeye sağladığı fayda ve zararlar nesnel bilgiler ışığında ele alınmaya çalışılmıştır.

Sinan BOY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
KISALTMALAR ..... **x**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **4**
1.2. Ekonomik Bütünleşmenin Tanımı ve Amacı 4
1.3. Ekonomik Bütünleşmenin Süreçleri 8
1.3.1. Ekonomik İş Birliği Aşamaları 9
1.3.2. Tercihli Ticaret Bölgesi 12
1.3.3. Serbest Ticaret Bölgesi 13
1.3.4. Gümrük Birliği 14
1.3.5. Ortak Pazar 17
1.3.6. Ekonomik ve Parasal Birlik 20
1.3.7. Siyasi Birlik 22
1.4. Dünyada Ekonomik Entegrasyon Eğilimleri ve Üye Ülke Ekonomilerine Katkıları 24
1.4.1. Avrasya ve Asya Bölgesi Birleşme Hareketleri 29
1.4.2. Amerika Kıtası Birleşme Örnekleri 39
1.4.3. Afrika Birleşme Hareketleri 44
1.4.4. Avrupa Kıtası Birleşme Örnekleri 47
1.4.5. Başarılı Bir Birleşme Örneği: Avrupa Birliği 53

2.İKİNCİ BÖLÜM **54**
2.1. Avrupa Birliği Kurumları ve Tarihsel Süreç 54
2.2. Avrupa Birliği Kurumları 60
2.2.1. Avrupa Parlamentosu 61

2.2.2. Avrupa Birliği Zirvesi (Avrupa Konseyi) 64
2.2.3. Bakanlar Konseyi 65
2.2.4. Avrupa Komisyonu 66
2.2.5. Avrupa Birliği Adalet Divanı 68
2.2.6. Avrupa Merkez Bankası 69
2.2.7. Sayıştay 69
2.2.8. Diğer Kurumlar 70
2.3. Avrupa Bütünleşmesinin Aşamaları 71
2.3.1. Benelux Topluluğu ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu 72
2.3.2. Roma Antlaşması, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu 74
2.3.3. Brüksel Antlaşması 75
2.3.4. Avrupa Tek Pazarı Sürecindeki Avrupa Tek Senedi 75
2.3.5. Maastricht Antlaşması 77
2.3.6. Güncel Avrupa Birliği 78

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 83
3.1. Avrupa Birliği-Türkiye Gümrük Birliği ve Ekonomiye Etkileri 83
3.2. Avrupa Birliği-Türkiye Gümrük Birliği Tarihsel Gelişimi 85
3.2.1. Ankara Antlaşması 87
3.2.2. Katma Protokol 89
3.2.3. 12 Eylül 1980 Askeri Darbe ve İlişkilerin Dondurulması 91
3.2.4. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı 92
3.2.5. 2002 Sonrası Gelişmeler 94
3.3. Gümrük Birliği'nin Ülke Ekonomilerine Etkileri 95
3.3.1. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri 100
3.3.2. Üretim Üzerine Etkileri 100
3.3.3. Tüketim Üzerine Etkileri 105
3.3.4. Dış Ticaret Hadleri Üzerine Etkiler 109

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 112

4.1. Türkiye ile Gümrük Birliği Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkilerin Ekonometrik Analizi 112

4.1.1. Birim Kök Analizi 113

4.1.1.1. Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi 113

4.1.2.2. Tado ve Yamamoto Nedensellik Testi 119

4.1.2. Literatür Araştırması 123

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 126

KAYNAKÇA 128

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ekonomik Bütünleşme Türleri 8
Tablo 2: Ekonomik Bütünleşmelerin Türleri 11
Tablo 3: Bölgesel Ticaret Anlaşma Sayıları 14
Tablo 4: Ekonomik Entegrasyon Örnekleri 28
Tablo 5: ASEAN Ülkelerinde GSYİH Gelişimi ($) (1980-2016)..... 32
Tablo 6: ASEAN Örgüt İçi Mal Ticareti ($) (2000-2016)..... 35
Tablo 7: EFTA Üyeleri GSYİH Tablosu (2000-2018) 49
Tablo 8: AB'nin Genişleme Dönemleri 57
Tablo 9: Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri..... 84
Tablo 10: Dış Ticaret Göstergesi (Bin $)..... 101
Tablo 11: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat (Milyon $) 103
Tablo 12: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat (Milyon $) 104
Tablo 13: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracatın Dağılımı (Milyon$) 106
Tablo 14: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İthalatın Dağılımı (Milyon $) 107
Tablo 15: Türk İhracatının İlk 10 Fasılı ve Listelenişi (Milyon $) 108
Tablo 16: İhracatın Sektörel Bazlı (ISIC Rev.3) Dağılımı (Milyon $) 109
Tablo 17: İthalatın Sektörel Bazlı (ISIC Rev.3) Dağılımı (Milyon $) 110
Tablo 18: Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları..... 113
Tablo 19: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İhracatına Etkisini Göstermek Amacıyla Oluşturulan VAR Modeline İlişkin AIC, HQ, SC ve FPE Değerleri..... 114
Tablo 20: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İhracatına Etkisini Göstermek Amacıyla Oluşturulan VAR Modeline İlişkin İstatistikler. 115
Tablo 21: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İhracatına Etkisini Göstermek Amacıyla Oluşturulan VAR Modelinin Katsayıları 115
Tablo 22: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalatına etkisini göstermek amacıyla oluşturulan VAR modeline ilişkin AIC, HQ, SC ve FPE değerleri 117

Tablo 23: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalatına etkisini göstermek amacıyla oluşturulan VAR modeline ilişkin istatistikler..... 117
Tablo 24: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalatına etkisini göstermek amacıyla oluşturulan VAR modelinin katsayıları 118
Tablo 25: Tado ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları 120
Tablo 26: Türkiye'nin 2000-2020 Yılları Arası Gayrisafi Milli Hasıla, Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Fiyat İndeksi Değerleri..... 121
Tablo 27: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İthalatına Etkisini Göstermek Amacıyla Oluşturulan VAR Modelinde Nedensellik Test Sonuçları..... 122
Tablo 28: 2002 ve 2017 Yılları Arasında Ekonomik Birliklerinin Ülke Ekonomilerine Katkıları Üzerine Yapılan Çalışmalar..... 124

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: ASEAN Ülkelerinde Ekonomik Büyüme 33
Şekil 2: EFTA Ülkelerinde GSYİH (2000-2018) $..... 48
Şekil 3: Türkiye'nin 2000-2020 Yılları Arası Gayrisafi Milli Hasıla, Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Fiyat İndeksi Değerleri..... 121

KISALTMALAR

Kısaltma	Anlamı
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFTA	Asya Serbest Ticaret Bölgesi
APEC	Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
ASA	Güneydoğu Asya Birliği
ASEAN	Güney Doğu Asya Ulusları Birliği
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
CEFTA	Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
COMESA	Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı
CUSFTA	Kanada-Birleşik Devletler Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması
EAC	Doğu Afrika Topluluğu
ECOWAS	Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Alanı
FTA	Serbest Ticaret Bölgesi
G.B.	Gümrük Birliği
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
HIPC	Yüksek Borçlu Fakir Ülkeler
IMF	International Monetary Fund
O.P.	Ortak Pazar
LAFTA	Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi

MERCOSUR	Güney Amerika Ortak Pazarı
NAALC	Kuzey Amerika İşgücü Konusunda İş birliği Anlaşması
NAAEA	Kuzey Amerika Çevresel İş birliği Anlaşması
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması
RCEP	Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık
SADC	Güney Afrika Kalkınma Topluluğu
SEATO	Güneydoğu Asya İş Birliği Örgütü
TPP	Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
Vb.	Ve Benzeri

GİRİŞ

Entegrasyon kelimesi Türkçede bütünleşme anlamında kullanılmaktadır. Konu bu açıdan ele alındığında ülkelerin birleşmesi, bütünleşmesi ve ortak çıkarlarını gözeterek ortak hareket etmesi olarak da ifade edilebilir. Ekonomi biliminin literatürüne göre entegrasyon ifadesi devletlerin mali, ticari ve para politikalarını ortak koordine etmeyi kabul ettikleri tüm anlaşmalara katılmaları anlamına gelmektedir. İlk olarak 1933 yılında iki Alman yazar tarafından dile getirilen birleşme düşüncesi 2. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1929 buhranından sonra gündemi oldukça sık meşgul etmiştir.

Kıta Avrupasından ikinci dünya savaşı sonrası ortaya çıkmış olan ekonomik ve toplumsal çöküşün etkilerini minimize etmek ve bozulan ülke ekonomilerini yeniden toparlamak adına kurulan; OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development-Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü), IMF (International Monetary Funding - Uluslararası Para Fonu), , GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), WTO (TheWorld Trade Organization-Dünya Ticaret Örgütü), benzeri pek çok örgüt, entegrasyon aşamasına geçilmeden önce meydana gelen birleşmelere örnek olarak gösterilebilir. Nihai hedefi ortak pazar oluşturmak olan ekonomik entegrasyonlar dünyanın çeşitli yerlerinde farklı zaman dilimlerinde oluşturulmuşlardır. Üye ülkelerin kendi aralarında tarife ve tarife dışı engelleri kaldırılarak Gümrük Birliği oluşturması da entegrasyonun aşamalarından biri kabul edilmektedir. Konu bu açıdan ele alındığında Avrupa Ekonomi Topluluğu ekonomik entegrasyonun koşullarını tamamlamak konusunda başarılı bir entegrasyon sayılabilir.

Dünya üzerindeki ekonomik ve siyasi bütünleşme örneklerinden en başarılısı olarak kabul edileni ise Avrupa Birliği'dir. Konu Türkiye açısından ele alındığında, gerek siyasi gerekse ekonomik olarak Avrupa Birliği'ne yakın olmak gerek coğrafi gerekse de siyasi bakımdan olağan bir tutumdur. İlişkiler uzun yıllar, ağır bir ilerleme sürecinden geçmiştir. Zaman zaman kesintiye de uğrasa AB'ye tam üyelik hedefi

Türkiye için her zaman devam etmiştir. Son dönemde ise süreç, tam üyelik gerçekleşmeden yalnızca Gümrük Birliği'ne girerek bu Gümrük Birliği çerçevesinde devam den bir ilişki sürecine evrilmiştir.

Ekonomik birliklerin ülke ekonomilerine etkilerini inceleyeceğimiz çalışmanın ilk bölümünde ekonomik bütünleşmelerin aşamaları ve dünya örnekleri çalışılmıştır. İkinci bölümde teorik anlamda Avrupa Birliği'nin yapısı, nasıl oluştuğu ve kurumları belirtilmiştir. Son kısımda ise Gümrük Birliği'ne kadar geçen süre içerisinde yaşananlar ve Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiştir. Bu çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği arasında var olan ekonomik ilişkilerin araştırılması ve Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine katkıları ele alınacaktır. Tezimizin ilk bölümünde dünyada var olan veya sonuçlandırılamayan ekonomik entegrasyonların nasıl ortaya çıktığı ve bölgesel ekonomik entegrasyonların neler olduğu incelenmiştir. Entegrasyonların tek bir şekilde olmadığı ve bu sürecin geçiş aşamalarının olduğu ele alınarak, gümrük birliği, parasal ve siyasal birlik ile ortak pazar gibi çeşitli aşamaların tanımları yapılmış ve örneklendirilmiştir. İlerleyen bölümlerde ekonomik entegrasyonların ortaya çıkışından itibaren geçirdiği tarihsel gelişimi, hangi faktörlere bağlı olarak ortaya çıktığı ve bu faktörlerin hangilerinin ekonomik entegrasyonu daha başarılı kıldığı üzerine durulmuştur. Tüm bu veriler ışığından ülkelerin ekonomik entegrasyonlar noktasında daha pozitif bir politika sergilediği ve bu yöndeki politikalara yönelik pozitif manada tutum sergilediklerini gözlemlemekteyiz.

Tezimizin ikinci bölümünde de ekonomik entegrasyon aşamaları, gümrük birliği teorisi açısından ele alınarak kavramsal bir çerçevede araştırılmıştır. Gümrük vergileri, gümrük tarifeleri gibi gümrük birliğini oluşturan etmenlerin tanımları yapılarak, grafik yardımları ile dünyada gümrük tarifeleri ve gümrük vergisi oranlarındaki değişimler incelenmiştir. Daha sonraki bölümlerde gümrük birliği teorik bir çerçevede ele alınmıştır. Avrupa Birliği'nin temel yapısını oluşturması nedeniyle gümrük birliğinin hem statik hem de dinamik etkileri incelenerek, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında olan gümrük birliği süreci detaylandırılmıştır. Tarihsel bir süreç olarak

incelendiğinde başarılı bir gümrük birliği örneği olarak karşımıza çıkan Avrupa Birliği'nin gelişimi süreçleri ile birlikte ele alınmıştır. Daha sonraki bölümde ise Avrupa Birliği ile Türkiye'nin ortak organları incelenmiştir.

Tezimizin son bölümünde ise Türkiye ve Avrupa Birliği arasında yürürlükte olan Gümrük Birliği'nin ekonomik etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin dış ticaret verileri ve ekonomik büyümesi arasındaki ilişki incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1.Ekonomik Bütünleşmeler

Ekonomik birlikler iktisatçılar arasında en çok tartışılan ve genellikle ülkelerin gündeminde olan konulardan biri olmuştur. Birliğe giren ülkelere getirdiği pozitif ve negatif ekonomik çıktılar ile birlik dışında kalmış olan ülkelerin ekonomik verilerine yansıyan etkileri açısından her zaman dikkatleri üzerine alan bir konudur. Çalışmamızın ilk bölümünde ekonomik bütünleşmenin tanımı, amaçları ve süreçlerinden bahsedilecektir.

1.2.Ekonomik Bütünleşmenin Tanımı ve Amacı

Tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ekonomik bütünleşmelerin politik yönü olduğu kadar ekonomik boyutu da son derece fazladır. Dünya genelinde ülkeler arasında var olan ekonomik kısıtlamaları ortadan kaldırmayı hedef alan bu hareketler, özellikle 2. Dünya savaşının meydana getirdiği yıkımlardan dolayı sıkıntı yaşayan ülkelere yardım amacı da taşımaktadır. Ekonomik olarak birleşme, bütünleşme gibi kavramlar ile ifade edilmiş olsalar da günümüz modern dünyasında siyasal ve kültürel olarak da dikkate değer bulunmaktadır.

Birleşme veya bütünleşme; Latince integro kelimesinden türetilmiştir. Birleştirmek ya da daha geniş bir ifade ile parçaları bir araya getirmek anlamında kullanılmıştır (Dartan ve ark, 2002: 7). İlk olarak 1620 yılında Oxford İngilizce tanımlar sözlüğünde geçen integro kelimesi yine aynı anlamda birleştirerek yenilemek ifadesi olarak kullanılmıştır (Paksoy, 2000: 12). Türkçe karşılığı olarak daha çok entegrasyon kelimesi olarak kullanılmış, daha geniş bir kavramı ifade etmek gerektiğinde ise bütünleşme kelimesi öngörülmüştür. Sosyal, ekonomik, politik,

federal, konfederal gibi bütünleşik yapıları anlamlandırmak amacıyla da söylendiği bilinmektedir.

Bütünleşmenin tanımı konusunda bazı yazarların görüşleri olmuştur. Balassa'ya göre; verimli bir ticaretin önünde engel teşkil eden durumların minimize edilerek ya da tamamen yok edilerek gerçekleştirilen karşılıklı anlaşmalara ticaret bütünleşmesi adı verilir. Faktör hareketlerinin liberalleşmesine faktör bütünleşmesi, bu politikaların bir araya gelmesi neticesinde oluşan birleşmeye ise tam bütünleşme demiştir. Myrdal ise bütünleşmeyi; ülkeler arasında engellerin kaldırılması olarak ifade ederken, sosyal ve ekonomik düzenlemeleri yapılarak ülkelerin bir araya gelmesi olarak tanımlar (Gunnar, 1956: 11).

Bütünleşme kelimesi ile birleşme kelimeleri firmalar, sektörler ve uluslararası çerçevede karşımıza çıkabilecek bir tanımdır. Firma ile sektör düzeyinde birleşmeler yatay ve dikey bütünleşmeyi temsil eder ve bu durum mikro boyutta incelenebilir. Ekonomik bütünleşme deyimi ise makro düzeyde ele alınıp ona göre incelenmesi gerekmektedir (Özçelik, 2006: 17). Ekonomik bütünleşme tanımı akademik anlamda ilk defa 1933 yılında Alman iktisatçı yazarların ticari istatistikleri ele aldıkları bir kitap ile karşımıza çıkmakta olup daha sonra ise 1935 yılında Heckers'in yazmış olduğu ve konu itibariyle Merkantalizmi ele aldığı çalışmasında karşımıza çıkmaktadır. (Maclup, 1977 : 5'den aktaran: Aynacı, 2015: 4).

Klasik iktisat akımı içerisinde yer alan Adam Smith ve David Ricardo gibi pek çok iktisatçı ekonomik bütünleşmelerin gerekliliğini savunmuşlardır. Klasik iktisatçılar, serbest ticaretin rekabeti arttırarak, gelir dağılımına büyük oranda katkı sağlayacağını ve bu nedenle ekonomik bütünleşme tarzı birliklerin artması gerektiği görüşünü savunmaktadır (Özgüven, 2002: 11). Birçok iktisatçı ekonomik entegrasyonu kendince yorumlayarak, çeşitli şekillerde tanımlamıştır. J.Tinbergen'nin tanımına göre ekonomik bütünleşme serbest ticari faaliyet anlamına gelmektedir. Kindleberger ve G. Myrdral ise faktör eşitliği olarak tanımlamıştır. Bela Balassa daha çok bölgesel boyut üzerine eğilirken, F.Machlup ise işin milletlerarası boyutu üzerine

eğilerek bütünleşmeyi hükümetler arasında herhangi bir ayrımcılığının olmaması olarak tanımlamışlardır (İncekara, 1994: 14).

Kanadalı bir akademisyen ve ekonomist olan Lipsey ise ekonomik entegrasyonun tam ve belirli bir tanımının yapılamayacağını ve entegrasyonun ülkeden ülkeye veya belirli bir ülkedeki farklı zamanlara göre değişebileceğini savunmuştur. İngiltere ve Fransa gibi karma ekonomik yapıda bulunan ülkelerde siyasi entegrasyona yer verilmesi gerektiğini savunmuşken, Kanada ve ABD gibi piyasa ekonomileri arasında ise faktör ve ticaret entegrasyonlarının ilk olarak amaçlanması gerektiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra sosyalist ülkelerin kendi içlerinde yapacakları entegrasyonların ise politik entegrasyonu hedef alması gerektiğini dile getirmiştir (Bayraktutan, 2004: 10).

Entegrasyon ya da diğer adıyla bütünleşme konusunda iktisatçıların üzerinde anlaştığı önemli konulardan bir tanesi de tanımıdır. İktisatçıların fikir birliğinde bulunduğu bazı noktalar mevcuttur. Bunları ise üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlıklar;

- Ekonomik bütünleşmelerde işbirliği önemli ve esastır.

- Hizmetlerin, malların ve üretim faktörlerinin serbest dolaşması ana amaç olarak görülmektedir.

- Ekonomik bütünleşmelerde, hizmetler, mallar ve üretim faktörlerinin gidecekleri bölgeye göre ayrıca bir politikaya tabi olmadan işlem yapılmaları esastır.

Konuya bu açıdan bakmak gerekirse, ekonomik bütünleşme de iki önemli yaklaşımdan söz edilebilir. Bu yaklaşımlar; bölgesel yaklaşımlar ve uluslararası yaklaşımlar olarak ayrılmaktadır. Bu konudaki uluslararası yaklaşım, ticari olarak bakıldığında dünya ve bölgeler arası ticarette gümrük tariflerinin ve de tarife dışı tüm

engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Bölgesel yaklaşımda ise, bazı ülkelerin belirli bölgelerindeki serbest dış ticaretin sağlanıp, diğer ülkelere kısıtlama uygulamak amacı taşımaktadır.

En çok görülen bütünleşme biçimi olan ekonomik entegrasyonlar, sosyal ve politik disiplinlere nazaran çok daha fazla örnekle karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak bir iş bölümüne dayanan ekonomik bütünleşmeler, ülkeler arasında var olan sınırların kaldırılması, ticari kısıtlamaların azaltılması ve ekonomik serbestiyi sağlamayı hedeflemektedir. Son tahlilde ise ürünlerin, hizmetin, kapital ve işgücü gibi üretimin temel bileşenlerinin herhangi bir engele takılmadan serbestçe dolaşımı amaç edinmektedir.

Ekonomik bütünleşme olarak kabul edilen olgu, aynı zamanda belirli bir süreci ifade etmektedir. En genel tanımı ile ekonomik bütünleşme; dünyada var olan değişimler ve gelişmeler etrafında, ticarete konu kısıtlamaların ortadan kaldırılarak, bütünleşme içerisinde var olan ülkeler haricindeki ülkelere yönelik olarak, ortak bir politika izlenmesi amacıyla iki veya daha fazla ülkenin bir araya gelmesi olarak ifade edilmektedir (Paksoy ve ark; 2011: 59). Ekonomik bütünleşmelerin özelliklerine göz attığımızda ise ekonomik bütünleşme türelerinin özelliklerinin bir araya gelerek en sonunda siyasi birlik oluşturma çabası içinde olduğu bir oluşumdan söz edilebilir. Ekonomik bütünleşmenin her aşamasına dair özellikler farklılık ve en sığ aşamasından en derin aşamasına kadar artış gösterir. Ekonomik bütünleşmenin aşamaları ve bu aşamaların boyutu Tablo 1'de gösterilmektedir. Tabloda görüleceği üzere üye ülkeler arasında serbest ticaretin bulunması, ortalama gümrük tarifesinin ön görülmesi önemli iki etmendir. Diğer etmenler ise üretim faktörlerinin serbest dolaşması ve ekonomik politikalarda uyumdur (Yalçınkaya, 1997: 423).

Tablo 1: Ekonomik Bütünleşme Türleri

Ekonomik Bütünleşme Seviyesi	Serbest Ticaret (Üyeler Arasında)	Gümrük Tarifesi	Serbest Dolaşımı (Üretim Faktörü)	Ekonomik Politikalarına Uyum
Serbest Ticaret Bölgesi	VAR	YOK	YOK	YOK
Gümrük Birliği	VAR	VAR	YOK	YOK
Ortak Pazar	VAR	VAR	VAR	YOK
Ekonomik ve Parasal Birlik	VAR	VAR	VAR	YOK
Siyasal Birlik	VAR	VAR	VAR	VAR

Kaynak: Yalçınkaya; 1997, s. 425

Siyasi birlik bütünleşmesinin günümüzde henüz bir örneği bulunmamaktadır. Fakat Avrupa Birliği karar alma mekanizmaları ile Parasal ve Ekonomik Birlik aşamasını tamamlamış ve siyasi birlik yolunda bir çaba içerisine girmiştir.

1.3.Ekonomik Bütünleşmenin Süreçleri

Ekonomik bütünleşmelerin günümüzde önemi ve eğilimi gittikçe artmaktadır. karşılaşılan bir olgudur. Bölgesel ticaret anlaşmaları tercihli ticaret anlaşmalarından daha dar bir kavramı ifade etmektedir. Genel olarak belirli bir coğrafi yeri ifade eden bölgesel ticaret anlaşmalarından farklı olarak tercihli ticaret anlaşmaları, gümrük birliğini, serbest ticaret anlaşmalarını ve ortak pazar kavramlarını da içerisine dahil edebilmektedir (Özer, 2013: 30). *"Ekonomik bütünleşme aşamalarını ifade eden bu kavramlar, var olan derecelere göre Ortak Pazar, Tercihli Ticaret Antlaşmaları, Gümrük Birlikleri, Serbest Ticaret Antlaşmaları, Ekonomik ve Parasal Birlik ile Siyasi Birlik olarak ifade edilebilir."*

Ekonomik bütünleşmenin süreçleri ve yapılması gerekenler konusunda iktisatçılar tarafından çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Ray, Berry ve Conlig 1993 yılında yapmış oldukları araştırmaları "*The Global Economy: Resource Use,*

Locational Choiceand International Trade (Küresel Ekonomi: Kaynak Kullanımı, Lokasyon Tercihi ve Uluslararası Ticaret) isimli kitapta derlemişlerdir." Ekonomik bütünleşmenin süreçlerini belirlemiş ve tasarlamışlardır. İngiliz iktisatçı John Sloman'a göre ise ekonomik bütünleşme; gümrük birliği, serbest ticaret bölgesi ve ortak pazar olmak üzere üç bölümden oluşur (Kılıç, 2002: 6).

Johns Hopkins Üniversitesi'nde çalışan Macar ekonomist ve Profesör Bella Balassa ise 1991 yılında yayınlamış olduğu "The Theory of Economic Integration (Ekonomik Entegrasyon Teorisi)" isimli kitabında ekonomik bütünleşmeyi beş kategoriye ayırmıştır. Bu süreci Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Ekonomik ve Parasal Birlik ve Tam Entegrasyonu olarak sıralamıştır (Bella, 1962: 174).

Çalışmamızın bu bölümünde bu bilgilerden yararlanarak ekonomik bütünleşmelerin aşamaları olan Serbest Ticaret Anlaşmaları-Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Tam Ekonomik Birlik ve Siyasi Birliği inceleyeceğiz.

1.3.1. Ekonomik İş Birliği Aşamaları

Entegrasyon konusunda çeşitli çalışmalar yapmış olan Bella Balassa 1961 yılında yayınladığı "The Theory of Economic Integration (Ekonomik Entegrasyon Teorisi)" isimli araştırmasında entegrasyon olarak kabul edilebilecek süreçleri beş kategoriye ayırmıştır (Ballasa, 1991: 174). Bu kategoriler:

- "*Serbest Ticaret Bölgesi*
- *Gümrük Birliği*
- *Ortak Pazar*

- *Ekonomik ve Parasal Birlik*

- *Tam Entegrasyondur*." (Kılıç, 2002: 6'dan aktaran; Aynacı, 2015: 8).

Ekonomik entegrasyonunu aşamaları birçok iktisatçı tarafından incelenmiştir. "B.Balasa'nın yanı sıra Ray, Conling ve Berry; 1993 yılında yayınladıkları, *"The Global Economy: Resource Use, Locational Choice and International Trade (Küresel Ekonomi: Kaynak Kullanımı, Lokasyon Tercihi ve Uluslararası Ticaret) isimli araştırmalarında, entegrasyonları tercihli ticaret düzenlemeleri başlığı altında incelemişlerdir."* Bu araştırmalara ek olarak ekonomist John Sloman ekonomik entegrasyonu incelemiş ve Gümrük Birliği, Serbest Ticaret Bölgesi ve Ortak Pazar olarak üçe ayırmıştır (Kılıç, 2002: 6).

Ekonomik entegrasyonlar belirli bir sıralamaya tabidir. Bu sıralamanın ilk adımı da Serbest Ticaret Bölgeleri'dir. Bu aşamada belirlenmiş bir anlaşma ile ülkeler ticaret koruma politikalarını devam ettirmektedirler. Her ülke; kendi içinde belirlenmiş bir tarife ya da kısıtlama olmadan üremiş olduğu mallarının dolaşım hakkına sahiptir. Bu uygulama ekonomik entegrasyon aşamalarının en uygulanabilir bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük Birlikleri ise Serbest Ticaret Bölgeleri'nin bir sonraki aşamasıdır. Üye ülkelerin, zaten kendi aralarında var olan anlaşmaları daha da genişletmesi ve artık 3. Ülkelerle ticaret yapılırken ortak hareket etmesi ile ortaya çıkmaktadır. Genellikle birlik içinde yapılması daha zor olan ise Gümrük Birliği uygulamasının bir sonrası olarak ifade edilen Ortak Pazar'dır. Gümrük Birliği ile belirli bir birliktelik taahhüttü veren ülkeler ortak hareket etme noktasını bir adım daha ileri taşıyarak, sermaye ve üretim faktörlerinin de üye ülkeler arasında serbestçe dolaşmasını öngörür. Son aşama ise Ekonomik Entegrasyon olarak isimlendirilir, fakat önce parasal birlik aşamasının da gerçekleşerek üye ülkelerin ortak bir para birimi kullanması aşamasının da gerçekleşmesi gerekmektedir. Ekonomik Entegrasyon ile birlikte entegrasyona tabi ülkeler, mali ve ekonomik olarak birleşmiş ve tüm kurumları ile ortak hareket etme noktasına gelmiştir. Bu amaçla bir vizyon belirlenmiş ve ortak

para birimi gibi değerler ile farklılıklarını bir kenara koyarak entegrasyon aşamasını tamamlamıştır (Şanlı, 2008: 16).

Çeşitli alanlarda yapılan bazı entegrasyonlar ise Faktör entegrasyonu ve ticaret entegrasyonu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu ikilinin birleşmesi ile ortaya çıkan tam entegrasyon şeklinde de ayrılabilmektedir. Bütünleşmenin farklı sahalarda yapılması konusunun dışında, birbirinden farklı adımları da bulunmaktadır. Bu bölümde bu birleşmelerin hangi aşamalardan geçtiğini ve dünyada kabul görmüş aşama sırasını açıklayacağız.

Tablo 2: Ekonomik Bütünleşmelerin Türleri

Entegrasyon Türü	**Aşama Sırası**	**Açıklama**
Tercihli Ticaret Anlaşmaları	Birinci Aşama	Ekonomik işbirliği türlerinden ilkidir ve kapsamı en düşük olandır. Üye ülkeler kendi aralarında var olan gümrük tarifelerinde değişikliğe giderler. Kapsamı en dar olan ekonomik işbirliği türüdür.
Serbest Ticaret Bölgeleri	İkinci Aşama	Gümrük tarifelerinin belli oranda kaldırılarak, diğer ülkelere karşı her ülkenin kendi istediği tarifeyi belirleme hakkının olduğu entegrasyon türüdür. Örnek :EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Alanı)
Gümrük Birliği	Üçüncü Aşama	Gümrük tarifelerini kendi aralarında kaldırmış olan üye ülkeler diğer ülkelere karşıda ortak hareket etme kararı aldıkları türdür. Örnek: Avrupa Gümrük Birliği
Ortak Pazar	Dördüncü Aşama	Emek ve sermayenin de yapılan anlaşma ile ülkeler arasında serbest dolaşımını öngören entegrasyon türüdür.
Parasal Birlik	Beşinci Aşama	Üretim faktörlerinin serbest dolaşımından sonra ülkelerin ulusal merkez bankalarından vazgeçerek ortak yönetim altında bir merkez bankası ve ortak bir para birimi üzerinde anlaşmaları ve ortak bir para ve maliye politikaları belirledikleri birleşme türüdür.
Ekonomik ve Politik Birlik	Son Aşama	Ortak Pazar ve Parasal Birlik aşamaları sonrası üye ülkelerin bir bütün halinde hareket ederek toplumsal ve idari kararları ortak halde kararlaştırdıkları bir birlik türüdür. Örnek: Avrupa Birliği

Kaynak: Şanlı'nın (2008) ve Karluk'un (2003) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2'de de görüleceği üzere ekonomik olarak birleşme aşamalarında ülkelerin nihai hedefi daha sonraki aşamada daha fazla piyasaya ulaşabilmektir. Devletler tarafından kabul görülen nihai hedef budur. Ülke içinde var olan rekabeti arttırarak daha kaliteli ürün ortaya çıkarmak ve elde edilen ürünü daha fazla pazarda satabilmek için büyük piyasalara erişmek, yabancı sermayeye ulaşabilmek ve ülkede var olmayan teknolojiye sahip olmak nihai hedefler arasındadır. Bu anlamda entegrasyonları küreselleşmenin itici gücü olarak kabul edilmektedir (Savrul ve Özel, 2014: 45).

Ekonomik Entegrasyon adımlarından olan bu kavramlar, içeriklerini ve aşamalarına göre *"Tercihli Ticaret Antlaşmaları, Serbest Ticaret Antlaşmaları, Gümrük Birlikleri, Ortak Pazar, Ekonomik ve Parasal Birlik ile Siyasi Birlik olarak ifade edilebilir."*

1.3.2. Tercihli Ticaret Bölgesi

Ekonomik bütünleşme aşamalarının ilki olan tercihli ticaret bölgeleri en basit ve en dar iş birliği anlaşmalarını içermektedir. Bu antlaşmalara göre ilgili ülke bazen tek taraflı olarak bazen de karşılıklı olarak belirli ürünlerde uyguladıkları gümrük vergilerinden indirime giderler (Seyidoğlu, 2003: 236). Bu tarz antlaşmaların herhangi bir kurumsal ya da organizasyonel tarafın bulunmamaktadır. Genellikle amaç, karşılıklı olarak belirli malların ticaretinin engellerinin kaldırılması ve üye ülkelerin kendi aralarında var olan ticaret hacminin arttırılmasıdır. Commonwealth bu anlaşmalara verilebilecek örneklerden bir tanesidir. Kelime anlamı itibariyle "ortak çıkar, fayda" manasında olan *commonwealth* kelimesi günümüzde "bağımsız devlet" (çoğunlukla demokratik cumhuriyet) manasında ele alınır. Birleşik Krallık'ın sömürgeleri ile yapmış olduğu anlaşma çerçevesinde karşılıklı ekonomik etkileşime dayanan bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların çoğunluğu zamanında Büyük Britanya İmparatorluğu'nun ya eyaleti ya da sömürgesi olmuş ülkelerdir. Şu

an birçoğu bağımsız olsa da kendi istekleri ile bu oluşumun bir üyesi olarak devam etmeyi tercih etmektedirler. (Dartan ve ark., 2002: 8).

1.3.3. Serbest Ticaret Bölgesi

Tercihli ticaret anlaşmalarının bir kademe üstü olarak kabul edilen serbest ticaret anlaşmalarına göre, üye ülkeler birbirleri arasındaki ticari faaliyetleri kısıtlayan ya da verimli ve akışkan bir ticarete engel olan tüm tarife ve kotaları ortadan kaldırmaktadırlar. Kendileri arasındaki gümrük tarifeleri, kota ve engellemeleri kaldırdığı gibi üçüncü taraf ülkelere karşı belirli engeller uygulama konusunda da yükümlülükte bulunmaları gerekmektedir. Belirlenmiş olan bu tarz ekonomik bütünleşmelere üye olmak amacı taşıyan ülkeler, diğer ülkeler ile ortak bir dış ticaret politikası, ortak bir pazar düşüncesi ve ortak bir dış politika tarifesi ile sınırların kaldırılması gibi konularda var olan engellerin kaldırılmasını öngörmektedirler (İyibozkurt, 1996: 3).

Üye ülkeler arasında mal ve hizmetlere yönelik olarak ticaretin liberalleşmesi ve serbest bir ortam oluşması ana amaçtır. Bu alanda faaliyet gösteren ülkeler, kendilerinin ürün ve hizmetlerine yönelik ortak bir piyasa meydana getirirler. Bu açıdan bakıldığında üye olmayan ülkelerin sisteme girmesi oldukça zordur. Bunun yanı sıra diğer ülkelere karşı uygulanmakta olan tarife ve kotalar ikili anlaşmalarda sorun teşkil edebilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi uygulanacak olan gümrük tarifelerinin diğer ülkelere ihraç edilmek istenen malların, daha düşük tarifeden birlik içindeki ülkelere gönderilmesidir. Bu durum ise dış ticaretin sapmasına sebebiyet vermektedir (Şanlı, 2008: 14).

Serbest Ticaret Bölgelerinde ise gümrük birliği olarak kabul edilen sistemden farklı olarak, üye ülkeler haricindeki ülkelere gümrük ile ilgili bir tarife uygulanmamaktadır. Ekonomik entegrasyonun belirtilen bu aşamasında, oluşturulmuş olan ticaret bölgelerinde üretim faktörlerinin serbest dolaşımı da mümkün değildir

(Karluk, 2008: 243). Bölge içerisinde var olan ülkeler, dış ticaret ilişkilerinde belli bir düzeyde karşılıklı bağımlılığa giderler ve diğer ekonomilere karşı bağımsız kalırlar. 1960 yılında İngiltere öncülüğünde meydana gelmiş olan serbest ticaret bölgesi Avrupa Birliği'ne alternatif olarak kurulmuştur. Aynı şekilde tezimizin ilerleyen bölümlerinde bahsedeceğimiz üzere Latin Amerika Ülkeleri, 1960 senesinde bir araya gelip Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) adıyla bir birliktelik meydana getirmişlerdir. Daha sonraki dönemde ise ABD'nin önderliğinde bir araya gelen üç ülke Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) isimli serbest ticaret bölgesini kurmuşlardır.

Tablo 3: Bölgesel Ticaret Anlaşma Sayıları

	Bölgesel Ticaret Anlaşma Sayıları
Serbest Ticaret Antlaşmaları	176
Gümrük Birliği	17
Ekonomik Entegrasyon Anlaşmaları	84
Tercihli Ticaret Anlaşmaları	14
Toplam	302

Kaynak: C.Erdem Hepaktan, Serkan Çınar-Celal Bayar Üniversitesi, "Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri", International Conference on Eurasian Economics, 2011, s.75

Tablo 3'te tüm dünyada faaliyette olan bölgesel ticaret anlaşmalarının hangi bütünleşme aşamasına denk geldiği gösterilmektedir. Tabloya göre tüm dünyada, 14 Tercihli Ticaret Anlaşması, 84 Gümrük Birliği Anlaşması, 176 Serbest Ticaret Anlaşması olmak üzere toplamda tam 302 adet Bölgesel Ticaret Anlaşması tespit edilmiştir.

1.3.4. Gümrük Birliği

Tercihli Ticaret Bölgeleri ile Serbest Ticaret Bölgelerine göre daha ileri bir birleşme olan Gümrük Birliği düşüncesinde üye ülkelerin kendi aralarında ticaret yapmaları ve tüm mallarda olabilecek her türlü engellerin kaldırılması vardır. Bu

duruma ek olarak da üyelerin serbest bir dış ticaret politikası izlemesi sınırlandırılmaktadır (Aynacı, 2015: 12).

Üye ülkelerin kendi aralarında oluşabilecek tarife ve kotalara kısaltma getirmesi veya kaldırmasındaki temel amaç Serbest Ticaret Bölgeleri kurulması ile aynı amaçtadır. Serbest Ticaret Bölgelerinden farkı ise *"üye ülkelerce birlik dışında kalan ülkelere karşı serbest dış politika uygulamaları sınırlandırılarak ortak bir gümrük tarifesi"* uygulanmasıdır. Tercihli Ticaret Anlaşmaları ile Serbest Ticaret Bölgelerinin bir kademe üstü olarak kabul edilen gümrük birliklerinde, üye ülkelerin kendi aralarında var olan ticaretinin serbestleştirilmesi ve hizmet ticaretinin üye ülkeler arasında geçişken olması düşüncesi mevcuttur. Burada hedeflenen durum ise üye ülkeler içerisindeki diğer ülkelerden gelen mal ve hizmetlerin azaltılmasıdır (Seyidoğlu, 2003: 256).

Gümrük Birliği teorisinin yaratıcısı olarak görülen J. Viner, Gümrük Birliği'nin var oluşunu üç temel şartın sağlanmasına bağlamıştır. Bunlar:

- Taraf ülkeler arasındaki gümrük tarife ve engellerin ortadan kaldırılması.

- İthalatta birliktelik yaratmak ve birlik dışında kalan üçüncü taraf ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamak.

- Gümrük tarifelerinden elde edilen gelirlerin ise önceden teşkil edilmiş ölçütler ile ilgili ülkelere taksiminin yapılması (Çiftçi, 2001: 92).

Avrupa'da meydana gelen birleşmelerden en bilineni Avrupa Birliği olmasına karşın, ilk ekonomik bütünleşme Avrupa Birliği düşüncesinden çok daha öncelerine dayanmaktadır. 1932 yılında ekonomik olarak birbirlerini destekleme düşüncesi ile meydana gelmiş olan Quchy Antlaşması ile Hollanda, Belçika ve Lüksemburg

Gümrük Birliği'nin temellerini atmışlardır. 1944 yılında ise Benelux ismini verdikleri birleşme ile Gümrük Birliği deneyimini ortaya koymuşlardır (Karluk, 1996: 38-39). Benekux hareketi ile birlikte yeni birleşme düşünceleri ortaya çıkmış ve 1946 yılında İngiltere Başbakanı W. Churcill yaptığı konuşmasında Avrupa'da ayrılıkların giderilerek, Fransa ve Almanya'nın birlikte hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca İngiliz ulusların ise kendi aralarında bir topluluk oluşturması gerektiğini; bu iki topluluğun ise 'Avrupa Birleşik Devletleri' adı ile yeni bir konfederasyon olarak ortaya çıkması gerektiğini dile getirmiştir. Bu görüş çerçevesinde yapılan görüşmelerde birliği oluşturacak olan ülkelerin yetkilerinin ne kadar sınırlandırılması gerektiği konusu tartışılmış, ülkelerin yetkilerinin elinden alınması gerektiğini savunan federalist görüş ile ülkelerin yetkilerinin kendi ellerinde olması gerektiğini savunan fonksiyonalist görüş ortaya çıkmıştır. 1947 yılına kadar bu iki görüşe sahip yetkililer bir araya gelerek bir komite oluşturmuşlar fakat meydana gelen görüş ayrılıkları nedeniyle ortak bir karara varılamamıştır (Bozkurt, 1993:37).

Gümrük Birliği'ne verilebilecek en güncel ve etkili örnek Avrupa Birliği'dir. Roma Antlaşması ile ortaya konan birliğin gümrük birliği şartlarına göre hareket edeceği belirlenmiş ve birlik üyeleri arasında var olan ticari mal ve hizmet akımları önündeki bütün engellerin kaldırılmasını öngörmüştür.

Genel olarak literatürde yapılan analizler ekonomik birleşmelerde, Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Gümrük Birlikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Gümrük Birliklerinin kurulması ile üye ülkelerin ticaret, üretim, tüketim ve gelir dağılımı üzerine ne gibi etkilerinin olduğu incelenmiştir. Türkiye'nin ise AB'ye üyelik kapsamında, Avrupa Birliği ile 1 Ocak 1996 yılında imzaladığı Gümrük Birliği antlaşması sonucunda birliğe katılımı ülke ekonomisi üzerinde önemli bazı etkileri sebebiyet vermiştir. 1996 yılında Gümrük Birliği teorisine göre, ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde incelenecek olan bu etkiler, daha çok ekonomik etkileri oluşturan statik ve dinamik etkiler ile mali etkilerdir.

1.3.5. Ortak Pazar

Ortak Pazar, ana hedefin üye ülkeler arasındaki emek, sermaye, girişimci ve kaynakların serbest şekilde dolaşması olan bir ekonomik bütünleşme aşamasıdır. Gümrük birliği veya diğer anlaşmalardan daha üst bir konumda bulunan ortak pazarda üye ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticaretin geliştirilmesi her zaman ön plandadır. Bu düşünceden hareketle ticaretin serbest bir şekilde yapılmasının önünde var olan engellerin kaldırılması bir zorunluluktur. Hem fiziki hem de teknik engellerin yanı sıra mali engellerin de kaldırılarak üye ülkelerin kendi ekonomik politikalarının birbirlerine yakınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu yapılırken üye olmayan üçüncü taraf ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi belirlenmesi ve tüm ülkelerin buna uymaya gayret göstermesi beklenmektedir (Kılıç, 2005: 13).

Gümrük Birliği ve Ortak Pazar arasındaki en belirgin ayrılık; Gümrük Birliği şartlarına ek olarak Ortak Pazarda üye devletlerin kendileri arasındaki bütün üretim faktörlerinin sınırsız ve engelsiz dolaşımına izin verilmesi olarak değerlendirilebilir. Bu durumda, üye devletler arasındaki bütün ticari engeller ortadan kaldırılıp, birlik dışındaki üçüncü taraf devletlere ise ortak bir gümrük tarifesi uygulanmasına devam edilir (Chacholiades, 1990: 220).

Üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşması sermaye hareketlerinin kendine en uygun alanı bulması için önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi ile birlikte mal, hizmet ve üretim faktörlerinde de serbest dolaşım imkânı artar. Bu durumda ortak Pazar içerisindeki fiyatların eşitlenmesi olanağı sağlanmış olur. Fiyatların eşitlenmesi ise kaynakların etkin kullanılmasını sağlar. *"Bununla birlikte emek kabiliyeti oranında çalışma ve bu emeğin karşılığında bir gelir elde etme ortamına sahip olur. Bu şekilde üye devletler arasında faktör fiyatlarındaki farkın azalması ve etkin kaynak kullanımı sağlanmış olur. "*

Üretim faktörlerinin serbest dolaşması ekonomik olarak birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Üye ülkelerin üretim faktörlerinin serbest bir şekilde dolaşımda olması, ülkelerin kendi içindeki ekonomik politikaları ile uyumlu olamama sorununu beraberinde getirebilmektedir. Örnek vermek gerekirse, emek faktörünün serbest dolaşması, ülkeler arasında ortak bir politika olarak ele alınmaması emek yoğun çalışan ülkeler açısından bir dezavantaja dönüşmektedir. Özellikle de gelişmişlik farklarının yüksek olması emek göçünü arttırmakta ve bu durumda işsizliğe neden olmaktadır. Ortak Pazar oluşturabilmek adına, bu durumu ortadan kaldırabilmek ve ortak bir politika oluşturmak gerekmektedir. (Töre, 1995: 9).

Ortak Pazar ifadesi üye ülkeler için genişletilmiş bir iç Pazar olarak da ifade edilebilmektedir. Bir iç pazarda olması gereken temel ilkelerin bulunduğu bir yapı olarak belirtilmektedir. Vergi harmonizasyonu, üretim faktörlerinin hareketliliği ile sınır engellerinin kaldırılması ve iktisat politikalarının göreli harmonizasyonu olarak tanımlanan temel ilkelere paralel olarak bakıldığında Ortak Pazar için sınırların ortadan kaldırılması *"üç anlamda ele alınabilir (Dedeoğlu, 2006: 49). Bunlar:*

- *Fiziksel sınırların kaldırılması (şahıslar ve ürünler için)*
- *Teknik sınırların kaldırılması (normlar, sermaye hareketleri, hizmet dolaşımı vb.)*
- *Mali sınırların kaldırılması (KDV)"*

Ortak Pazarların iç piyasa gibi çalışması durumunda zamanla maliyetlerin azaldığı ve iş bölümü ile uzmanlaşmanın arttığı gözlemlenmiştir. Verimlilik artışı da bu duruma paralel olarak artış göstermiştir. Bu durumun en önemli nedenlerinden bir tanesi ise serbest rekabet şartlarının iyileşmesi ve rekabet edecek firma sayısının artması olarak gösterilir. Tekelleşmenin azalması ve serbest dolaşım neticesinde

oluşan büyük piyasa ekonomisi, fiyatları her zaman güncel tutmak durumunda ve çıkan sorunlara göre yeniden düzenlenmek zorundadır.

Ortak Pazar aşaması sonucu piyasaların genişlemesi ve işletmelerin büyümesi sonucu içsel ekonomiler oluşmaktadır. Bunun yanı sıra işletmelerin kendi aralarında kurdukları iyi ilişkiler neticesinde dışsal ekonomilerde ortaya çıkmaktadır. Her iki oluşumunda olumlu ve olumsuz sonuçları iktisatçıları bu konuyu araştırmaya itmektedir. Yapılan araştırmalardan bazıları olumlu sonuçların daha fazla olduğunu savunurken, olumsuz sonuçların olumlulardan fazla olduğunu da ileri sürenler vardır. Kindleberger; şirketlerin sürekli olarak ihracat fırsatlarına sahip olduğunu belirtirken bu durumun olumlu bir sonuç olduğunu ortaya atmaktadır. Ballasa da; ortak pazarın nihai bir çıktısı olarak içsel ve dışsal ekonomileri avantaj olarak görür. Bunun tam karşısında bir düşünce belirten Johnson H.G. ise ortak pazarın pozitif bir sonuç yaratacağından şüphelidir.

"Uygulamada ise Ortak Pazar terimi ilk olarak 1856 yılında Spaak Raporu'nda yer almıştır. Spaak Raporu ya da Genel Ortak Pazar hakkındaki Brüksel Raporu, Spaak Komitesi tarafından 1956 yılında hazırlanmıştır. Devletler arası Komite'nin başkanı olarak Belçika'nın Dışişleri Bakanı Paul-Henri Spaak tarafından eksiksiz olarak 21 Nisan 1956 tarihinde Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğundaki altı üye devlete sunulmuştur. Rapor, 25 Mart 1957 tarihinde imzalamış olan Avrupa Atom ve Enerji Birliği (Euratom) ve Avrupa Ekonomik Topluluğunu kuran Roma Antlaşmalarını etkilemiş ve Val Duchesse'de 26 Haziran 1956 tarihinde toplanan Ortak Pazar ve Avrupa Atom ve Enerji Birliği hükümetler arası konferansının da temel taşını oluşturmuştur. Daha sonra, Roma Anlaşmasının imzalanıp yürürlüğe girmesiyle Ortak Pazar terimi sık kullanılmaya başlamıştır (Aynacı, 2015: 13)."

1.3.6. Ekonomik ve Parasal Birlik

Ekonomik bütünleşme modellerinin son aşamasına gelinmesinde önemli bir aşama olan ekonomik ve parasal birlik aşaması, önceki birlikteliklere ek olarak, üye ülkelerin sosyal ve siyasal olaylara da beraber karar vermesi üzerine kurgulanmıştır. Maliye, vergi ve para politikalarının birlikte hareket edilerek, uyumlaştırılmış bir ortak politika belirlenmektedir. Bu aşamaya geçilmesi ile beraber kurumların da ortak bir kültür ile hareket etmesi ve bütünleşmesi gerekmektedir. Birliğe katılmış olan ülkelerin tamamının ortak hareket ederek ülke ekonomilerinde tam bir bütünleşme sağlanmalıdır (Seyidoğlu, 1993: 237).

Merkez Bankası'nın ortak olması ve para biriminin tek olması ekonomik ve parasal birliklerin özelliklerinden bir tanesidir. Bunun yanı sıra parasal ve ekonomik birliklerde üçüncü ülkelere karşı dış ticaret politikası ve mali sistem uygulamaları ortak karar verilerek yapılmaktadır. Bu nedenle ekonomik birlik parasal birliği de içerisinde barındırmaktadır. Ortak karar almayı ortaya çıkartacak tek bir kurum belirlenerek, ekonomi politikalarını belirleyen ve yönlendiren bir organ ortaya çıkartılmalıdır (Dartan ve ark, 2002: 28).

Bu tarz birliklerin oluşturulabilme şartlarından en önemlisi üye ülkelerin para birimlerinin konvertibl olmasıdır. Para birimlerinin dalgalanma marjlarının kaldırılması ve diğer para birimleri ile kurların geri dönülemeyecek bir biçimde sabitlenmesi esastır. Sermayenin hareketinin serbestleşmesi ve mali olan piyasaların belirli oranda birleştirilmesinin sağlanması gibi belirli konuların yerine getirilmesi de ekonomik ve parasal birlik için yapılması gerekmektedir (Tunçsiper ve ark. 1998: 102).

Genel olarak bahsetmek gerekirse, ekonomik ve siyasal birliğin üye ülkeler için bütünleşmesi önemlidir. Ortak para birliği ve Merkez Bankası ile birleştirilmiş bir iktisadi sistemle beraber müşterek bir dış ticaret etkinliği içerir. Bu aşamada, Merkez

Bankası ve oluşturulan mali sistem tarafından uyumlaştırılacak olan politikalar ise şu şekilde özetlenebilir (Aynacı, 2015: 15).

- Faktör piyasaları ile mali piyasalarda meydana gelecek olan bir bütünleşme için gümrük ve benzeri engellerin kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca, sermayenin ve emeğin daha rahat hareket edebilmesi adına dolaşımında meydana gelecek her türlü engelinde azaltılması ve üye ülkelerin belirli bir standarda yaklaşarak, vergilemede ve teşviklerde uyuma gidilmelidir.

- Tüm dünyayı ilgilendiren ve etkileri uluslararası alanda ortaya çıkan konularda ortak bir politika belirlenmelidir.

- Ülkeler tek tek ele aldığında bir çözüme kavuşturamayacağı konular ile teknolojik ve bilimsel çalışmaları ortak bir politika ile beraber çözülmelidir.

- Birlik içinde olabilecek tekelleşmenin önüne geçerek, bu durumu meydana getirebilecek politikalardan ortak hareket ederek vazgeçilmeye sağlanmalıdır.

Sadece ekonomik bir birliktelikten ziyade, birçok siyasi konuda eşgüdümlü olarak ortak görüş bildirmek son derece önemlidir. Her ne kadar bir kararın kabul edilip kabul edilmeyeceği hususunda ortak karar verme görüşü hakim olsa da bu durumun kabul edilmemesi gerektiğini savunan görüşlerde mevcuttur. Alman iktisat uzmanı Paul Reuter'in 'para politikası, ekonomi politikasının aracıdır.' Söyleminden de anlaşılacağı üzere ekonomik bir bütünleşmeden söz edilebilmesi için parasal bir bütünleşme olmak zorundadır. Başka bir ifade ile ekonomik ve parasal birliğin en önemli unsuru parasal bütünleşmedir. Bu açıdan bakıldığında parasal birleşme, döviz kuru ortaklığı ve sermaye piyasası ortaklığı olmak üzere iki ana temeli içerir (Tunçsiper ve ark. 2013: 22).

Parasal bütünleşmenin gerçekleşmesi için aşağıdaki aşamaların gerçekleşmesi gerekmektedir:

- Üye ülkeler arasında ortak bir döviz kuru birliğinin oluşturulması
- Birlik içinde, paranın serbest ve engelsiz olarak dolaşımın sağlanması
- Birliğe sonradan giren devletlerin para politikalarında eşgüdümlü hareketin gerçekleşmesi
- Ortak bir para fonuyla para yaratma ve yok etme yetkisini gerçekleştirecek ortak bir Merkez Bankasının varlığının teşekkül ettirilmesi
- Ortak para kullanılmasının kabulü ve bu paranın işletiminin sağlanması

Günümüzde örnek verilebilecek ekonomik ve parasal birlik Avrupa Birliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Üye ülkelerin arasında var olan sermayenin, ürünlerin, hizmetlerin ve şahısların serbest dolaşımı ile ekonomik ve de parasal politikalarda karşılıklı koordinasyonu konusundaki en güzel örneklerden biri olarak kabul edilir.

1.3.7. Siyasi Birlik

Ekonomik ve parasal bütünleşme aşamasından sonra meydana gelen son aşama siyasi birlik olarak adlandırılmaktadır. Genel olarak ekonomik bütünleşme olarak isimlendirilmemekle birlikte, üye ülkelerin bağımsızlıkları ile ilgili tasarruflarını bir kenara bırakarak ortak hareket etmeye başlamasını ifade etmektedir. Bütünleşmiş olan kurumsal yapılar tek ve ortak bir çatı altında toplanmakta ve tek bir devlet gibi idare sistemine, güvenlik ve savunma politikasına sahip olmaktadır. Mali ve vergi politikalarının ortak olması tek para biriminin oluşması ve ortak bir dış ticaret politikasının oluşturulduğu sistem olarak bahsedilmektedir (Bozkurt, 1987: 11).

Siyasi birlik aşamasına ulaşmak için ülkelerin bazı koşulları sağlamış olması gerekmektedir. Bunlar (Dedeoğlu, 2006: 48);

- Müşterek hukuksal ve siyasal değerlerin var olması
- Müşterek Kültür
- Basit ve kolay, uygulanabilir bir düzeyden başlayan ortak işbirliği
- Gelecek yıllara yönelik ortak bir amacın varlığı
- İşbirliği sürecinin her kesimin yararına ve ortaklıktan elde edilen yararın eşit ve karşılıklı olarak var olduğuna inanılması
- Karşılıklı olarak tüm icraat ve olaylarda şeffaflık ilkesini benimsemiş bir mekanizmanın varlığı
- Milletlerarası ortamda ciddi olarak meydana gelmiş iktisadi ve politik krizlerin varlığı

Henüz dünya üzerinde bir örneği olmayan siyasi birliğin oluşma süreci hızı, ekonomilerin düzenleme süreci ile bağlantılıdır. Bu süreç ne kadar hızlı olursa bütünleşme aşaması da o kadar hızlı gerçekleşir. Ülkelerin kendi arasındaki mevzuatlarının uyumlaştırılması ile maliye, sanayi, kamu ve tarım politikalarının uyumu noktasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması siyasi birliğin oluşma aşamasında belirleyici bir öneme sahiptir.

Avrupa Birliği'nin siyasi birlik olma amacı ile karar mekanizmalarının düzenlenmesi ile başarısı kesin olmamakla beraber, Ekonomik ve Parasal Birlik aşamasını tamamlaması son derece önemlidir. Yapılan pek çok çalışma Avrupa

Birliğinin nihai hedefe ulaşabilmesi için yapılmaktadır. Fakat siyasi birlik arzusu ile meydana çıkmış olan bu Ekonomik ve Parasal Birlik, *"1952'de Avrupa Savunma Topluluğu ve 1953'te Avrupa Politik İşbirliği adlarıyla savunma ve dış politika alanlarında girişilen entegrasyon çabalarında neticesiz kalmıştır (Bozkurt, 1987: 11)."* Bu olaylar neticesinde tam bir siyasi birlik oluşturabilmek için ekonomik bütünleşmenin gerçekleştirilmesi gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Entegrasyonun nihai amacı olmasa da topyekun bir mali bütünlük içerisinde siyasi bir yakınlaşma ve uluslararası arenada ortak hareket etme çabası Avrupa Birliği'nin siyasi birlik olmak yolunda attığı önemli adımlardan bir tanesidir. *"Uzun süren çabaların ardından ekonomik ve parasal bütünleşme aşamasına ulaşan Avrupa Birliği, bu düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkmanın, siyasi bir birlik içinde umut ışığı olacağını göstermiştir. Nitekim buna yönelik çalışmalar ve çabalar devam etmektedir."*

1.4. Dünyada Ekonomik Entegrasyon Eğilimleri ve Üye Ülke Ekonomilerine Katkıları

Küreselleşme ile daha çok ortaya çıkan ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel birleşmelerin yaygınlaştığı günümüzde pek çok devlet gerek bölgesel gerekse dünya çapında birleşme yapma çabası içerisindedir. Bu süreç tüm maddi ve maddi olmayan olguların milletlerarası sınırlarında dışına çıkan bir sürek olarak ele alınmaktadır (Yüksel, 2001: 13). Genel olarak kabul görmüş olan sosyal ve kültürel birlikteliklerden ziyade ekonomik çıkarlarını koruyabilmek adına kendi aralarında ekonomik birliktelikler meydana getiren ülkelerde azımsanmayacak kadar fazladır. Birçok ülke ekonomik olarak güçlenebilmek adına birbirleriyle çeşitli iktisadi anlaşmalar yaparak kendileri arasında ekonomik entegrasyon süreci içine girmişlerdir. Bu nedenle, ekonomik gelişmelerin üye ülkelere etkilerinin neler olduğu bilgisine ulaşmak son derece önemlidir (Paksoy, 2000: 20).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında daha fazla hız kazanan ekonomik bütünleşme girişimleri, küreselleşme ile daha geniş kitlelere ulaşmıştır. 20. yüzyıl dünya

ekonomisi için ekonomik bütünleşme ilişkileri ile çok amaçlı ortaya çıkan bölgesel karakterli bütünleşmeler daha fazla önem kazanmıştır. Ulus devletlerin kendi aralarında çizmiş oldukları sınırlar ile üretim faktörleri üzerine getirmiş olduğu sınırlamaları kaldırarak, ekonomilerinin gelişmelerine katkı sağlamak üzere tasarlanmışlardır. Piyasaların birleşmeleri ve kişiler ile malların serbest dolaşıma girmesi süreci de bu amaçla yapılmaya başlanmıştır. Bu amaçla bölgesel ekonomik bütünleşmeler, dış ticareti artırmak ve kaynak dağılımını etkinleştirmek için, üye ülkelerde refah artışına katkıda bulunmaya çalışmıştır (Ertürk, 1991: 22).

Daha önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere bölgesel ekonomik birleşmelerin uygulanmasından birbirinden farklı uygulama çeşitleri meydana gelmiştir. Serbest Ticaret Bölgesi, en sığ birleşme olarak karşımıza çıkmakta iken siyasal birlik ise, birleşmelerin en derin halini oluşturmaktadır. Teoride ise bu bütünleşme örneklerinin başarılı olması şu parametrelerle açıklanabilir. (Küçükahmetoğlu, 2006: 51):

- Ekonomik etki bölgesinin büyüklüğü ve birçok devletten oluşmasıdır.

- Eğer birliğe üye ülkelerin rakip ekonomik sahaları varsa elde ettikleri kazanç da o denli büyük olur. Daha ucuza maliyetle ürün üreten ülkeler birlik içerisinde avantajlı konuma geçer ve ihracat oranlarını artırır.

- Birliğin kurulmadan önceki tarife oranları ne kadar yüksekse birliğin oluşumundan sonra ticari etki yaratma oranı da o kadar etkili olur.

- Birliğe üye ülkelerin arz ve talep esnekliklerinin yüksekliği, ticari etki alanını ve oranını da o denli artırır.

- Birliğe üye ülkelerin coğrafi konumlarının durumu negatif veya pozitif olarak taşıma maliyetleri noktasında etkili olmaktadır.

- Ülkelerin kendi aralarında ürettikleri ürünlere yönelik yüksek talebin var olması birleşme süreçlerini de hızlandırmaktadır.

Bir birliğe üye olmak isteyen ülkelerin birlikte hareket etme düşüncesi belirli avantajların sağlanmaya çalışılması için yapılmaktadır. Önemli etmenlerden bir tanesi üçüncü ülke ekonomilerine karşı bir güç elde etmek amacıdır. Bunun yanı sıra ülkeler pek çok nedenle ekonomik birlikteliklere yönelmektedirler (Hepaktan ve Çınar, 2011: 69). Bu nedenler;

- **Genişleyen piyasa:** Ülkelerin ekonomik anlamda genişlemelerini sağlayacak etmenlerin başında gelen piyasa genişlemesi sonucu firmalar, ileri düzeyde üretim yöntemleri geliştirmek için ar-ge faaliyetlerini hızlandırırlar. Söz konusu Ar-Ge faaliyetlerinin artması hem birlik içerisinde hem de o ülkeye yönelik bir üretim gücü artışını da beraberinde getirmektedir. Teknolojinin gelişmesi ise hem ekonomi ölçeğinin genişlemesine hem de ülke içerisinde üretilen birim maliyetlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu durum ise ölçek ekonomilerinin artmasına olanak sağlamaktadır.

- **İçsel ve dışsal ekonomiler**: İçsel ve dışsal etmenler birim maliyetlerin değişmesine neden olabilir. Tam kapasite ile çalışmak amacıyla meydana gelmiş olan içsel ve dışsal ekonomiler, bu ortamı yaratmış ve üretim ölçeğinin belli oranda artışını zorunlu kılmıştır.

- **Üretim faktörlerinin dağılımı**: Ortak Pazar' a geçiş ve daha sonraki aşamalarda, üye ülkelerin üretim faktörlerinin serbest dolaşıma girmesi ile ülke ekonomilerine katkıları artmaktadır. Ülkenin ulusal ekonomiden birleşmeye geçmesi neticesinde, üretim faktörlerinin coğrafi olarak dağılması da mümkün olacaktır. Fakat bu durumun her zaman olumlu bir gelişme olmadığını savunan iktisatçılarda mevcuttur. Üretim güçlerinin coğrafi olarak alınacak durum konusunda iki görüş mevcuttur. Teknolojinin serbest dolaşım neticesinde daha verimli olacağını savunan

görüş, aynı zamanda sermaye ve emeğin daha verimli kullanılacağını düşünmektedir. İkinci görüş ise, üretim faktörlerinin birleşme sonucunda yayılma etkisinin olacağını ve ekonomik entegrasyon örneklerinde toplanma etkisinin yanından yayılma etkisinde var olacağı iddia edilmektedir.

- **Rekabet artışı:** Piyasaların büyümesi ile birlikte, diğer ülkelere nazaran entegrasyon içindeki ülkelerin var olan sınırlandırıcı şartları azalmaktadır. Bu durum ise birçok firma için daha etkin bir çalışma ortamı yaratmaktadır. Entegrasyona tabi olmayan piyasalarda var olan firmalar optimum ölçekte çalışmak zorlanırken, büyük piyasalarda çalışma durumunda olan firmalar optimum ölçekte çalışabilmektedir.

- **Politik nedenler:** Ekonomik bütünleşme aşamaları zamanla politik bütünleşmelere dönüşmektedir. Ülkeler ekonomik bütünleşme ile başlayan birlikteliklerini ileri aşamada sosyal ve politik yakınlaşma olarak gerçekleştirmektedirler.

- **Diğer nedenler:** Bu nedenlere ek olarak direk ekonomik bütünleşme gerekçelerinin yanı sıra ülkeleri ekonomik bütünleşmelere ortam hazırlayan başlıca faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler ise; coğrafi yakınlık, tarihi veya dini yakınlık, ekonomik gelişme düzeylerinin gelişmeye müsait ve yakın olması, kültürel bağ ve uluslararası anlaşmalardan doğan zorunluluklardır.

Birleşme hareketleri konusunda günümüzde pek çok örnek olmasına rağmen, ekonomik bütünleşmeler üç ana grupta toplanabilmektedir. Bular;

- Avrupa Birliği: Tüm Avrupa'yı kapsayan bir bütünleşme,

- APEC: Asya ve Pasifik ülkelerini birleştiren bir yapı,

- NAFTA: Kuzey Amerika'da var olan ülkelerini bir araya getiren bir hareket. (İncekara ve Savrul, 2011:12).

Ekonomik bütünleşmeler, genel bir varsayıma göre politik açıdan bağımlı olmayan ülkeleri iktisadi açıdan birbirine muhtaç hale getirir. Tablo 4'te birleşmelerin Dünya'daki örnekleri gösterilmektedir (Seyidoğlu, 1993: 415).

Tablo 4: Ekonomik Entegrasyon Örnekleri

Birleşmenin İsmi	Kıta	Birleşme Aşaması	Göze Çarpan Unsurlar
Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)	**AVRUPA**	Serbest Ticaret Bölgesi	Dış ticarette serbestleşme, Ekonomik
Avrupa Birliği (AB)		Ekonomik ve Politik Birlik	Ekonomik, Siyasi, Etnik, Dini
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)		Gümrük Birliği	Siyasi, İdeolojik, Ekonomik
Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN)	**ASYA**	Serbest Ticaret Bölgesi (Yakın Zamanda Gümrük Birliği'ne Geçiş)	İdeolojik, Ekonomik, Kültürel
Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA)	**AMERİKA**	Serbest Ticaret Bölgesi	Ekonomik, Siyasi, Kültürel
Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA)		Serbest Ticaret Bölgesi	Ekonomik, Kültürel ve Etnik
MERCOSUR		Ortak Pazar	Ekonomik, Siyasi, Kültürel
Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)	**AFRİKA**	Amacı AB gibi son aşamaya gelmek olsa da konjonktürden dolayı çok yavaş ilerlemektedir	Siyasi, Kültürel, Ekonomik, Etnik

Kaynak: https://mfa.com.tr (Erişim tarihi: 29.08.2020) ve (Şanlı, 2004: 165) kaynaklarından esinlenilerek oluşturulmuştur.

Avrupa Birliği, ekonomik bütünleşmelerin en iyi örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Başarı süreçlerinin önemini ortaya koyan ve diğer dünya ülkelerine örnek teşkil edebilen tek örnektir. *"Kıta devletlerinin geçmişi, sosyo-kültürel özellikleri,*

politik ve kültürel amaç birliği ile düşünüldüğünde, iktisadi yapılarının da aynılığının yardımıyla; birlik olmanın pozitif etkisini tatmıştır (Emsen ve Karaköy, 2009: 188).”

Gelişmiş ülkelerin kendi aralarında kurmuş oldukları bütünleşmelerde izlenen temel özelliklerin aksine, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin bütünleşmeleri teorik olarak, firmaların kendi aralarında tam bir yarış ile ölçeğe göre sabit getiri önkoşullarının olması gerekliliği aranmaktadır. Fakat bu durum, her zaman geçerli olmamaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde üç temel gruba toplanmış olan ekonomik birleşme hareketlerinin dünyadaki örneklerini inceleceğiz.

1.4.1. Avrasya ve Asya Bölgesi Birleşme Hareketleri

20. yüzyılın sonlarına doğru ekonomik olarak gelişmiş olan ülkeler, özellikle de batılı ülkeler, en büyük refah payına sahip olmaya başladılar. Bu durum ülkelerin refah düzeylerinin artmasının yanında dünya piyasalarına açılma isteği ve teknolojilerini geliştirme çabasını da beraberinde getirdi. Batılı ülkeler kadar olmasa da zamanla bu etki Doğu Asya ülkelerinde de kendini göstermeye başlamıştır. Sömürge olmaktan yavaş yavaş kurtulan ve teknolojik olarak kendini kanıtlamaya başlayan Doğu Asya ülkeleri, 20. yüzyılın ilk dönemlerinde savaş, yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlıklar yüzünden istenilen atılımları gerçekleştirememiştir. Otoriter hükümetlerin kurulmaya başlanması ve ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçmeleri neticesinde ise hızlı bir ekonomik büyüme elde etmeye başlamışlardır (Kasper, 2007: 7-8).

Ekonomik olarak bağımsız bir yapıya bürünen ve güçlü bir altyapı kuran Doğu Asya ülkeleri zamanla birliktelik kurmak için çalışmalara başlamışlardır. ASEAN bu konuda verilebilecek en önemli örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1967 yılında Filipinler, Endonezya, Singapur, Malezya, ve Tayland tarafından ortaya konan birlik, ülkelerin kendi aralarında var olan ticaretin geliştirilmesi amacını taşımaktaydı. Kuruluş aşamasında sosyo-kültürel gelişim, barış

ve güvenlik, ekonomik büyüme, eğitim ve yardımlaşma gibi pek çok konuda uluslararası kuruluşlar ile işbirliği yapmayı hedeflemiş ortaya konan bu irade etrafında bir araya gelmişlerdir. ASEAN öncesine kadar Güneydoğu Asya Birliği (ASA), Güneydoğu Asya İş Birliği Örgütü (SEATO) ve Malezya, Endonezya ve Filipinler arasında MAPHİLİNDO adlı örgüt kurulmuş fakat ASEAN kadar etkili olamamıştır (Anestis, 2005: 93-94). "ASEAN'a üye ülkelerin esas amacı insanlar ve topluluk üyesi ülkeler arasındaki sosyo-kültürel farkı azaltmak ve refah düzeyini yükseltmektir" (Anestis, 2005: 96). Yapılan gelişmeler ile birlikte ülkelerin refahlarının artması hedefi ile 1992 yılında ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA) kuruldu (Kargı ve Karayılmazlar, 2005: 389).

ASEAN'a üye dört ülke (Malezya, Endonezya, Tayland ve Filipinler) 1980'li yıllara kadar ithal ikamesi görüşünü benimseyerek sanayilerini şekillendirmişlerdir. ASEAN'ın kuruluş amaçlarından bir tanesi ise üye ülkelerin geniş bir pazara sahip olarak, yerel işletmelerin oluşturduğu Pazarı genişletme hedefidir. Fakat her ülkenin kendi çıkarını düşünmesi ve pazarların işbirliği ile paylaşılmaması neticesinde istenilen uyumlu çalışma ortamı sağlanamamıştır. 1980'li yılların sonlarına doğru oluşan borç krizi ve sermayenin Güney-Kuzey eksenli olarak transfer edilememesi ile ABD'de uygulamaya konulan korumacı politikalar ASEAN'a üye ülkelerin ihracata dayalı sanayileşmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda üye ülkelerin kendi aralarında rekabet etmeye başlaması ve yabancı sermayeyi ülkelerine çağırmaları, birlikte hareket etme ortamını ortadan kaldırmıştır (Bowles, 1997: 221-222).

Her ne kadar ekonomik bir ortaklık olarak düşünülmeyen ASEAN, 1997 yılına gelindiğinde ortaya çıkan Asya Krizi'nden oldukça fazla etkilenmiştir. ASEAN'a üye ülkeler gerekli finansal kaynağa ulaşamamış ve bölgesel başlayan kriz tüm dünyayı etkiler bir hale gelmiştir (He, 2006: 203). Krizin üstesinden gelebilmek ve bölgede daha güçlü bir konuma geçebilmek adına, ASEAN ve Çin kendi aralarında serbest ticaret anlaşması yaparak on yıl boyunca anlaşmaya sadık kalacaklarını beyan etmişlerdir. Bu anlaşma sonucunda 2 milyara yakın insanın yaşadığı bölge bir anda 2 trilyon dolarlık bir GSYİH ile karşı karşıya kalmıştır. Yapılan ticaret neticesinde 1.23

trilyon dolar gibi bir gelir edilmiştir. Çin ile yapılan bu ticaretin diğer bir amacı ise diğer ülkelere karşı Çin ölçeğinde rekabet yaratacak bir ortak kazanmak ve etki alanına gelecek olan yatırımcıları kendi yanlarına çekmektir. Bu yapılanma Japonya ve Güney Kore'nin de dikkatini çekmiş ve iki ülkede bu paydan faydalanabilmek adına bir ortaklığa girişmişlerdir. ASEAN artı 3 olarak isimlendirilen birçok taraftan oluşan bir ticaret anlaşması ASEAN ülkeleri ile Japonya, Güney Kore ve Çin'in katılımı ile imzalanmıştır (Saygılı, 2005: 2).

Japonya ve Güney Kore'nin de birlik ile birlikte hareket etmeye başlaması, ASEAN'ın Avrupa Birliği tarzı bir oluşuma dönüşme düşüncesi oluşturmuş ve Ortak Para Bölgesi tarzı bir oluşum yapma kararı alınmıştır. Bu amaçla halen çalışmalar devam etmekle beraber, üye ülkelerden kendi paralarını orta vadede ortak bir döviz kuru sistemi ile uyumlaştırılması talep edilmiştir. Bu amaçla gelecekte ortak bir ASEAN para birimine geçilmeye çalışılacaktır (Artus vd., 2003: 907).

Diğer birlikler ile birlikte ele alındığında birliğe üye devletlerin arasında olumlu anlamda yükselen bir piyasa ekonomisi olarak gelişmekte olan diğer ekonomilerden pozitif ayrışan ve yükselen bir piyasa ekonomisine sahip bir birlik olarak bahsedilebilmektedir. Asya-Pasifik ülkelerinin üye olduğu birleşmeler arasında ASEAN daha aktif ve efektif bir görünüme sahip olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurlantzick, 2012: 5). Üye ülkeler gelişmekte olan diğer ülkeler ile kıyaslandığında, piyasa büyüklüğü, ticaret alt yapısı, pazar büyüme hızı, ekonomik özgürlük gibi pek çok kıstasları bir arada sağlayarak diğer gelişmekte olan ülkelerden bir adım öne çıkmışlardır. Bu durumun ise birliğe üye olması ile direk bağlantısı olduğunu söylemek yerinde olabilir. 2017 tarihli IMF raporunda bu anlamda yükselen piyasa arasında toplam 17 ülke ele alınmıştır. *"Endonezya, Filipinler, Malezya ve Tayland olmak üzere toplam 4 ASEAN üyesi ülke olarak ilgili raporda bulunmaktadır (WEO, 2017: 2)."* Aynı şekilde gelişmekte olan ülkeler konusunda yaptığı araştırma da Endonezya, Filipinler, Malezya ve Tayland'ı yükselen bir değer olarak kabul eden FTSE (Financial Times Stock Exchange) şirketi ülke durumlarını değerlendirmiş ve ASEAN'a üye olmanın bu ülkelere yaptığı katkıların olumlu olduğundan bahsetmiştir

(FTSE, 2017: 3). Kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde sürekli olarak gelişim gösteren bir birliktelik olan ASEAN gelecek açısından da potansiyeli olan bir birliktelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 5'te de görüleceği üzere ASEAN üyesi ülkelerin 1980 ve 2016 yıllarına ait GSYİH rakamları ve ekonomik büyüme oranları diğer birliklere kıyasla oldukça iyi bir konumdadır.

Tablo 5: ASEAN Ülkelerinde GSYİH Gelişimi ($) (1980-2016)

ÜLKE	GSYİH	GSYİH	BÜYÜME ORANI
	1980	2016	%
Brunei	4.928.824.958	11.400.266.877	131
Endonezya	72.482.337.370	932.259.177.765	1.186
Filipinler	32.450.541.843	304.905.406.846	839
Kamboçya	2.533.727.592	20.016.747.754	690
Laos	1.757.142.806	15.903.437.790	805
Malezya	24.488.033.442	296.359.118.755	1.110
Mynmar	8.905.066.164	67.429.590.536	657
Singapur	11.893.405.684	296.965.712.342	2.396
Tayland	32.353.440.727	406.839.679.302	1.157
Vietnam	14.094.687.821	202.615.893.444	1.337

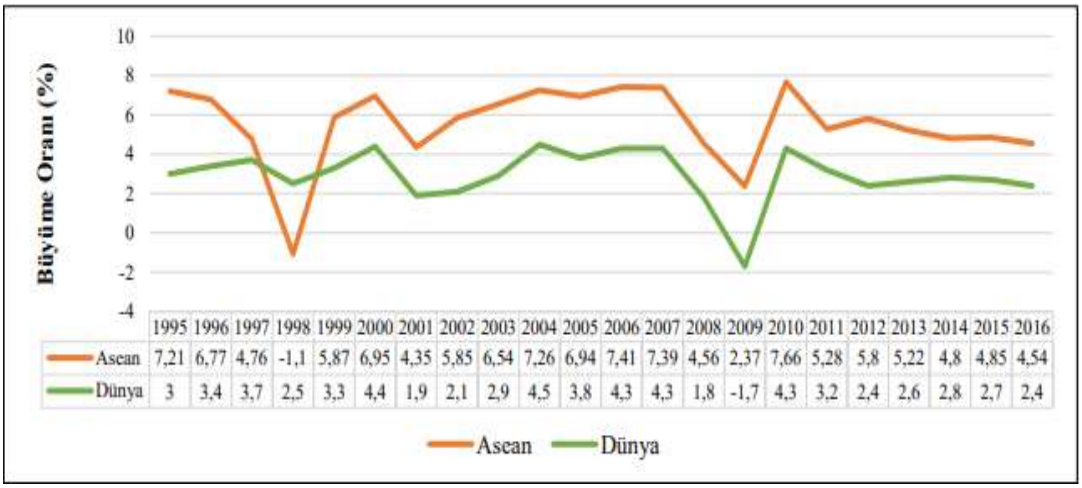
Kaynak: ASEAN, www.asean.org/asean/about-asean/overview/

Tabloya bakıldığında ASEAN içerisinde var olan ve 1980 ve 2016 seneleri arasında GSYİH oranını en çok arttıran ülke Singapur olduğu görülmektedir. 1980 yılında yaklaşık olarak 12 Milyar dolar olan milli geliri 2016 yılı da 297 milyar dolara kadar yükselmiştir. Bu durum ise ASEAN'a üye olmanın GSYİH için ne kadar önemli bir veri olduğunu bize göstermektedir. Singapur'dan sonra GSYİH verilerini yükselten ve yüksek bir büyüme oranı yakalamaya yaklaşan ülkeler ise Tayland, Vietnam, Endonezya ve Malezya olmuştur. Ülkelerin 1980 ve 2016 verileri karşılaştırıldığında Endonezya'nın toplam milli gelir büyüklüğü ile ön plana çıktığı görülmektedir. 2016 yılında yaklaşık olarak 932 milyar $ milli gelir ile en yüksek milli gelire sahip ülke Endonezya olurken, 2016 senesi itibariyle milli geliri en az olan ülke olarak Laos

(15,903 milyar $), (11,400 milyar $) ve Kamboçya (20,016 milyar $) göze çarpmaktadır. (IMF, 2017).

Şekil 1 ise ASEAN ülkelerinin ekonomik büyüme oranlarını göstermektedir. GSYİH benzeri bir yapıda olan büyüme oranları incelendiğinde dünya ekonomisi ile paralel bir süreç işlediğini ancak diğerlerinden farklı olarak yüksek oranda bir büyümeye sahip olduğu gözlemlenmektedir. 1995 yılında dünya ortalamasının iki katı kadar büyük bir büyüme oranı yakalamış olan ASEAN, Asya Krizinin olduğu 1998 yılında ise %-1,08 oranında bir küçülme yaşamıştır. 1999 yılında ise krizin etkilerinin yavaş yavaş azaldığı ve yüksek oranda bir büyüme oranının yakalandığı bir döneme geçilmiştir. ASEAN ülkeleri ortalaması 2000'li yılların başında %5,87 gibi yüksek bir büyüme oranı yakalamıştır (IMF, 2017). 2016 yılına kadar geçen 16 yıllık sürede ise dalgalı bir büyüme oranı seyri yakalayan ASEAN'ın en yüksek büyüme oranı ise %7,66 ile 2010 yılında ölçülmüştür. 2008 yılında başlayan ve dünyayı etkileyen ekonomik krizde dahi ASEAN'ın büyüme göstergeleri dikkat çeken bir seyir izlemiştir. Krizin etkileri ile 2009 yılında dünya ekonomisi %1,7 azalırken ASEAN %2,37 oranında büyümüştür (İspiroğlu ve Pazarcı, 2018: 232).

Şekil 1: ASEAN Ülkelerinde Ekonomik Büyüme

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Asean	7,21	6,77	4,76	-1,1	5,87	6,95	4,35	5,85	6,54	7,26	6,94	7,41	7,39	4,56	2,37	7,66	5,28	5,8	5,22	4,8	4,85	4,54
Dünya	3	3,4	3,7	2,5	3,3	4,4	1,9	2,1	2,9	4,5	3,8	4,3	4,3	1,8	-1,7	4,3	3,2	2,4	2,6	2,8	2,7	2,4

Kaynak: ASEAN, www.asean.org/asean/about-asean/overview/

Şekil 1'de de görüleceği üzere ASEAN ülkeleri her yıl ortalama %5-%6 arası bir büyüme oranı yakalamışlardır. 1980 öncesi dönem ile kıyaslandığında büyüme oranları bakımından, üye ülkelere; ASEAN üyeliğinin büyük oranda kaktı sağladığını söyleyebiliriz. Myanmar bu süre içerisinde %9,66 ile her yıl ortalama en fazla büyüme oranına sahip ülke olurken, Brunei %1,02 ile en düşük büyüme oranına sahip ülke olmuştur. ASEAN üyeleri arasında en fazla GSYİH'ye sahip ülke ise her sene takriben %4,46 büyüme ile Endonezya olmuştur.

ASEAN'ın 2000'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamasının yanı sıra kurucu üyeler tarafından yapılan tarife indirimleri ve Asya Serbest Ticaret Bölgesi'nin (AFTA) kurulma aşamasının uzaması, birlik için gelen hem yerli hem de yabancı nezdinde negatif etki bırakmıştır. AFTA'nın kuruluşunda yaşanan bu gecikme çoğunlukla ASEAN'ın itibarında bir sarsıntı yaratmıştır. Laos ve Kamboçya gibi ülkelerin uyguladığı ağrı ve katı korumalar yüzünden yatırımlar durma noktasına gelirken, 1995'te Vietnam'ın birliğe üye olması ile birlikte daha fazla yatırım çekmeye başlamıştır (WEO, 2012).

Tablo 6: ASEAN Örgüt İçi Mal Ticareti ($) (2000-2016)

	İHRACAT	İTHALAT	HACİM
2000	93.379.998.446	73.465.993.566	166.845.992.012
2001	82.680.740.683	67.639.575.911	150.320.316.595
2002	86.706.478.103	73.202.154.617	159.908.632.720
2003	116.947.460.307	91.290.032.409	208.237.492.716
2004	141.849.353.584	119.785.554.043	261.634.907.626
2005	164.398.185.475	141.212.591.735	305.610.777.210
2006	189.942.438.711	164.014.448.763	353.956.887.474
2007	217.859.172.276	185.365.297.213	403.224.469.489
2008	251.317.978.217	220.508.954.522	471.826.932.739
2009	200.235.668.665	176.742.997.754	376.978.666.420
2010	264.398.180.426	238.465.595.860	502.863.776.286
2011	316.017.735.225	266.920.213.262	582.937.948.488
2012	327.851.167.106	277.616.677.147	605.467.844.253
2013	338.613.344.844	279.138.257.716	617.751.602.560
2014	330.209.445.755	277.904.327.778	608.113.773.533
2015	287.279.272.491	239.393.872.193	526.673.144.684
2016	276.218.711.507	239.794.176.232	516.012.887.739

Kaynak: ASEAN, www.asean.org/asean/about-asean/overview/

Üye ülkelerin ASEAN'a katıldıktan sonra ekonomilerinde var olan değişimleri gösteren diğer bir gösterge ise Tablo 5'te gösterilmektedir. ASEAN'a üye ülkelerin 2000-2016 senelerinde birbirleriyle gerçekleştirdikleri dış ticaret verilerini gösterir tabloya göre, örgüt içi mal ticareti 17 yıllık bir süre içerisinde yaklaşık olarak 3 katı artış göstermiştir. 2000 yılında 167 milyar dolar olan birlik arası toplam ticaret hacmi 2016 senesinde 516 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır (Verbeke, 2012).

ASEAN'a üye ülkeler arasında ticaret hacminin en çok büyüdüğü sene 2013 senesidir. ASEAN ülkelerinin 2013 yılında kendi aralarındaki toplam ticaret hacmi yaklaşık olarak 618 milyar $ olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında küresel krizin etkisi bu tabloda da rahatlıkla görülebilmektedir. 2008 senesinde toplam ticaret hacmi 472 milyar olan iken bu oran 2009 senesi içerisinde 377 milyar dolara gerilemiş ancak ertesi yıl büyük bir artış yaşayarak 503 milyar $'a yaklaşmıştır. Üye ülkelerin ticaret

hacimlerinin ekonomik kriz gibi dönemler hariç tutulduğunda genellikle artış yönünde seyrettikleri gözlemlenmektedir. Fakat özellikle son yıllarda örgüt içindeki ticaret hacminde bir düşüş gözlemlenmektedir. 2016 senesinde ise 515 milyar dolar olan ticaret hacminin ise 2013 senesine göre toplam 100 milyar dolar gerilediği görülmüştür. Bunun nedenleri ise çok çeşitli olmakla beraber, 1997 senesinde oluşturulan ASEAN+3 Forumu perspektifinde, ASEAN' üye ülkeler ile Güney Kore, Çin, Japonya arasında politik, iktisadi ve sosyo-kültürel alışveriş ve işbirliğinin yükseltilmesine yönelik istişarelerin yapılması da gösterilebilmektedir.

21 Kasım 2015 tarihinde Kuala Lumpur'da toplanan ASEAN Liderler Zirvesinde, AEC olarak adlandırılacak olan ASEAN Ekonomik Topluluğu'nun 1 Ocak 2016 tarihinde aktif hale getirilmesi düşünülmüş ve Kuala Lumpur Bildirisi olarak yayınlanmıştır. Birliktelik için oldukça önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu bildiri, 625 milyon nüfuslu bir bölgenin tek bir pazar ve üretim yeri haline gelmesine olanak sağlayacak bir hale gelmiştir. AEC ile birlikte sermaye ve emeğin serbest dolaşımı, üretim maliyetleri ve hammadde girdi ücretlerinin ise önemli ölçüde azalması tasarlanmıştır. Gümrük vergilerinin ise %70'den fazlasının kaldırılarak, tarife dışı engellerin esnetilmesi gündeme gelmiştir. Birlik içerisinde daha fazla serbestleşme ve ülkeler arasında daha fazla entegrasyon hedefini belirlemiş olan AEC'nin ASEAN GSYH'nın 2025 senesine kadar %7 bandında büyümesi öngörülmüştür. Zirvede bundan başka, müzakereleri 2015'in Ekim ayında tamamlanan Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşmasının yanında bölgesel birleşmeye katkı sağlayacak bir diğer iştirak olan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) görüşmelerinin de 2016 senesinde bir sonuca bağlanması teşvik edilmiştir (Guerrero, 2010: 50).

Bu amaçlar doğrultusunda Avrupa Birliği ile yapılan anlaşmalar neticesinde ticaretin geliştirilmesi hedefi ortaya konmuştur. Avrupa Birliği ile yapılan karşılıklı ticarette 2000 senesinde 24 milyar dolar dış ticaret fazlası rakamlara yansırken, ASEAN bu rakamı 2006 senesinde 29 milyar dolara çıkarmış ve bu sene en çok ticaret fazlası verdiği yıl olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise en fazla dış ticaret fazlasını 2013

yılında takribi olarak 2,5 milyar dolar olarak vermiştir. Bu seneden sonra da dış ticaret dengesini pozitif olarak dengede tutan birlik 2016 senesinde iki haneli rakamlara çıkarmış ve son olarak 2016 senesinde 27 milyar dolarla iyi bir rakam ortaya koymuştur (Aseanstasts.org, 2018).

ASEAN'ın Avrupa Birliği dışında yapılan ticari faaliyetlerde en az ticaret fazlası verdiği senesi olan 2013 senesinde 24 milyar dolar civarında bir rakama ulaşılmıştır. Bu göstergeye ek olarak en fazla dış ticaret fazlası ise 2007 yılında ise 109,62 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu süreç değişken bir çizgi izlemiş olsa da negatif değerlere düşmemiştir. Aynı durum ithalat konusu içinde geçerli olmuştur. 2000-2016 yılları arasında diğer yapılan dış ticaret ortalaması 68 milyar dolar civarında olmuştur (aseanstasts.org, 2018).

Bulunduğu coğrafyanın hem en kapsamlı hem de tek ekonomik ve siyasi örgütü olan ASEAN kuruluşundan itibaren hep yükselen bir ivme ile ilerlemiştir. Özellikle son 20 yılda yatırımcıların sıkça dikkatini çeken ASEAN, ön planda olmasının verdiği güven ile küresel ekonomiye daha güçlü bir şekilde entegre olmuş ve dünya ortalamalarından çok daha yüksek seviyelerde büyüme göstermiştir. 1995-2015 yılları arasında dünyada ortalama %2,94 oranında büyüme oranı gerçekleşirken, ASEAN %5,51 ile dünya ortalamasının da üstünde bir büyüme oranı yakalamıştır (Guerrero, 2010: 55).

Dış ticaret konusunda oldukça başarılı bir performans sergileyen ASEAN hem üyesi olan ülkelere hem de diğer birliklere olumlu anlamda katkı sağlamaktadır. Diğer ülkelerle gerçekleştirmiş ticari faaliyetlerde 2000 ve 2016 senesi verilerini baz aldığımızda mütemadiyen dış ticaret fazlası verdiğini görmekteyiz. Bahsedilen bu durum sonucunda iktisadi büyümenin yeterince büyük olduğu ve bu durumun ASEAN'ı dünya ticaretinde söz sahibi bir konuma getirdiği rahatlıkla söylenebilmektedir. Çalışmamızın yapıldığı dönem verileri ASEAN'ın gerek bütünleşme anlamında gerekse de ülke bağlamında ticari bağlantılarını artırıcı faaliyetleri sürdürdüğünü göstermektedir. (Aseanstasts.org, 2018).

ASEAN'a benzer ama daha çok birkaç bölgenin içinde olduğu bir birleşme örneği olarak kabul edilen birliktelik ise APEC'tir. Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) olarak adlandırılan birliktelik daha çok ekonomik gelişmeyi ve ülkelerin refah düzeylerini daha ileriye taşıma amacı ile 1989 senesi itibariyle Canberra'da oluşturulmuştur. APEC üye ekonomiler olarak adlandırılan 21 ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkeler 3 ana bölümde konumlandırılmıştır. Buna göre;

- Asya: Endonezya, Japonya, Kore, Tayvan (Çin), Hong Kong (Çin), Çin, Rusya Federasyonu, Brunei, Tayland, Vietnam.

- Pasifik: Filipinler, Avusturalya, Malezya, Yeni Zelanda, Papau Yeni Gine, Singapur.

- Amerika: Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Meksika, Şili, Peru (Aseanstasts.org, 2018).

APEC, diğer pek çok uluslararası örgüt gibi kurulmuştur. Fakat diğer örgütlerden farklı bir şekilde tüm kararlar rey birliği ile alınmakta olup, her devletin rey kullanma hakkı eşit biçimde dağılmıştır. APEC'e üye ülkeler toplam dünya nüfusunun %40,5'ini, dünyada üretilen ürünlerin ise %54,2'sini ve dünyadaki toplam ticaretin de %43,7'sini teşkil etmektedir.

APEC ortaya çıkışından itibaren belirli süreli hedefler koyarak ilerlemeye devam etmiştir. İlk olarak gelişmiş ülkeler açısından 2010 hedefi daha sonra ise gelişmekte olan ülkeler adına 2020 hedeflerini belirlemiş ve bu amaçla hareket etmiştir. Özetle ASEAN'dan farklı olarak APEC bir serbest ticaret ve yatırım alanı olarak belirlenmiş ve Asya içinde var olan ticaret ve yatırım alanlarının uluslararası ekonomik ilişkiler neticesinde Pasifik ve Amerika ülkelerine de ulaştırılmasını sağlamıştır. Güney Asya ile Doğu Asya ve Pasifik ekonomileri yapılan bu çalışmalar neticesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin mühim bir ticari partneri olmasına vesile

olmuştur. Bu durum Kuzey Amerika ve Asya ülkeleri arasındaki ticari faaliyetlerin şu anki durumuna gelmesine etki etmiştir. (Başar, 2009: 22).

1.4.2. Amerika Kıtası Birleşme Örnekleri

Özellikle 20. yüzyıl sonrası ekonomik entegrasyon konuşunda pek çok yenilik yapılmış olsa da bunların pek azı hedeflerine ulaşmıştır. NAFTA, Avrupa Birliği ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) bunlar arasında örnek teşkil ederek, başarılı sayılabilen birleşmeler arasında yer almaktadır. *"NAFTA, AB ve APEC üyelerinin dünyanın en büyük ekonomileri olduğunu göz önünde bulundurursak, bu örgütlerin başarıları ve dünya ekonomisi için önemleri ortaya çıkmaktadır (Üzümcü ve Dikkaya, 2007: 41)."*

Kuzey Amerika kıtasında yer alan ve tercihli ticaret alanı yaratma hedefi ile kurulmuş olan NAFTA, üç üye ülke ile örgütlenmiştir. Diğer bir ifade ile NAFTA, zaten Dünya ekonomisine yön veren iki önemli ülkenin yanına gelişmekte olan bir ülke olan Meksika'yı da alması ile oluşturduğu bir birlik olarak gösterilmektedir. Ana hedef bir serbest ticaret bölgesi yaratarak gerek coğrafi gerekse tarihi konumda bulunan ilişkilerin gelişmesini sağlamaktır (Arı, 2004: 2). Dolayısıyla NAFTA kısıtlı bir ekonomik entegrasyon modelidir. Bu modelin aslında standart bir gümrük birliği düzenlemesinin getirmediği ortadadır. Bu sebeple NAFTA üyeleri, üçüncü taraf ülkelere yönelik gümrük tarifeleri uygulayabilmektedir.

NAFTA bölgesi içerisinde yer alan ülkelerin ekonomik büyüklüklerine bakıldığında, üye ülkelerin GSYİH toplamlarının 11,4 trilyon dolara ulaştığını görmekteyiz. Bu miktar bize dünya gayri GSYİH toplamına oranla NAFTA' nın payının %33'e denk geldiğini göstermektedir. Dünyanın en büyük ticaret bloğu içinde yer alan NAFTA bölgesine en yakın rakip birlik olan Avrupa Birliği küresel ekonomik hasılanın %25,8'ini oluşturmaktadır. *"Toplam ticaret hacimlerine bakıldığında ise Avrupa Birliği'nin daha ön plana çıktığı görülmektedir. Avrupa Birliği ticaret hacmi*

dünyadaki toplam ihracat hacminin %36,8'ini ve dünyadaki toplam ithalatın %34,8'ini kapsarken, NAFTA ise dünyadaki ihracatın %18,8'ini ve dünyadaki ithalatın %24,8'ini teşkil etmektedir. Bu rakamlarla da NAFTA dünya ticaretinde AB'den sonra ikinci sırada gelmektedir (Sönmezoğlu, 2011: 99-100)."

"*NAFTA anlaşması ayrıca Kuzey Amerika Çevresel İşbirliği Anlaşması (The North American Agreement on Environmental Cooperation, NAAEA) ile Kuzey Amerika İşgücü Konusunda İş birliği Anlaşması (The North American Agreement on Labor Cooperation, NAALC) başlıklı iki ek protokolü de içermektedir. NAFTA anlaşması ile sanayi ve tarım alanında serbest ticaret bölgeleri oluşturulurken, iletişim, mali hizmetler, patent ve yatırım alanında karşılıklı iş birliği öngörülmüştür. Kuzey Amerika Çevresel İş birliği Anlaşması (NAAEA) ve Kuzey Amerika İşgücü Konusunda İş birliği Anlaşması (NAALC) çalışanların hakları ve çevrenin korunması konusunda karar alma mekanizmasının oldukça karmaşık olması ve karar alma sürecinin politik etkilere açık olması gibi nedenlerle başarılı olamamıştır. NAALC'da çocuk işçiler, asgari ücret ve iş sağlığı ve güvenliği konularında birtakım hükümler bulunmaktayken; grev hakkı, toplu sözleşme gibi işgücü açısından önemli olan konular NAALC'ın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu iki anlaşma 1994'te yürürlüğe girmiş olsalar da üye ülkelerden bu konularla ilgili çok az sayıda başvuru yapılmıştır (Ozarow, 2016: 764). Bu iki anlaşmanın uygulamada etkinlik kazanamaması ve oluşturdukları siteme yönelik yapılan eleştirilerin sonucu olarak bu anlaşmalar fiiliyatta devreden çıkarılmıştır. Başka bir deyişle bu iki anlaşmanın uygulanması zımmen sona erdirilmiştir.*"

Kuzey Amerika açısından birlik oluşturma çabaları NAFTA ile ön plana çıksa da NAFTA'dan önceye dayanan bir serbest ticaret bölgesi oluşturma çabası da mevcuttur. Kanada-Birleşik Devletler Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması (CUSFTA) ismi ile 2 Ocak 1988 senesinde kurulan ve Kanada ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 1 Ocak 1989 tarihinde yürürlüğe giren bir birleşme düşüncesi de mevcuttur. En genel hatları ile karşılıklı ticari sözleşmeleri arasında oldukça geniş kapsamlı bir ticari düzenlemesidir. Söz konusu anlaşma ile Kanada ve ABD arasında yatırım ve

hizmet öncelikli belirli şartlar koyma düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. *"Şu an yüzlerce serbest ticaret anlaşmaları bulunmakla birlikte 1980'lerde bu tür anlaşma örneği oldukça sınırlıydı. CUSFTA'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte CUSFTA ile ABD-Meksika serbest ticaret anlaşmasının birleştirilmesi gerektiği konusundaki yorumlar NAFTA'nın da önünü açmış ve Meksika'nın da bu anlaşmada yer alması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır (Boskin, 2014: 3)."*

NAFTA'nın faaliyete geçmesinin akabinde üye üç devlet arasındaki ticari ve yatırım alanındaki miktarlarda çok önemli artışlar gerçekleştirilmiştir. Bununla Kuzey Amerika'daki ekonomik entegrasyon süreci hız kazanmıştır. NAFTA faaliyete başladığından Meksika ve Kanada toplam ticaretinin yüzde 70'ine yakınını Amerika Birleşik Devletleri ile gerçekleştirirken, Amerika Birleşik Devletleri ise toplam ihracat yapının %30'unu bu ülkelerle gerçekleştirmekteydi. ABD'nin en büyük ticari ortağı başlarda Kanada iken 2015 sonrasından ikinci ortağı haline gelmiştir. Meksika'da anlaşma imzalandıktan sonra 2006 yılına kadar ABD'nin en büyük ikinci ortağı iken 2006'dan sonra üçüncü ortak haline gelmiştir. (United States Census Bureau, Foreign Trade) NAFTA ile sadece devletlerarasındaki ticaret hacmi genişlememiş ülkeler arasındaki yabancı yatırım oranları da artmış daha çok ABD Meksika ve Kanada'ya yatırımlar yapmıştır. NAFTA öncesi Meksika ve Kanada arasındaki ticari ilişkiler bu kadar yoğun değilken Nafta ile beraber iki ülke arasındaki ticari faaliyetler hızlı bir şekilde artmış ve 1992 senesinde aradaki ilişkinin boyutu 3 milyar dolarlara çıkmıştır. Bu miktar Meksika'nın aynı sene tüm diğer Güney Amerika ülkeleri ile yaptığı toplam ticaret hacminden fazladır. (Castillo ve Canovas, 1995: 8-9).

NAFTA yürürlüğe girdikten dört yıl sonra araştırmacılar tarafından yapılan analizlerde Asya ülkelerinin NAFTA öncesi daha rahat Pazar bulabilme imkânına sahip iken, NAFTA'nın kurulması ile Amerikan pazarında pay almalarını veya aldıkları pay oranlarını korumayı zorlaştırdığı tespit edilmiştir. Japonya yüksek teknoloji üretimi ve birçok firmasının uluslararası arenada var olan bilinirliği sayesinde çok fazla etkilenmemiştir. Fakat diğer Asya ülkeleri birçok zorluk ile karşı karşıya kalmışlardır (Fidan, 1996: 108).

NAFTA'nın gelişmekte olan ülke konumundaki Meksika'ya faydaları açısından bakıldığında serbest ticaret bölgelerinin Güney Amerika'daki diğer ülkelere yönelik olarak da genişletilebileceği düşüncesi ortaya atılmış ve bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Meksika, NAFTA üyeliğinden sonra ABD'nin Kanada sonrasındaki en büyük ikinci ticaret ortağı haline geldi. Önceleri en büyük kalemi petrol ihracatı olan Meksika ihracat ürünlerinin yelpazesini bir hayli genişletmiştir. Bundan başka Meksika üyelik sonrası başta ABD ve Kanada olmak üzere birçok yabancı yatırımı ülkesine çekmeyi başarmıştır. Meksika bu dış sermayenin ülkesine gelmesi ile sermaye ve teknoloji bakımından eksikliğini gözle görülür şekilde artırmıştır (Balkır, 2010: 453).

Durum Kanada açısından bakıldığında ise Kanada içinde NAFTA yanlısı olanlar gibi NAFTA karşıtı olanlarda bulunmaktadır. *"NAFTA'ya en çok karşı çıkan bölge Ontario bölgesi olmuştur. Bunun en belirgin nedeni ise bölgenin üretim ağırlıklı olması ve Meksika ile ABD'den gelen gümrüksüz malların en çok bu bölgeyi etkilemesidir."* Liman kentleri de yine balıkçılık konusunda endişe duyarak NAFTA'ya mesafeli kalmaktadırlar (Arı, 2004: 3).

ABD ise 2016 yılında başkan seçilen Donald Trump'a kadar NAFTA yanlısı bir tutum içerisinde olmuştur. Fakat Trump yönetimi NAFTA'dan zarar gördüğünü ifade etmiş ve NAFTA'nın yeniden müzakere edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu durum neticesinde 2017 yılında tekrar müzakere edilen NAFTA'nın geleceği konusunda ise bir liste açıklanarak anlaşmanın her ülke yararına olması gerekliliği dile getirilmiştir (Örnek ve Altun, 2017: 2295).

Latin Amerika Bölgesel Pazarı (LARM) olarak adlandırılan girişim Latin Amerika'da fonksiyonel bir entegrasyon olarak 1949'da kurulmuştur. Yapısı gereği diğer birlikteliklerden farklı olarak geniş bir çevreye yayılmaktan ziyade daha bölgesel bir pazar oluşturma düşüncesiyle hareket etmiştir. 1955'te başlayan görüşmeler neticesinde ticaret komitesi oluşturulmuş ve 1957'de ise ortak Amerika Ortak Pazarı (LACM) ismi ile kurulmuştur. 1959'da faaliyete geçme düşüncesi ile faaliyetlerini

hızlandırmasına rağmen genişlemenin büyümesi ve yeni ülkelerinde katılım sağlama niyetinin olması neticesinde 1960 yılında Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LAFTA) ismi ile kurulmuştur (Finch, 1988: 238).

Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Peru, Paraguay ve Uruguay'ın kurucu üye olduğu LAFTA anlaşması Latin Amerika'da var olan ilk birleşme hareketi olarak kabul edilmektedir. Daha sonra 1961 senesinde Ekvator ve Kolombiya' nın sonrasında ise 1966 senesinde Venezuela'nın ve nihayetinde 1967 senesinden Bolivya'nın dahli ile Lafta son halini almıştır. Temel hedefi, gümrük tarifesinde senelik %8 indirim ile her üç yılda bir teşekkül edilecek olan ürün listeleri üzerinden 3 senelik %25 gümrük indirimi, nihai olarak 12 senenin sonunda gümrük vergilerinin tamamen sonlandırarak serbest pazar ekonomisine geçmektir. Fakat gerek ekonomik krizler gerekse ülkelerin kendi içlerinde var olan siyasi sorunlar, hedeflere ulaşmayı güçleştirmiştir. Bu nedenle 1961 yılında yapılmış olan düzenlemeler neticesinde ortaya çıkabilecek olan sorunların giderilmesi ve bölgesel olarak planlanmış olan projelerin yürütülmesi amacı ile Amerika Ülkeleri Kalkınma Bankası (IADB) ismiyle bir organ oluşturulmuştur (Tahsin, 2007: 213).

LAFTA'nın karşılaştığı en önemli sorunlardan bir tanesi ülkeler arasında var olan ekonomik farklar olmuştur. Brezilya gelişmiş ülke kategorisinde yer almazken dahi GSMH'si 15 milyar dolar civarlarındayken, birliğe üye diğer bir ülke olan Ekvador'un GSMH'si 1 milyar dolar düzeyindedir. Bu soruna yönelik olarak ise üye ülkeler ekonomik büyüklüklerinde göre üç ana gruba ayrılmıştır. Bu gruplar ise;

- Gelişmiş Ülkeler: Meksika, Arjantin, Brezilya.

- Yeterli Pazar Özelliğine Sahip Olmayan Ülkeler: Kolombiya, Uruguay, Şili, Peru, Venezuela.

- Az Gelişmiş Ülkeler: Bolivya, Ekvator, Paraguay olarak belirlenmiştir (Cochrane ve Sloan, 1973: 19).

1.4.3. Afrika Birleşme Hareketleri

Afrika coğrafyasında oluşturulmuş olan bölgesel birleşmeler, özellikle de gelişmiş ülkeler tarafından uzun süre sömürüldükten sonra, bu durumdan kurtulup, bölge ticareti ve dünyaya entegre olabilmek için piyasa girişlerinin engellenerek, sanayinin gelişmesi ve modernleşmenin sağlanması için yapılmıştır (Khandelwal, 2004: 6). İlk olarak Afrika ülkelerinin bölgesel sorunlarını çözüme ulaştırmak ve ortak politikalar uygulayarak, bağımsızlık kanadıktan sonra oluşturulmuş olan siyasi birliğe katkı sağlamak hedefi bulunmaktadır. Bu amaçla Kasablanka bloku ile diğer Afrika ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri arttırmak düşüncesiyle Monrovia Grubu oluşturulmuştur (Estiphanos, 2000: 18).

Lagos Eylem Planı ismi ile uygulamaya konulan ve elli üyeyi içine alacak bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat altyapısal sorunlar ve üye sayısının fazlalığı bu düşüncenin gerçekleşmesini engellemiştir. Politik çıkar çatışmaları ve yanlış uygulanmış olan ekonomik politikalardan dolayı plan gittikçe etkisiz bir hal almış olsa da kıtasal bir birlik kurabilmek adına bir araya gelen ülkeler, Tercihli Ticaret Alanı(PTA) ve CACEU'yu kurdular. COMESA'nın öncülü olan PTA ile etkili bir ortak pazar ve tüm kıta için örnek teşkil edecek bir birleşme modeli oluşturmaya çabalamışlardır. Ancak tüm bu iyi niyetli çabalara rağmen umulan verim alınamamıştır. (Musila, 2005: 119-120).

1990 yılı ve sonrasında ise PTA içinde var olan ithalat ve ihracat oranları %5-6 seviyelerinde kaldı. Bu oranın PTA öncesi döneme göre oldukça düşük kalması ve üye ülkelerin birliğe olan inançlarının gittikçe azalması COMESA'nın ortaya çıkmasına da öncülük etmiştir (Estiphanos, 2000: 25).

Doğu ve Güney Afrika ülkelerinin Tercihli Ticaret Alanı'na üye ülkelerce kurulmuş olan COMESA bölge içinde ekonomik birleşme yolu ile refahı arttırmayı, diğer ülkelere karşı birlik üyelerinin barış ve güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı (COMESA) olarak isimlendirilen COMESA, Afrika'daki bütün ülkelerin arasında kurulacağı hayal edilen Afrika Ekonomik Topluluğu için çok önemli bir başlangıç basamağı olarak kabul edilir. Bu ortak Pazar teşekkülüne dahil olan üyelerin varlığı bugün itibariyle 19'dur (Kaya, 2013: 48).

COMESA'nın başlatmış olduğu kolaylaştırıcı etkilerden bir tanesi üyelerim tüm ticari ürünlerinin dolaşımına yönelik sigorta işlerinin tek bir çatı altından yönetilmesini sağlayan Sarı Kart gibi uygulamalar bulunmaktadır. Bahsi geçen bu uygulama, COMESA'ya üye olmayan ancak birlik ile sık ticari faaliyetlerde bulunan Tanzanya Devlet'i tarafından kabul görmüş ve uygulamaya alınmıştır. COMESA'da toplan 17 ülke bulunmaktadır ve bu ülkelerle anlaşma yoluyla ticari ilişkilerini geliştiren iki ülke vardır (Khandelwal, 2004: 8).

Birliğe üye ülkelerin bazıları hem COMESA'ya üye hem de üye olmayan bölge ülkeleri ile işbirliği içerisindedir. *"Mauritius, Seyşel Adaları, Komoros, Madagaskar ve Hint Okyanusu Komisyonu'na, Kenya ve Uganda Doğu Afrika Topluluğu (EAC) dahlinde, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzanya, Angola, Malavi, Seyşel Adaları, Zimbabve ve Zambiya Güney Afrika ülkeleri Kalkınma Topluluğu (SADC)' na üyedirler. (Lipimile ve Gachuiri, 2005: 365)."*

Ekonomik Birlik' e üye olan Etiyopya, Burundi, Mauritius, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya, Madagaskar, Malavi, Mozambik, Ruanda, Tanzanya, Uganda, ve Zambiya Yüksek Borçlu Fakir Ülkeler (HIPC) birliğine üye ülkelerdendir (Smith, 2005: 38). Tüm Afrika'da birbirinden farklı özelliklere sahip ancak bölgelerinden lider konumda olmayan küçük çaplı ülkelerden teşekkül eden COMESA oldukça geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Bu topluluğun üyelerinin toplam nüfusu Afrika nüfusunun yarısından fazlası oluşturmaktadır. Birliğin içerisinde de ekonomik anlamda en büyük ülke Mısır'dır (Akombe, 2005: 69).

2004 yılında Gümrük Birliği aşamasına kadar gelme hedefi olan COMESA gerek ekonomik krizler gerekse üye ülkelerde var olan siyasi istikrarsızlıklar yüzünden hedeflerinden uzak kalmışlardır. 2000 yılında bölge içinde var olan tarifelerin sıfıra indirilmesi hedefi gerçekleşmiştir. Afrika'nın serbest ticaret alanında ilk adımı olan COMESA önemli ve kayda değer bir kurumsal yapı oluşturabilmiştir. Gümrükte Birliğini basamağına geçmeden önce mal, sermaye, ,işgücü ve sermayenin serbest dolaşımını öngören bu yönüyle Avrupa Birliği'ne benzeyen Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), şahısların serbestçe birlik içerisinde dolaşımını ve oturma hakkını öngören bir protokolü uygulamaya alarak bu bağlamda ilk adımı atmıştır. Başlangıçta Gümrük birliği olarak teşekkül eden Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) müşterek politikalar yönüyle de adımlar atarken, bir serbest ticaret alanı kuran Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), verilen hizmetlerin serbestisi noktasında da önemli adımlar attı. Gümrük Birliğini 2005 senesinde oluşturan Doğu Afrika Topluluğu(EAC) 2010'da ortak pazarı aktif etmiş ve 2013 yılında da parasal birlik protokolünü imza altına almıştır. Tüm bu yönleriyle topluluk Afrika'daki en başarılı entegrasyon örneği olarak karşımızda durmaktadır.

"Sharm El Sheikh'de 2015 yılında toplanan ve EAC, COMESA ve SADC'yi bir araya getiren toplantıda, Kahire'den Cape Town'a Afrika'dan 26 ülkeyi buluşturan ve Afrika'nın en kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması olarak bilinen "Üçlü Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanmıştır. Bu imza Afrika'daki tüm ekonomik dengeleri değiştirecek bir gelişme olarak karşımızda durmaktadır. Ölçek ekonomileri sayesinde bölgesel birleşmeyi ve de Afrika'nın tüm dünya ile olan ticaret hacmini artırması beklenen bu oluşum Afrika'nın kıtasal anlamda Serbest Ticaret Alanı yaratma hedefini de gerçekleştirmesi için önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Afrika'daki entegrasyon konusunda bir diğer önemli gelişme de 2016 senesinin Temmuz ayında başlatılan ve adına Afrika Birliği elektronik pasaport uygulaması denilen uygulama oldu. Bu uygulama ile Afrika Birliği üye ülkeleri önlerindeki 50yılın planını ortaya koymuş ve adına "Gündem 2063" diyerek mal, kişi ve hizmetin kıta genelinde serbestisini hedefleyen önemli bir adımdır. Şu an sadece devlet başkanları, temsilciler, bakanlar gibi üst düzey bürokratları kapsayan

bu uygulamanın 2025 senesinden sonra faaliyete geçerek tüm Afrika Birliği üye ülkelerinin vatandaşlarının bu uygulamadan yararlanması öngörülmektedir (Kavala, 2016: 2)."

1.4.4. Avrupa Kıtası Birleşme Örnekleri

Dünya genelindeki ekonomik birleşmelerin büyük çoğunluğunda coğrafyanın etkisi bulunmaktadır. Avrupa ülkeleri arasında yer alan ekonomik birleşmeler de son yıllarda önemli değişiklere uğramıştır. Avrupa Birliği birçok konuda genişleme süreci, ekonomik ve parasal birliktelik konusunda birçok adım atmıştır. AB ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ne üye ülkeler arasında Avrupa Ekonomik Alanı'nın oluşturulması Avrupa'da bulunan birlikleri birçok yönden etkilemiştir. Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi'nin dağıtılmasından sonra Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması'na imza koyan devletlerden önemli bir kısmının AB'ye tam üye olarak girmesi Avrupa'daki en temel politik ve ekonomik değişiklerdir (Patent, 2001: 28).

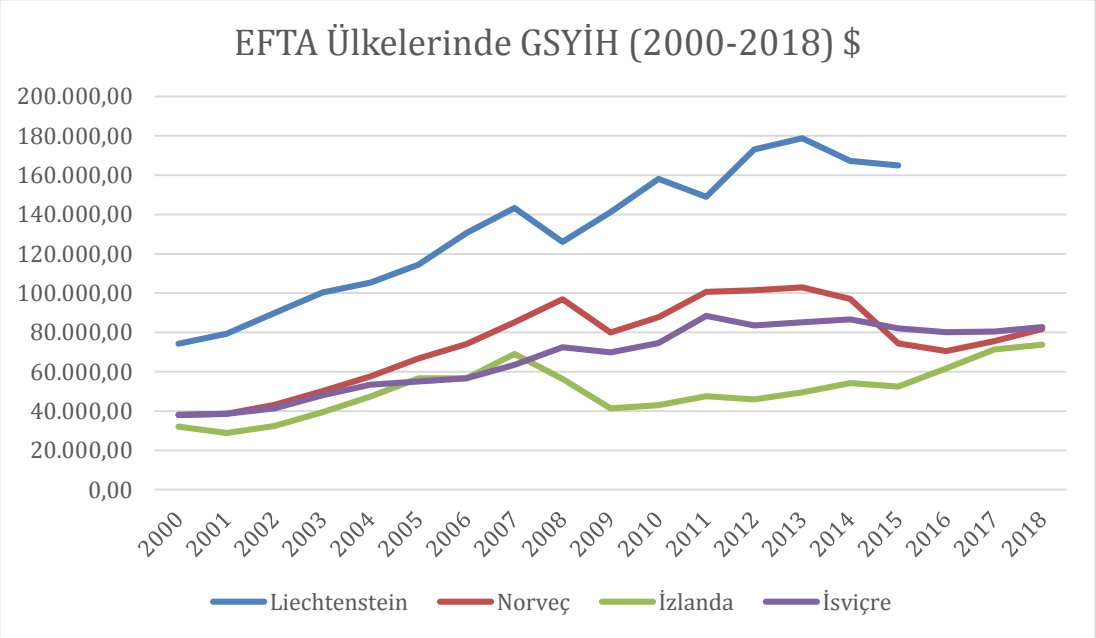
Avrupa kıtasında yer alan Avrupa Birliği dışındaki bütünleşme hareketleri EFTA, EEA, Nordic Topluluğu ve CEFTA olarak gösterilmektedir. EFTA bu bağlamda gerçekleştirilen ilk birleşme örneklerinden biri olarak önümüze çıkmaktadır. Stockholm Konvasiyonu olarak teşekkül eden ve 4 Ocak 1960 senesinde imzalanan bu birleşme yapısı İzlanda, İzlanda, Norveç ve İsviçre'den oluşmaktadır. EFTA'nın kurucu üyeleri arasında ise Norveç, Danimarka, İsveç, Portekiz, İsviçre ve İngiltere bulunmaktadır. *"1961 yılında ortak üye statüsüyle EFTA'ya katılan Finlandiya ise ancak 1986 senesinde tam üye olmuştur. İzlanda 1970 yılında birliğe dahil olmuştur. Son olarak da 1960 yılında ortak üye olarak birliğe dahil olan Liechtenstein ise 1991 yılında tam üye olarak EFTA'ya katılabilmiştir. 1992 yılında ise İzlanda, Liechtenstein ve Norveç, AB üyesi ülkelerle yapılan bir anlaşma ile oluşturulan EEA üyesi olmuş ancak İsviçre 1992 yılında yapılan referandum sonucunda bu oluşuma katılmamıştır. Daha sonrasında ise dış ticaretin serbest bir yapıya dönüşmesi ve lojistik noktasında*

Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile yapılan karşılıklı anlaşmalar yapılarak düzenlemelere gidilmiştir. (Ranchow, 2002).”

1986 senesinde Portekiz, 1995 senesinde de İsveç ve Finlandiya Avrupa Birliği’ne tam üye olmuşlardır ve EFTA, böylelikle yalnızca Norveç, Liechtenstein, İsviçre ve İzlanda’dan mütevellit bir Serbest Ticaret Bölgesi haline gelmiştir. Resmi olarak 1 Ocak 2002 senesinde yürürlüğe giren Vaduz Konvansiyonu ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi’nde ürün ve hizmetlerin serbest ticaretinin yanında emek ve sermayenin serbest dolaşımı da böylelikle sağlanmıştır (EFTA Secretariat, 2004).

EFTA ekonomisi ise dünyanın önde gelen ekonomilerini içine aldığı için GSYİH sıralamasında üst sıralarda görülmektedir. Bölge toplam 535 milyar dolarlık GSYİH rakamı ile ekonomik olarak dünya genelindeki en büyük on ülke olan grup içinde yer almaktadır.

Şekil 2: EFTA Ülkelerinde GSYİH (2000-2018) $

Kaynak: https://www.worldbank.org/, Erişim tarihi: 08.04.2020

Tablo 7: EFTA Üyeleri GSYİH Tablosu (2000-2018)

	Liechtenstein	**Norveç**	**İzlanda**	**İsviçre**
2000	74.267,49	38.131,46	32.018,06	37.868,03
2001	79.359,80	38.538,98	28.793,96	38.538,98
2002	89.851,98	43.084,47	32.326,67	41.376,37
2003	100.265,96	50.134,89	39.423,93	48.087,54
2004	105.414,44	57.603,84	47.367,28	53.340,20
2005	114.390,60	66.810,48	56.658,59	54.952,68
2006	130.655,64	74.148,32	56.673,59	56.673,59
2007	143.255,98	85.139,96	69.054,27	63.555,28
2008	126.082,45	96.944,10	56.409,77	72.487,83
2009	141.200,38	79.977,70	41.332,42	69.927,44
2010	158.156,60	87.693,79	43.024,92	74.605,77
2011	149.010,22	100.600,56	47.516,88	88.415,61
2012	173.058,32	101.524,14	45.910,02	83.538,21
2013	178.845,13	102.913,45	49.522,24	85.112,47
2014	167.290,54	97.019,18	54.242,05	86.605,52
2015	165.028,25	74.355,52	52.428,06	82.081,61
2016		70.460,56	61.757,95	80.172,19
2017		75.496,75	71.314,77	80.430,05
2018		81.697,25	73.691,20	82.796,55

Kaynak: https://www.worldbank.org/, Erişim tarihi: 08.04.2020

Norveç, İzlanda ve İsviçre Tablo 7 ve Şekil 2'den de görüleceği üzere bazı ekonomik kriz dönemleri haricinde genellikle artan oranlı bir GSYİH grafiğine sahip olmuşlardır. Özellikle İsviçre ve Norveç son yıllarda artış hızı düşse dahi 2000'li yıllara kıyasla GSYİH 'sini iki katına yakın çıkarmayı başarmışlardır.

"Norveç, İzlanda ve İsviçre kişi başına ticaret hacmi bakımından dünya sıralamasında ilk beş arasında yer almakta ve bölge dış ticaret fazlası yaratmaktadır. 2003 senesinde EFTA'nın toplam ticaret hacmi 2002 senesine göre %14 çoğalarak 309 milyar dolara çıkmıştır. EFTA'nın en önemli ticaret partneri 2003 senesinde EFTA'nın toplam ihracat hacminin %69'unu tekabül eden AB'dir. EFTA ülkelerinin ithalatının %78'i AB'den karşılanmaktadır. EFTA'nın ikinci en büyük ticaret partneri ABD ise EFTA'nın toplam ihracat hacminde %10, ithalat hacminde ise %5'lik paya sahiptir (EFTA Secretariat, 2004f: 8).

Nordic Topluluğu ise Avrupa'nın kuzey bölgesindeki ülkelerin kendi arasında oluşturduğu ve üç otonom bölgenin de katkısı ile bölgesel bir işbirliği hareketi haline geldiği bir birleşme türüdür. Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç ile Faroe Adaları, Grönland ve Aland'dan oluşan Nordic Topluluğu, bölgesel işbirliği hareketi olarak ele alınmıştır. Bu oluşum içerisinde yer alan İsveç, Danimarka ve Finlandiya aynı zamanda Avrupa Birliği üyesi iken Norveç ve İzlanda EFTA'ya da üyedir. Bu topluluğun AB üyesi olan ülkelerinden sadece Finlandiya Euro bölgesine dahil olmuş, İsveç ve Danimarka ise hala Euro'ya geçiş konusunda karar vermemişlerdir. Nordic ülkeler olarak adlandırılan Danimarka ve İzlanda ise NATO üyesidir (Smiley, 1999).

Nordic ülkeleri Avrupa'nın geri kalanına göre görece geç sanayileşmiş ülkelerden sayılmaktadır. Fakat günümüzde ortalama olarak kişi başına GSYİH'leri 31.626 Euro ile OECD-Avrupa ortalamasının bir hayli üzerindedir. Satın alma gücü paritesine göre ise bölgedeki yüksek fiyatlanma seviyesinden dolayı fark daha düşüktür. Nordic bölgesi Avrupa'da refah düzeyinin en yüksel olduğu,suç oranlarının çok düşük olduğu ve siyasal istikrarın da hat safhada olduğu örnek ülkelerdendir. Nüfus bakımından ise 24,5 milyon nüfusu ile Avrupa'nın bu noktada en küçük bölgeleri içerisinde yer alır. Bu sebeple de ekonomileri çok büyük oranda dış ticarete bağımlıdır. AB topluluğun en önemli ticaret ortağı bu oluşumdur. AB ile olan ticaret hacmi, bu ülkelerin toplam ihracat hacminde %62, toplam ithalat hacminde ise %65'lik bir paya sahiptir. Bölgedeki ülkelerin ortalama enflasyon değeri ise 2001

senesi itibariyle %2,2 olmuştur. İşsizlik oranları ise 2000 senesi verilerinin gösterdiğine göre %5,6 olarak kayda geçmiş ve bu oran yüksek gelir grubuna dahil olan diğer gelişmiş ülkelerin %6,2'lik ortalamasının önemli bir oranda altında kalmaktadır. Aslında oranın yükselmesinde en önemli etkenlerden bir tanesi bölge ülkelerinden olan Finlandiya'nın %9,8 işsizlik oranının ortalamayı yukarı çekmesidir. Finlandiya hariç tutulduğunda bu oranın çok daha düşük olduğu görülmektedir (Bahçekapılı, 2013: 21).

Tarihsel süreç içerisinde de Nordic ülkeler hammadde ve doğal kaynaklardan faydalanılarak üretilen yarı mamul mal olarak nitelendirilen ürünlerin ihracatçısı konumundadırlar. En başta İsveç olmak üzere üretim ve ticaret bağlamında çeşitlemeleri artmış olmasına rağmen, yine de ülkelerin kendi doğal kaynaklarına dayalı mallarının üretiminde uzmanlaştığı görülmektedir (Fagerberg ve Lundberg, 1995: 2). Nordic ülkeleri bir bakıma refah devleti olarak da tanımlanmaktadır. Diğer ülkelerle kıyaslandığında yoksulluk yok denecek kadar azdır. Kamu hizmetleri ise hem yaygın hem de bir hayli insan odaklı bir kaliteye sahiptir. Ayrıca Nordic ülkelerinde ilkokul çağına gelmemiş çocuklara yönelik hem eğitim hem de bakım anlamında ileri düzeyde bir imkan sağlanmaktadır. Bu sebeple de kadınların işgücüne katılma oranları da bir hayli yükselmiştir. Bu durum günlük bakım hizmetlerinin kalitesinin doğal bir sonucudur. Tabi doğal olarak bunca hizmetin karşılığı olarak da diğer ülkelere göre çok yüksek vergi oranlarını da beraberinde getirmektedir. (Smiley, 1999: 22).

Avrupa Birliği dışında Avrupa'da oluşturulmuş olan diğer birleşme örneklerinden bir tanesi de soğuk savaş döneminde Doğu Bloku'na dahil olan ülkelerin kendi arasında oluşturmuş oldukları Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu (CMEA)'dur. O dönemki adıyla Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya 15 Şubat 1991 yılında Macaristan'ın güneyindeki Viesgrad şehrinde bir toplantı düzenlenmiş ve sonucunda ortak bir deklarasyon kaleme almışlardır. 1991 senesinin Ekim ayında ise bahsi geçen bu devletler arasında serbest bir ticaret bölgesinin kurulması hususunda mutabakat sağlanmıştır. Bu mutabakatın sonucunda ise 21 Aralık 1992 yılında Polonya'nın önemli kültür şehirlerinden olan Krakow şehrinde yeni ve beklide

dünyada en az bilinen ticaret bloklarından birisi olan CEFTA'nın anlaşması imzalanmıştır.

Anlaşma şartlarına göre piyasa ekonomisi düzenlenerek, üye ülkelerin kendi arasında yapacakları dış ticaret engellerinin kaldırılması hedeflenmiştir. Esasen bu anlaşmanın nihai hedefi bu anlaşmaya imza koyan devletlerin AB'ye tam üyelik sürecinde gereken hazırlara yardım ve hizmet etmesiydi. 2004 senesi itibariyle AB'ye tam üye olan bu ülkelerin oluşturduğu bu birlik aslında nihai hedefine ulaşmış oldu. Daha sonra ise CEFTA'ya 1996 senesinde Slovenya, 1997'de Romanya, 1999 yılında da Bulgaristan dahil olmuştur. Son olarak da 1 Mart 2003 senesinde Hırvatistan CEFTA'ya üye oldu. Anlaşmaya göre üye ülkeler arasında kademeli bir şekilde Serbest Ticaret Bölgesinin belirlenen tarih olan 1 Ocak 2001 tarihine kadar faaliyete geçmesi öngörülüyordu. CEFTA üyesi ülkelerden Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan ve Slovenya 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye tam üye oldular. 7 Kasım 2003 tarihinde Brdo near Kranj'da yapılan ve son CEFTA toplantısı olan toplantıda üye ülkelerden önemli bir kısmının AB'ye tam üye olmasından sonra AB'ye aday ülke konumundaki Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan'ın CEFTA üyeliğini sürdürmesi öngörülmüştür (Bahçekapılı, 2013: 24).

Temel ekonomik göstergeler göz önüne alındığında ise ekonomik birleşme ile birlikte üye ülkelerin GSYİH'ların da bir artış olduğu gözlemlenmiştir. 1994 yılından itibaren topluluk ortalaması yıllık %4 gibi bir büyüme hızına ulaşmıştır. Ayrıca enflasyonda ciddi bir düşüş ve işsizlik oranında kademeli bir istikrar kazanılmıştır (Lechmanova, 1998: 9). 2002 senesi nüfus verilerli itibariyle bu bölgenin nüfusu 100 milyon civarındadır. Romanya ve Bulgaristan haricinde ise kişi başına GSMH Dünya Bankası'nın sağladığı verilen baz alınırsa Avrupa ve Orta Asya ülkeleri ortalaması olan 2160 Dolar'dan yüksektir. İşsizlik oranı ise 1994 senesinden bu yana düşme eğilimine girmiş ancak %12,5 ortalama ile Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin ortalaması olan %11,1 oranının 1,4 puan üzerinde kalmaya devam etmiştir. CEFTA'ya üye ülkelerin ekonomik verilerine göre bu ülkelerinin hepsi 2002 senesin dış ticaret açığı vermiş ve de bu dış ticaret açığı son on yılda giderek artmaya devam etmiştir.

1.4.5. Başarılı Bir Birleşme Örneği: Avrupa Birliği

Avrupa Birliği ekonomik olarak bütünleşme aşamalarının tamamını geride bırakan ve en kapsamlı aşama olarak kabul edilen Ekonomik ve Parasal Birlik aşamasını başarıyla uygulayabilmiş dünya üzerindeki nadir birleşmelerden biri olarak kabul edilir. Hem kişiler hem de hizmetler üye ülkeler arasında serbest dolaşıma tabiyken, üye ülkelerin ulusal para birimleri de sabitleştirilmiş kurlar ile birlikte ortak kabul edilmektedir.

Ekonomik ve parasal birliğin en önemli olgusu ise parasal bütünleşmedir. Parasal bütünleşme ise iki unsuru içermektedir. Bunlar;

- Döviz Kuru Birliği
- Sermaye Piyasası Birliği'dir.

Döviz kuru birliği ve sermaye piyasası birliğinin sağlanabilmesi parasal birlik için en önemli etmen olarak kabul edilmektedir. "*Döviz kuru birliği, üye ülkelerin döviz kurlarının bir alan içinde birbirleriyle ilişkilerinin sürekli sabit tutulmasıdır. Bu amaçla Avrupa Para Birliği'ne yalnızca kararlar ve tedbirler almak koşuluyla ulaşılamayacağının, bunun yerine oturmuş ve istikrarlı çalışma mekanizmalarına sahip temellerin kurulması gerektiğinin anlaşılmasıyla, Toplulukta bir parasal istikrar alanı oluşturmayı amaçlayan Avrupa Para Sistemi kurulmuştur."*

Tezimizin ikinci bölümünde detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz Avrupa Birliği ekonomik ve parasal bütünleşmeyi gerçekleştiren başarı örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Avrupa Birliği Kurumları ve Tarihsel Süreç

Her dünya savaşı sonrası Avrupa'da büyük bir yıkım oluşmuştur. Savaşlar daha dar bir alanda ekonomik rekabet ve Pazar paylaşımı gibi görünse de tüm Avrupa'yı etkilemiş ve büyük ölçekli olmuştur. Bu savaşların Avrupalı devletlere yaşattığı ortak acılara ve kayıplara engel olmak ve ekonomik bunalımdan kurtulabilmek amacıyla belirli birleşmelerin kurulabileceği düşüncesi ortaya atılmıştır. Ekonomik bunalımların önüne geçmek ve pazar gereksinimlerini karşılamak için Avrupalı devletler, silahlı çatışmaya girmeden çözebilmenin yöntemlerini bulmaya çabalamışlardır (Seyidoğlu, 2013: 255).

Avrupa Birliği düşüncesinin ortaya çıkması ve Avrupa Birliği'ne giden yolun açılması 2. Dünya savaşı sonunda meydana gelen gelişmeler ile ortaya çıkmıştır. 1940'lı yıların sonlarına doğru dünya savaşının getirdiği yıkıma çözüm bulmak ve bir daha bu şekilde bir yıkım yaşanmasının önüne geçmek temel amaçlardan biri haline gelmiştir. İki büyük dünya savaşından çıkan Avrupa, yeni bir arayış içine girmiştir. Daha önceki hatalardan da ders çıkartarak yeni bir siyasi ve ekonomik model arayışında olan Avrupa devletleri 'Güçlü bir birlik içinde Avrupa' düşüncesinden yola çıkarak birlikte hareket etmeye başlamışlardır.

Winston Churchill, 19 Eylül 1946'da İsviçre Zürih Üniversitesi'nde Birleşik Avrupa Projesi fikrini ortaya koyarak bu konuda somut adımlar atılmasının ilk örneğini göstermiştir. Daha sonra ise ABD tarafında Marshall Planı olarak da adlandırılan Avrupa'yı Kurtarma Planı'nı devreye sokmuştur. "*17 Mart 1948 tarihinde ise; İngiltere, Fransa ve BENELUX ülkeleri olan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg, Batı Avrupa Birliği (Western European Union) adı altında bir savunma örgütünü kurdular (Palabıyık ve Yıldız, 2006: 6).*"

Winston Churchill'in düşüncelerinden etkilenen Fransız İktisatçı Jean Monnet günümüzde Avrupa Birliği olarak adlandırılacak birlikteliğin temellerini atmıştır. Özellikle iki dünya savaşının da çıkış noktası olarak kabul edilen Avrupa ve Fransa arasındakiihtilaflı bölgelerde bulunan zengin çelik ve kömür havzalarının tek bir otoritede toplanması yerine dengeli dağıtılarak sıkı bir denetim mekanizmasından geçmesini öngörmüşlerdir. Bu düşünce ile daha önceden tartışma konusu olan bölgenin kaderi, Avrupa'da bütünleşme hareketinin temelini oluşturmuş ve hem Almanya'nın hem de Fransa'nın çıkarlarına uygun bir şekilde barış içinde çözüme kavuşmuştur. Kısacası bu zengin kaynakların olduğu bölge herhangi bir devletin himayesinde değil, daha üst bir otorite oluşturularak bütünleşik bir yapının denetiminde olması gerektiği konusu ön plana çıkmıştır. Schumann deklerasyonu olarak isimlendirilen ve 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı tarafından açıklanan bu düşünce bir Kömür ve Çelik Topluluğunun kurulmasını hedeflemektedir. Bu deklerasyondan bir yıl sonra 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te bir araya gelen Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Fransa temsilcileri tarafından Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ismi ile yeni bir birliktelik meydana gelmiştir. 23 Temmuz 1952 tarihinde fiilen yürürlüğe giren bu topluluk, Avrupa Birliği düşüncesinin temelini oluşturmuştur (Eur-Lex, 2018).

1955 yılında ise Messina Konferansı oluşturulmuş ve 1-3 Haziran tarihinde altı ülke bir araya gelerek ticaret yoluyla bir pazar oluşturma fikrini ortaya koymuşlardır. Konferansta Belçika'nın dönem başkanlığını yapacağı bir komisyon kurulması kabul edilmiştir. 21 Nisan 1956 yılında AKÇT'ye üye olmuş olan ülkeler arasında bir gümrük birliği oluşturulması düşüncesi hayata geçirilmiş ve ortak pazara giden yolu açacak düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu düşünce ile ekonomik bir kurul oluşturulmuş ve enerjinin tek bir elde toplanması amacıyla atom enerjisi topluluğu kurulması için öneriler sunulmuştur. *"AKÇT'nin kuruluşundan altı sene sonra ise bu altı ülke, 25 Mart 1957 tarihinde İtalya'nın başkenti Roma'da anlaşma imzalamışlardır. Ticaret yoluyla ortak bir pazarı ön gören bir bütünleşme oluşturma amacıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET), ayrıca aynı antlaşma ile 1 Ocak*

1958'de Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (EURATOM) faaliyete geçirdiler (Cvce, 2018). "

Daha sonra 1 Ocak 1958 tarihinde Roma Anlaşması'nın yürürlüğe girmesine kadar geçen süre içerisinde;

- Avrupa Federalistler Birliği kuruldu,
- Dunkirk Antlaşması imzalandı,
- Birleşik Avrupa Hareketi oluşturuldu,
- Brüksel Antlaşması imzalandı ve Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında Gümrük Anlaşması imzalandı,
- Lahey'de Avrupa Kongresi toplandı,
- NATO, Avrupa Konseyi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu kuruldu.

Roma Antlaşması ile birlikte Avrupa Birliği temellerinin daha sağlam bir şekilde atılması, anlaşmada yer alan politikaların uygulanması bakımından başarılı bir döneminde öncülüğünün yapılması için sağlandı. Altı üye ülke içerisinde var olan Gümrük Birliğinin başarılı bir şekilde uygulanmaya başlanarak devam edilmesi, ulaştırma ve enerji konularında birtakım gecikmeler olsa dahi başarılı bir dönem başlangıcı olmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun hedeflerinin birçoğunun başarılmış olması, diğer Avrupa devletlerini etkilemiş ve İngiltere, Norveç ve Danimarka katılım için adım atmışlardır (Doğan, 2013: 14).

Tablo 8: AB'nin Genişleme Dönemleri

AB ÜYELİK TARİHLERİ		ÜLKELER
1. GENİŞLEME	25.03.1957	Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg
2. GENİŞLEME	01.01.1973	İngiltere, İrlanda, Danimarka
3. GENİŞLEME	01.01.1981	Yunanistan
4. GENİŞLEME	01.01.1986	Portekiz, İspanya
5. GENİŞLEME	01.05.2004	Macaristan, Çekya, Polonya, Letonya, Litvanya, Malta, Slovakya, Slovenya, Kıbrıs Rum Kesimi
	01.01.2007	Romanya, Bulgaristan
6. GENİŞLEME	01.07.2013	Hırvatistan

Kaynak: AB'ye Genel Bir Bakış (2017)

1961 yılı topluluk için önemli bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir. İrlanda ve Danimarka'nın üyelik için başvurmasının ardından, İngiltere'de topluluk içinde yer alma düşüncesine sahip olmuş, fakat Fransa'nın daha güçlü bir ekonominin topluluğun karar alma mekanizmasını etkileyeceği görüşü üzerine kabul edilmemiştir. 1967 yılında İngiltere'nin ikinci başvurusu neticesinde ise sonuç yine değişmemiştir. 1969 yılında ise Fransız Cumhurbaşkanı De Gaule'nin istifa etmesi ve yeni Cumhurbaşkanı'nın İngiltere'nin üyeliğine sıcak bakması neticesinde İngiltere ile birlikte Danimarka ve İrlanda'nın da üyelikleri tekrar gündeme gelmiştir. 1972 yılında Norveç ise Avrupa Birliği'ne üye olunmasını referanduma götürmüş, vatandaşlarının olumsuz oy kullanması neticesinde üyelikten vazgeçmiştir. 1 Ocak 1973 tarihinde ise daha önceden başvurusu bulunan Danimarka, İrlanda ve İngiltere topluluğa kabul edilmiştir (Ülger, 2015: 47).

İngiltere ve İrlanda'nın Avrupa Topluluğuna üyeliklerinden sonra yapının daha da genişlemesi düşüncesi ortaya atılmıştır. İkinci genişleme düşüncesi çerçevesinde 1959 yılında Türkiye ile birlikte Yunanistan'ın *"AT'ye katılım için başvuruda bulunarak ilk adımı atmasıyla başlamıştır. Ama gerçek anlamda, 1967 yılından beri yönetimde olan ve Albaylar Cuntası olarak bilinen anti demokratik*

yönetimin, 1974 senesinde göreve başlayıp, 1975 yılında Yunanistan'ın tam üyelik başvurusu yapması tartışılmış ve Yunanistan'ı üyelik dışında tutmak yerine, atacağı demokratikleşme adımlarının Topluluk içerisinde daha etkin sağlanabileceği görüşü kabul edilmiştir. Yunanistan'ın Avrupa Topluluğu'na tam üyeliği, 1 Ocak 1981 tarihinde gerçekleşmiştir (AB, 2017)."

İber yarımadası ülkelerinin üyeliğe kabul edilme süreçleri üçüncü genişleme düşüncesini ortaya çıkarmıştır. İspanya ve Portekiz 1970'lerde ekonomik olarak gelişmekte olan ülke kategorisinde yer almalarından dolayı yük oluşturabileceği endişesine rağmen coğrafi avantajlarının faydalı olabileceği düşüncesi sayesinde üyelikleri kabul edilmiştir. Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne üye olması ile birlikte İspanya ve Portekiz'de aynı gerekçeleri öne sürerek Avrupa Birliği'ne girme isteklerini dile getirmişlerdir. Ekonomik ve siyasi olarak benzer ülkeler olmasından dolayı da Portekiz ve İspanya'nın Avrupa Birliği'ne üye olması daha kolay olmuştur. 1 Ocak 1986'da hem İspanya hem de Portekiz AB üyesi olarak kabul edilmişlerdir (Nugent, 2001: 38).

1986 yılında Portekiz ve İspanya'nın da Avrupa Birliği'ne üye olması neticesinde Ortak Pazar fikri daha çok söylenmeye başlanmış ve sınırların kaldırılarak, bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması öncelikli bir konu halini almıştır. Portekiz ve İspanya'nın üyeliği aynı zamanda Avrupa Birliği'ne bakışı da değiştirmiş ve daha önceden 'Zenginler Kulübü' olmadığının görülmesi açısından da önemlidir. Bu açıdan dördüncü genişleme dönemi, Avusturya, İsveç ve Finlandiya'yı içine alacak şekilde gelişmiştir. 1995 yılına gelindiğinde ise ortak bir para birine geçme düşüncesi ile Finlandiya, İsveç ve Avusturya'nın üyeliklerinin ele alınması gündeme gelmiştir. Zaten Avrupa devleti olarak ifade edilen bu devletlerinde üye olması Portekiz ve İspanya'nın üyeliğinde yaşanan süreç nedeniyle daha kolay bir şekilde tamamlanmıştır.

Beşinci genişleme ise, Soğuk Savaş'ın, yarım yüzyıllık bölünmüşlüğün sona ermesi ile Doğu Avrupa Ülkeleri ile Güney Kıbrıs ve Malta'nın Avrupa Birliği

üyeliğine yönelik başvuruda bulunmasıyla başlamıştır. Beşinci genişleme dönemi üye ülkelerin nicelik ve nitelik bakımından biraz zayıf kalmaları sonucu sancılı geçmiştir. *"Genişlemeyi hazmedebilmesi amacıyla AB'nin kurumsal yapılarında değişiklik yapıldı ve karar alma mekanizmaları yeniden düzenlendi. Aday ülkelerle, üyelik koşulları çerçevesinde toplumsal yaşamın hemen her alanının yeniden düzenlemesi ile birlikte, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti (Çekya), Slovenya, Estonya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile 1998 yılında, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Romanya, Malta ve Slovakya ile 2000 yılında müzakerelere başlandı. Bu müzakereler, Bulgaristan ve Romanya haricindeki diğer 10 ülkenin 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'ne tam üye olmasıyla sonuçlandırmıştır. (Bache ve George, 2006: 203)."*

Söz konusu ülkelerin Atina'da 16 Nisan 2003 tarihinde AB ile yaptıkları katılım müzakeresinden sonra AB'nin üye sayısı yirmi beşe ulaşmıştır. Romanya ve Bulgaristan'ın yolsuzlukla mücadele konusunda eksikliklerinin bulunması ve birliğe üye olabilmeleri için gerekli olan şartları sağlayamaması neticesinde beşinci genişleme dönemi iki kayıpla tamamlanmıştır. Romanya ve Bulgaristan ise *"yolsuzlukla mücadele konusundaki eksikliklerini tamamlayarak 1 Ocak 2007 tarihinde Birliğe üye olmuşlardır. Bu iki ülkenin katılımlarıyla beraber AB'nin üye sayısı 27'ye ulaşmıştır. AB'nin ilk defa gerçekleşen bu nitelikteki büyük bir genişlemeyi sindirebilmesi için, AB'nin hem kurumsal yapısında değişiklik hem de karar alma mekanizmalarında düzenlemeler yapılmıştır."*

Altıncı ve son genişleme düşüncesinde ise balkan devletlerinden Hırvatistan AB üyeliği için adımlar atmıştır. 3 Ekim 2005 tarihinde Hırvatistan'ın da AB üyeliği için müzakerelere başlaması ve 2013 yılında üye olması ile son genişleme dönemi de kapanmıştır. *"Avrupa Birliği'nde, kuruluşundan günümüze kadar altı defa genişleme süreci yaşanmış ve her genişleme ile bünyesine yeni ülkeler almıştır. Dolayısıyla, kuruluşunda altı olan üye devlet sayısı, günümüzde yirmi sekiz üye devlete ulaşmıştır (Dinan, 2010: 26)."*

Mevcut üyeliklerin haricinde ise Türkiye'nin de içinde bulunduğu Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk aday ülke statüsündedir. Türkiye, Karadağ ve Sırbistan ile Avrupa Birliği katılım müzakerelerini günümüzde halen devam ettirmektedir. İzlanda ise 12 Mart 2015'te adaylık başvurusundan vazgeçmiştir. Ayrıca Bosna Hersek ile Kosova ise potansiyel aday ülke konumundadırlar (AB, 2018).

2.2.Avrupa Birliği Kurumları

Avrupa Birliği'nin bugünkü yapısına kavuşması 1 Aralık 2009 tarihinde Lizbon'da yürürlüğe giren antlaşma ile olmuştur. Birliğin daha şeffaf, daha etkin, daha adil ve hürriyete sahip bir hale gelmesi için topluluktan birlik aşamasına geçmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. *"Lizbon Antlaşması Avrupa Birliği'nin işleyişi hakkındaki kuralların bir bütünü olarak değerlendirilebilir. Antlaşma sonucunda Avrupa Birliği'nin kurumları ve işleyişleri ile bu kurumların karar alma mekanizmaları da belirlenmeye çalışılmıştır (AB antlaşması, 2018)."*

Avrupa Birliği Antlaşması ile birliğin kurumları belirlenmiştir. Detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz bu kurumlar ise şu şekildedir: *"Avrupa parlamentosu, Avrupa Konseyi, Avrupa Birlik Zirvesi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Merkez Bankası, Avrupa Sayıştay'ı."*

Avrupa Birliği'nde karar alma mekanizması ile kurumsal yapının çok sade bir yapıda olmadığı görülmektedir. Karmaşık bir görünüm içinde olan bu organizasyon, bir taraftan üyesi olduğu ülkeler ile diğer taraftan topluluğun kurumları ve birbirine geçmiş hukuk düzenlemeleri ile oldukça geniş bir yapıdadır (Ülger, 2005: 57).

Avrupa Birliği'nin günümüzdeki kurumsal yapısına baktığımızda, kuruluş aşamasında var olan yapıdan pek bir farkı olmadığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan

bakıldığında Birliğin kurumsal yapısı yukarda belirttiğimiz yapıları oluşturan iki ana kategoriye ayrılmaktadır. İlk kategori Avrupa Birliği'nin kararlarının alındığı Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu'ndan oluşan karar alma üçgeni olarak tanımlanan birimlerden oluşur. Diğer kategori ise bu kurumlara destek ve denetim amaçlı oluşturulan birimlerden oluşur. "*Bu birimlerin önemlilerinden bazıları, Adalet Divanı, danışma kurumları olan Ekonomik ve Sosyal Komitesi, Bölgeler Komitesi ve Sayıştay, Avrupa Yatırım Bankası ile Avrupa Merkez Bankası'dır. Ayrıca, bu kurumları desteklemek için kurulmuş olan diğer yan kurumlarla beraber bir bütün olarak, Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısının iskeletini oluşturmaktadır (Kaya, 2013: 48).*"

Avrupa Birliği'nin diğer ekonomik birliklerden farkı kendine has bir kurumsal yapı inşa ederek, birlik içinde her ülkenin söz sahibi olmasına olanak sağlamasıdır. Bu amaçla Avrupa Birliği'ni yöneten ülkeler bu kurumlarda yer alarak daha demokratik bir şekilde yönetme ve yönetilme imkânı bulmaktadırlar. Çalışmamızın bu kısmında detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz Avrupa Parlamentosu, Birliğe üye ülkeleri temsil eden ve bakanlardan meydana gelen Konsey olarak görev yapar. Birliğe üye ülke ve hükümet başkanlarından oluşan Konsey ise, antlaşmaların koruyucusu olan Komisyon ile birlikte birlik hukukunun uygulanmasını ve uyulmasını sağlar. Ayrıca Euro kullanımında bulunan ülkelerin para politikalarını yöneten bir yapı olarak Avrupa Merkez Bankası ve bu yapıyı denetleyecek bir organ olarak Sayıştay bulunmaktadır. Bunun yanı sıra danışma kurulları olarak Avrupa Yatırım Bankası ile şikayetlerin görüşüldüğü ve denetleme işlemlerinin yapıldığı Ombudsman gibi kurumlar bulunmaktadır.

2.2.1. Avrupa Parlamentosu

Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'nin en eski kurumlarından biridir. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olarak kurulmuş olan Avrupa Birliği Ortak Meclisi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Avrupa Atom Enerji Kurumu'nu kuran Roma

Anlaşması kapsamında oluşturulmuştur. Meclis ilk olarak 142 üye ile 1958 yılında Strazburg'da açılmış ve Avrupa Parlamenter Meclisi ismini almıştır. 1962 yılında ise genişlemeler neticesinde hem üye sayısında artış meydana gelmiş hem de Avrupa Parlamentosu ismi ile anılmaya başlanmıştır. Parlamenterlerin doğrudan seçim usulünden önce her bir üye devletin ulusal parlamentolarınca atandığı görülmektedir (Judge ve Earnshaw, 2008: 32).

Üye ülke meclislerinde görev yapan Parlamenter ile Avrupa Parlamentosu'nda görevli üyeler bu iki sorumluluklarını da beraber yürütmeye haiz kılınmışlardır. 9-10 Aralık 1978 tarihinde Paris'te yapılan zirve toplantısından sonra ise parlamentonun işleyişinin nasıl olması gerektiği ve oluşumunun hukuki gerekçeleri belirlenerek seçimlerin doğrudan yapılmasına karar verilmiştir. 20 Eylül 1976 tarihinde Brüksel'de imzalanan kanuna göre ise doğrudan genel oya dayalı bir karar mercii oluşturulmuştur. İlk seçimler ise 7-10 Haziran 1979 yılında yapılmıştır. Her geçen dönemde yeni üyelerin katılımları ile parlamentonun temsilci sayısı artmıştır (Hix, 2002: 25).

Avrupa Birliği kurumları arasında halkın direk oyları ile etki ettiği tek yapı Avrupa Parlamentosu olarak karşımıza çıkmaktadır. 5 yılda bir yapılan seçimler ile oluşmuş olan bu organ, sadece AB üyesi devletlerin vatandaşı için değil, AB üyesi ülkelerin herhangi birisinde ikamet eden tüm Avrupa vatandaşları için oy hakkı tanımaktadır. Bu şartlar sadece oy kullanmak değil Avrupa Parlamentosu için aday olmak içinde geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında üye olan 28 ülkenin temsil edildiği ve 751 temsilcisi bulunan parlamento demokratik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Parlamento için en son 2019 yılında seçimler yapılmıştır. Parlamento seçimleri yapılırken, üye devletlerin kaç parlamenterle temsil edileceği, ülkelerin nüfus miktarlarına göre belirlenmiştir (AB, 2019).

"Avrupa Parlamentosu, Birliğe üye olan devletlerin vatandaşlarının siyasi görüşlerini temsil eden ve demokratik menfaatlerini koruyan bir yapıyı oluşturmaktadır." Devletlerin var olan ulusal parlamentoları nasıl siyasal gruplardan

oluşuyorsa, Avrupa Parlamentosu'nda da grupların oluştuğunu görmekteyiz. Bu nedenlerden dolayı Avrupa Parlamentosu'nda bir grup kurulurken, ülkelerin görüşlerinden ziyade siyasi görüşlere yer verilmektedir. Bunun en önemli nedeni Parlamento üyeliklerin seçiminde ülkelerin görüşleri değil siyasi görüşlerin ön plana çıkartılması düşüncesidir. Her Parlamenter geldiği ülkenin siyasi görüşünden ziyade kendisini seçen Avrupa Birliği vatandaşlarının siyasi görüşlerini Parlamento'da temsil etmektedir. Günümüzde 8 tane siyasi parti grubu ve bağımsız parlamenterlerden oluşan yapı, son dönemlerde *"Avrupa Halk Partisi (muhafazakâr sağ partiler), Avrupa Sosyalist Partisi (sosyalist ve sosyal demokrat partiler), Yeşiller, Birleşik Avrupa Solu ve Liberal Parti'nin katılımları ile meydana gelmektedir (Kaya, 2013: 57)."*

Son yapılan seçimlerde aşırı sağ görüşün yükselmesi hem üye ülkelerin hem de Avrupa Birliği ile ilişkili ülkeleri direk etkileyecek bir konumdadır. 23-26 Mayıs 2019 tarihinde yapılan seçimler neticesinde 2019 yılı AP seçimleriyle birlikte merkez sağ ve merkez sol ilk defa parlamentoda çoğunluğu kaybetmiştir. Avrupa kamuoyu ana akım partilerin koltuklarını liberal ve yeşil partilere paylaştırmıştır. 1979'dan itibaren seçimlere katılım oranı giderek düşerken 2019 seçimlerinde %51 ile son 20 yılın en yüksek katılım oranı yakalanmıştır. Toplam 751 sandalyenin 179'unu kazanan merkez sağ düşünce birinci parti olarak çıkarken peşinden 148 sandalye ile merkez sol düşüncesi gelmiştir. 112 sandalye ile liberal düşünce ve 73 sandalye kazanan milliyetçi görüşte oylarını en çok arttıran düşünce sistemleri olarak görülmektedir (İnsamer, 2019).

"Avrupa Parlamentosu seçimlerinin Türkiye'nin de aralarında olduğu aday ülkeler üzerinde doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır fakat Avrupa Parlamentosu'nun yeni üye kabulünde karar verme yetkisinden dolayı seçimlerin Türkiye açısından birtakım dolaylı etkileri beraberinde getireceğini söylemek mümkündür."

Avrupa Parlamentosu'nun yasama ve bütçe yapma yetkisinin yanı sıra siyasi denetim yetkisi de bulunmaktadır. Avrupa Konseyi ile beraber paylaştığı yasama

yetkisi ile hukuki düzenlemeler gerçekleştirirken, bu kararların bağlayıcı olabilmesi için hem Avrupa Konseyinden hem de Avrupa Parlamentosundan onay alması gerekmektedir. Dolayısıyla, belirli konularda var olan görüşler bağlayıcı niteliğe sahip olmayabilir. Bazı kararlarını danışma organı niteliği ile veren Avrupa Parlamentosu aynı zamanda bilgi edinme hakkını çeşitli yöntemlerle kullanabilmektedir. Bu yöntemler; yazılı ve sözlü soru, şikâyet dilekçesi alma ve soruşturma yapılabilmesi için komiteler oluşturabilmesi şeklindedir (Gül, 2009: 29).

Avrupa Birliği Parlamentosu, Avrupa Birliği'nin bütçesinin de belirlendiği ve yapıldığı yerdir. Bütçe yapılırken, tıpkı yasama yetkisini kullandığı gibi Avrupa Konseyi ile beraber hareket etmektedir. Bunun yanı sıra Avrupa Parlamentosu Avrupa Birliğinin diğer kurumları üzerinde denetim yetkisine sahiptir. Bu yetkisini kullanırken, atadığı Ombudsman organını fiili olarak kullanmakta ve Ombudsmanın düzenlediği raporları denetim aracı olarak kullanmaktadır. Bu yetkiler dışında parlamentonun Avrupa Komisyonu üzerinde güvensizlik oylaması ile oyların üçte ikilik oranıyla heyet halinde istifa ettirebilme yetkisi vardır. *"Bunun yanı sıra Parlamento tarafından Komisyon başkanı ve heyetin atanmasında, ancak güvenoyu verilmesi halinde gerçekleşebilmektedir. Buna karşılık, güvenoyunun verilmemesi halinde ise, Komisyon başkanı ve heyetin atanmaları mümkün olmamaktadır (AB, 2019)."*

2.2.2. Avrupa Birliği Zirvesi (Avrupa Konseyi)

Avrupa Birliği Zirvesi, Avrupa Birliği Parlamentosu ya da Avrupa Birliği Konseyi kadar etkin bir organ olmasa da Birliğin gelişmesi, bütünleşmesi ve ilerlemesi için ana politikaları belirleyen bir yapıdır. Karar alma konusunda ön planda olsa dahi, yasama yetkisinin olmaması daha çok danışma meclisi gibi hareket etmesine neden olmaktadır. Her yıl dört kez toplanan Avrupa Birliği Zirvesi, Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin devlet başkanları ya da başbakanları tarafından gerçekleştirilir. Ülkelerin üst düzey yöneticileri tarafından gerçekleştirilen zirvelerde genellikle temel

politikalar belirlendiği için siyasi bir ağırlık taşımaktadır. Yasama yetkisinin olmamasından dolayı da yönlendirici bir güç olarak algılanır. Genellikle alınan kararlar oy birliği ile alınmaktadır. Bazı istisnai durumlarda ise nitelikli çoğunluğun oyu esas alınır.

Avrupa Birliği Zirvesi Başkanı, Avrupa Birliğine üye ülkeler tarafından seçilir ve zirveye başkanlık yapar. Görev süresi bir kereye mahsus uzatılabilen Avrupa Birliği Zirvesi Başkanı 2,5 yıl bu görevini yerine getirir. Zirve başkanı, Avrupa Birliğini dış politikada temsil etmekle görevli olmakla beraber söz konusu görevi süresi boyunca ulusal olarak hiçbir görev alamaz (AB, 2012).

2.2.3. Bakanlar Konseyi

Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Birliği zirvesine benzemekle beraber Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin değil yönetiminde bulunan hükümetlerin kabinesinde görevde bulunan bakanlarca meydana gelmektedir. Her üye ülkenin kendi ulusal menfaatini temsil ettiği bir organ olan konseyin, Bakanlar Konseyi veya AB Konseyi olarak adlandırılan iki ismi vardır. Konseyde hangi konuların görüşülüp karara bağlanacağı veya alınacak kararların üye ülkelerdeki etkilerini belirtebilmek adına o ülkelerin o konudaki bakanlık temsilcileri de yer alabilir. Şöyle ki; eğer ekonomi ile ilgili bir toplantı yapılacak ve karar alınacaksa, üye ülkelerin ekonomi bakanları o toplantıya katılım sağlamışlardır. Başka bir değişle; tarımla ilgili bir konu varsa, üye ülkelerin tarım bakanları bu toplantılara ve karar alma süreçlerine katılım sağlar.

Konseyin başkanlık seçimi ve başkanlığın yürütülme süreci ise, tutarlılık ve devamlılık sağlamak adına her üç ülkeye 18 aylık bir süre için verilmektedir. Burada ise amaç her altı ayda bir başkanlığın diğer ülkeye geçmesi ve olabildiğince demokratik bir şekilde başkanlık hakkının yürütülmesidir. Başkanlık değişiminin eşit bir biçimde yapılması da bu şekilde sağlanmış olur.

AB Konseyinin karar alması ve uygulaması üç farklı şekilde olmaktadır. Bu usullere göre AB Konseyi oy çokluğu ile, oy birliği ile ve nitelikli çoğunluğa göre karar alabilir. Lizbon anlaşmasının ardından yaşanan süreç içerisinde karar alma mekanizmaları da değişmiştir. Önceleri oy birliği ile karar alınması gerekli iken Lizbon anlaşmasından sonra nitelikli çoğunluk usulüne göre karar alınmaya başlanmıştır. Diğer oylama çeşitleri ise istisnai hallerde kullanılmaktadır. Fakat Avrupa Birliğinin tüm üye ülkelerini ilgilendirebilecek bir karar aşamasında oy birliği esası halen kullanılmaktadır. Örneğin; ortak dış ve güvenlik politikası veya Birliğe yeni bir ülkenin katılması söz konusu olduğu durumlarda oy birliği şartının aranması, birer istisnai durum olarak gösterilebilir (AB, 2015).

Konsey, AB üyesi ülkelerin, özellikle ortak güvenlik ve dış politika kapsamına dair politikaların belirlenmesi yetkisini, AB Zirvesi ile paylaşır. Bunun dışında Konsey, Birliğe üye olan ülkelerin ekonomik politikaları arasında bulunmakta olan denge ve uyumu da sağlamaktadır. Ayrıca Konsey, AB adına üçüncü ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla, uluslararası anlaşmaları da imzalamakta olduğu görülmektedir (AB, 2015).

2.2.4. Avrupa Komisyonu

Avrupa Birliği Komisyonu adıyla toplanan ve her üye ülkenin komiser ismini verdiği ve gönderdiği 28 temsilci ile oluşmaktadır. Bakanlar Kurulu gibi çalışan Avrupa Komisyonu'ndaki her bir komiser, AB politikalarının belli konularında veya birden fazla politikasında etkin görev sürdürebilir. Avrupa Komisyonu birliğin hem yasama sürecini başlatan hem de yürütmesini sağlayan bir oluşumdur. Bunun yanı sıra AB müktesebatını, bütçeyi ve programları uygulamaktan ve idari denetimden sorumludur. Bu sorumluluğu yerine getirmek için beş yıllığına seçilen komisyon, 28 komiserle beraber 25.000 kişilik bir idari teşkilatla beraber çalışmalarını sürdürmektedir (AB, 2015).

Avrupa Komisyonu Başkanının belirlenmesi Zirve üyelerinin seçilmesinin ardından gerçekleşmektedir. AB Parlamentosunun onayı ile belirlenen Komisyon üyeleri, her üye ülkenin devletlerinin belirlediği adaylar arasından Komisyon başkanınca seçilir. Daha sonraki süreçte ise zirveden nitelikli çoğunlukta seçilen ve başkanın onay vermesi ile tamamlanan Komisyon liste halinde parlamentoya sunulur. Gerekli güvenoyunun alınmasından sonra, Komisyon zirve tarafından onaylanır (AB, 2015).

Komisyona seçilen üyeler Avrupa Birliği vatandaşı olmalarının bir sonucu olarak kendi ülkelerinin veya milletlerinin menfaatleri doğrultusunda değil Avrupa Birliğinin menfaatlerini korumak amacıyla çalışma yürütmektedirler. Asli görevleri bu düşünce olan üyelerin, yapmakla mükellef oldukları görevleri yerine getirirken bağımsız olmasına özen gösterilmiş ve bu görevleri sırasında başka hiçbir ülkede ya da kendi ülkesinde görev almaması esas alınmıştır. Kısacası görevleri süresince kendi ülkelerinin hükümetleri tarafından görevden alınamazlar. Zaten komiserlerin bireysel olarak görevden alınmaları da mümkün değildir. Çünkü parlamentonun güvensizlik oyu ile ancak, komisyonun bütün üyelerinin hepsinin aynı anda görevden alınmaları mümkün olabilmektedir (Spence, 1997: 103).

Avrupa Komisyonu üyeleri genel olarak Avrupa Birliği'nin çıkarlarını ve önceliklerini göz önünde bulundurarak hareket etmeleri gerekmektedir. Komisyon'a atanan komiserler, kendi ülkelerinin temsilcisi olarak hareket etmekten ziyade, bütün Avrupa vatandaşlarının sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Hatta bu komiserler, kendi ülkelerinden bahsederken dahi, "en iyi bildiğim ülke" ifadesini kullanarak, tarafsızlığını ortaya koymaktadırlar (Deckarm, 2017: 447, 451).

2.2.5. Avrupa Birliği Adalet Divanı

Avrupa Adalet Divanı 1952 yılında kurulduktan sonra, Avrupa Birliği'nin yaptığı anlaşmaların yorumlanması ve uygulamaya konulmasını sağlayarak yasaların gözetilmesinin temsilcisi olmuştur. Avrupa Birliği Adalet Divanı yürütme organının işlemlerinin yasalara uygun olup olmadığının denetlendiği ve üye ülkelerin anlaşmalara tabi oldukları eylemleri yerine getirmelerini sağlamakla yükümlü bir organizasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Üye ülkelerin kendi içinde var olan ulusal mahkemelerinin ve Avrupa Birliği içinde var olan Birlik Mahkemeleri'nin talepleri olması halinde, Avrupa Birliği yasalarının yorumlanması görevi de Avrupa Birliği Adalet Divanı'nca yürütülmektedir (Curia Europa, 2017: 22).

Avrupa Parlamentosu ya da Bakanlar Konseyi tarzı bir yapıda oluşan Avrupa Adalet Divanı, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin içindeki devletlerin yargıçlarının katılımı ile toplanmaktadır. Toplam 28 yargıçtan oluşan Avrupa Adalet Divanı ve genel mahkeme olarak görev yapan yargıçların bağımsızlıkları ve statüleri düzenlenen hükümler ile teminat altına alınmıştır. 6 yıllık bir süre için seçilen yargıçlar yeniden atanabilirler. Divanda alınan kararlar, çoğunluğun oyu ile alındıktan sonra tüm yargıçlar tarafından imzalanmaktadır. Çoğunluğun oyu ile alınan kararlarda, aksi yönde oy kullanan üyeler tarafından da imzalanmaktadır ve bu oylar açıklanmamaktadır. Bunun yanında, divan müzakereleri de açıklanmaz, gizli tutulur ve yayınlanmaz (AB, 2015).

Divan başkanlığı seçimi ise üç yılda bir gerçekleştirilir. Seçilen başkanın tekrar seçilmesinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Başkan divanın idari işlerini organize eder ve oturumları yönetir. Bunun yanı sıra Büyük Daire ile tam katılımlı divandaki oturum ve müzakerelere başkanlık ta etmektedir (HSK, 2017).

Genel olarak bakıldığında Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin ve Avrupa Birliği kurumlarının hukuk kurallarına uygun olarak hareket

edip etmediğini denetler ve bu yönde ki davalara bakar. Bunun yanı sıra ülke içinde ki ulusal mahkemelerde görülmüş olan davaların, gerekli görüldüğü hallerde Avrupa Birliği hukukuna göre yorumlanmasını yapar. Lüksemburg'da faaliyetlerini sürdüren Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın genel olarak, Avrupa Birliği Hukuku'ndan kaynaklanan davaları takip ettiği ve bakmakta olduğu görülmektedir.

2.2.6. Avrupa Merkez Bankası

Temel amacı fiyat istikrarının sağlanması olan Avrupa Merkez Bankası diğer oluşumlardan farklı olarak bağımsız bir Avrupa Birliği kurumudur. Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma'nın 127. maddesi gereğince para politikalarının uygulanmasını düzenleyen Avrupa Merkez Bankası bu amaca yönelik modern ekonomik düşüncenin ve para politikasının rolünün düzenlenmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca ekonomik ve parasal birliktelikteki merkezi bankacılık düzenlemeleri için kurumsal ve örgütsel olarak temelin oluşturulmasına öncülük etmektedir (ecb. europa.eu, 2017).

Merkezi Almanya'nın Frankfurt kentinde bulunan Avrupa Birliği Merkez Bankasının karar alma organları, Yönetim Konseyi, Yürütme Kurulu ve Genel Kurul'dan oluşmaktadır. Avrupa Birliği'nin ortak para birimi olan Avro'yu kullanan ülkelerdeki fiyat istikrarının sağlanmasını çalışmaktadır. Bu düzenlemeleri yaparken üye ülkelerin Merkez Bankaları ile irtibat içinde olan Avrupa Birliği Merkez Bankası avro bölgesi dâhilinde kâğıt para basımına izin verme konusundaki tek yetkili organdır (AB, 2011).

2.2.7. Sayıştay

Avrupa Birliği Sayıştay'ı ise Avrupa Birliği'nin iyileştirilmesine katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Hesap verilebilirliği ve şeffaflığı arttırmak ve Avrupa Birliği vatandaşlarının mali çıkarlarını korumak amacıyla hareket eden Avrupa Birliği

Sayıştay'ı Avrupa Birliği'nin bütçesinin düzgün bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını, Avrupa Birliği fonlarının yasal olarak ne kadar harcanacağını ve bu fonların finansal yönetiminin uygunluğunu kontrol eder. Aynı zamanda bağımsız bir denetçi rolünde olan Sayıştay'ın denetim yetkileri de bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında Avrupa Birliği fonlarının düzgün bir şekilde muhasebeleştirilip muhasebeleştirilmediğini, belirlenen kurallara uyulup uyulmadığını ve harcanan para karşılığı bir değer elde edilip edilmediğini kontrol etmektedir (Fontaine, 2013:22).

Avrupa Sayıştay'ı 28 üye ülkenin temsilcilerinden oluşmuş olan ve üyelerin, tarafsızlığı ve bağımsızlığı Avrupa Birliği tarafından güvence altına alınan bir yapıdır. Üyeler altı yıllık bir süre için seçilmekte ve bu atamalar konsey tarafından parlamentonun izni ile yapılmaktadır. Üyelerin seçimi, kendi ülkelerinde bu işte daha önceden deneyimi olan ve denetim organizasyonlarında çalışmış veya halen çalışmakta olan adaylar arasından yapılmaktadır. Bu görev için özel niteliğe sahip deneyimli adaylar arasından işe en uygun olan adaylar seçilmektedir (AB, 2015).

2.2.8. Diğer Kurumlar

Diğer kurumlar Avrupa Birliği için belirlenmiş ana kurumlardan ziyade bu kurumlara yardımcı olacak şekilde belirlenmiş olan tali kurumlar olarak ifade edilmektedir. Bu kurumlar ise; Avrupa Adalet Divanı, Avrupa Birliği Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Sayıştay'ı, Avrupa Birliği Zirvesi ve Avrupa Merkez Bankası dışında kalan kurumlardır. Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi, Bölgeler Komitesi, başlıca tali kurumlar olarak ifade edilir. Bunlar bir takım politika alanlarında kararlarında danışma görevi görür. Avrupa Yatırım Bankası ise Avrupa Birliği'nin daha az gelişmiş bölgelerine yardımcı olmak ve işletmelerin daha rekabetçi işleyişleri için krediler ve teminatlar sağlamaktadır. Ayrıca Avrupa Ombudsmanı gibi yardımcı kurumlar da bulunmaktadır (Bilici, 2007: 60).

2.3.Avrupa Bütünleşmesinin Aşamaları

Kömür ve çelik kaynakları ile ülkelerin milli sınırlarının kaldırılması düşüncesini temel alan Avrupa Birliği'nin kuruluşu Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulması ile resmiyet kazanmıştır. Avrupa kıtasında büyük bir birlik oluşturmayı hedefleyen bu oluşum, altı ülke ile başlamış ve günümüzde yirmi yedi ülkeyi kapsayan bir ekonomik ve siyasi birlik olarak son şeklini almıştır.

18. yüzyılda Fransa ile İngiltere'nin ticaret anlaşması şeklinde başlayan Avrupa birleşme hareketi düşüncesi Fransa'da gerçekleşen devrim ile başlayamadan sona ermiştir. 1815 yılında ise Almanya ve Prusya kendi eyaletleri ile imzaladıkları Maasen tarifesi ile kendi gümrüklerini kaldırmıştır. Bu gelişmelerin ardından İngiltere ve Fransa tekrardan çift taraflı anlaşmalar yaparak gümrüklerde yaşanan sıkıntıları aza indirecek düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş ve gerek Almanya gerekse Fransa kendi çıkarlarını ön planda tutarak gümrükler üzerindeki denetimleri daha sıkı hale getirmişlerdir (Dedeoğlu, 1996:65).

1920 yılına gelindiğinde ise ciddi bir birlik oluşturulma düşüncesi ortaya çıkmış fakat Birinci Dünya Savaşı ve sonrası ortam ülkelerin bir araya gelmesini zorlaştırmıştır. 1923 yılında ise "Pan Avrupa Hareketi" Kont Richart Coodenhove-Kalergi tarafından kurulmuş, hemen ardından ise Avrupa İşbirliği Derneği (Associtian for Europen Cooperation) 1926 yılında Cenevre'de açılmıştır. Daha teşkilatçı bir yapıda meydana gelen bu dernek 1926 yılının son dönemlerinde faaliyete geçmiştir (Bozkurt, 1993:28).

Fransa ve Almanya'nın 1870 ile 1945 yılları arasında yaptıkları savaşların genel nedenlerinin ekonomik olduğu ve verimli yerlerin ele geçirme düşüncesi ve çekişmesinin Avrupa'yı İkinci Dünya Savaşı'na götürmesi 'Birleşmiş Avrupa' düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşına oranla daha dar bir çevrede ve genellikle Avrupa merkezli olan İkinci Dünya Savaşının

yaşattığı yıkım sonucu büyük acılar yaşanmıştır. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu acılara, ekonomik ve sosyal tahribatlara son vermek amacıyla, savaştan sonra dillendirilen "Never Again War" (Bir Daha Savaş-Asla) söylemi, Avrupa Birliği'nin kuruluş felsefesini oluşturmaktadır (Çaşın ve Özgöker, 2013: 34).

2.3.1. Benelux Topluluğu ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

1932 yılında Ouchy Antlaşması ile Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ekonomik bütünleşme amacıyla bir araya gelmişlerdir. Benelux adı verilmiş olan bu birleşmenin ilk amaçlarından biri ekonomik birleşmenin sağlanması olmuştur. 1944 yılında ise Gümrük Birliği hayata geçirilmiştir (Karluk, 1996:38-39). Benelux ülkeleri arasında gerçekleşmiş olan bu birleşme hareketi sonrası yeni görüşler ortaya çıkmıştır. *"1946 yılında İngiltere Başbakanı W. Curchill Almanya ve Fransa'nın ayrı, İngiltere ve İngiliz Uluslar Topluluğunun da ayrı bir birlik oluşturarak bu iki birliğin "Avrupa Birleşik Devleti" adıyla bir konfederasyon çatısı altında toplanmasını önermiştir. Bu düşünce üzerine oluşturulacak birliği ülkelerin yetkilerinin ellerinden alınmasını savunan federalist görüş ile yetkilerin ülkelerde kalmasını düşünen fonksiyonalist görüş ortaya çıkmıştır."* Bu nedenle iki farklı görüşü de savunan örgütler ortaya çıkmıştır. Bu örgütler 1947 yılında birleşerek bir komite oluşturmuşlar fakat örgütlerin çeşitli görüş ayrılıklarından dolayı komite amacına ulaşamamıştır (Bozkurt, 1993:37).

Daha sonraki dönemlerde ise sosyalist görüşün özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde güçlenmesi ve bu düşüncenin bir tehdit olarak algılanması, diğer ülkeleri bir araya getirmeye itmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ise bu durumu kendi çıkarlarına bir tehdit olarak gördüğünden buna son vermek amacıyla birçok Avrupa devletine yardım yapmayı teklif etmiştir. "*Yardımın ne kadar olacağını belirtmeleri, ekonomik program hazırlamaları ve ticaret engellerinin indirilmesi gibi bazı şartların yerine getirilmesi karşılığında savaştan yeni çıkan Avrupa devletlerine bir mali yardım*

yapmayı düşünen ABD bir şekilde devletlerin ekonomik olarak yakınlaşmasına olanak sağlamıştır."

Marshall planı olarak isimlendirilen bu plan kapsamında yardımlar yapılmaya başlanmış ve 1948 yılında Lahey'de Amerika Birleşik Devletleri kongresi yapılarak ihtiyaç sahibi Avrupa devletlerine yapılacak yardımların daha uygun şekilde ulaştırılmasını sağlamak amacıyla Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) kurulmuştur. İlk altı ay içinde olumlu sonuçlar elde edilmiş ve 1950 yılında Avrupa Ödemeler Birliği kurulmuştur (Tekin, 1990:178). Daha sonraki dönemlerde Birlik genişlemiş ve ABD, Kanada ve Japonya'nın da katılımı ile Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü adını almıştır (Bilici, 2005:35).

1950'li yılların sonlarına doğru Almanya'nın tekrar güçlenmesi ve SSCB'nin Doğu Almanya ile Çekoslovakya'yı yanına çekmesi Avrupa'da tekrardan savaş tehdidi ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla bir araya gelen Avrupa ülkeleri Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'nin kurulmasını sağlamıştır (Önen, 1989:122). Gerek savaş sanayiinin gerekse günlük kullanımın en önemli maddelerinden biri olan kömür ve çeliğin kaynaklarının kontrol edilmesi amacıyla Fransa ve Almanya arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi yaratılmış ve modern Avrupa Birliği'nin temelleri bu sayede atılmıştır. Avrupa barışının sağlanması çabaları ise, Avrupa Kömür ve Çelik Toplumluluğunun kurulmasında en etkin rolü oynamıştır.

İlk etapta Almanya ve Fransa'nın ortak düşüncesini temel alan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, zamanla Belçika, Lüksemburg, Hollanda ve İtalya'nın da içinde yer aldığı bir birlik haline gelmeye başlamıştır (Bilici, 2005:37-38; Ayanoğlu, 1995:49). Üye ülkeler arasında milli ticaretin sınırlarının kaldırılması ve ekonomik bir birlik oluşturma düşüncesi ile bir araya gelen ülkelerin, topluluk tarafından belirlenen yatırım projelerini hızlı bir şekilde hayata geçirmek ve demir – çelik sektöründe istihdamı artırarak işçilerin konut sahibi olmasını sağlamak gibi amaçları da vardır. "*Bunun yanı sıra demir – çelik üretimini artırarak yatırımları desteklemek, kömür – çelik üretimi üzerinden alınan vergiler ile üye ülkelerden topluluğa aktarılan kredi ve*

borçlanmalardan birliğin finansman kaynağını oluşturma diğer amaçlarıdır (Tekin, 1990: 178).”

2.3.2. Roma Antlaşması, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

Almanya ve Fransa’nın temel konularda anlaşmaya vardığı kömür ve çelik ürünleri ile başlayan birleşme hareketi, Orta Doğu’da meydana gelen Mısır-İsrail savaşının etkisi ile petrol fiyatlarının artması neticesinde diğer sektörlere de yönelmeye başlamıştır. Petrol ihtiyacını düzenleyecek bir yapı kurmak isteyen hareket, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu oluşumunu meydana getirmiştir. 25 Mart 1957 tarihinde ise Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur (Çelik, 2005: 22).

Avrupa Ekonomik Topluluğu üye ülkelerin refahlarını arttırarak, ortak bir pazar kurulmasını amaçlamıştır. Bu pazarın kurulması ve üye ülkelerin ekonomi politikalarının birbirlerine yaklaşarak giderek daha uyumlu hale gelmesi ve pazarın tüm dünyayı etkileyecek şekilde sürekli olarak yayılması hedeflenmiştir (Karluk, 1996:46-47). Bu düşüncenin yanı sıra, üye ülkelerin iç işlerinde ve adalet düşüncelerinde bir birliktelik sağlanması ile üye ülkelere yönelik ortak bir dış politika gözetilerek bir güvenlik planlaması yapılması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu amaçla Maastricht Anlaşması imzalanmış ve Avrupa Birliği açısından oldukça önemli bir konumda bulunan altı adet organ belirlenmiştir. Roma Anlaşması ile belirlenen bu altı organ ise Konsey, Komisyon, Parlamento, Adalet Divanı, Sayıştay ile Ekonomik, Sosyal, Danışma Komiteleridir. (Bilici, 2005: 49).

1959 yılında ise Roma Antlaşmasının aldığı kararlar gereği ilk gümrük indirimleri gerçekleşmeye başlamıştır. 1968 yılında üye ülkeler arasında malların giriş ve çıkışlarında gümrük vergilerinin ve eş etkili tedbirlerin kaldırılmasına veya kotaların azaltılmasına karar verilmiş ve bu amaçla Gümrük Birliği kurulmuştur. 1993 yılında yürürlüğe girecek olan Maastricht antlaşmasına kadar ise Roma Antlaşmasının

belirli maddeleri kaldırılsa da aktif olarak uygulanmaya devam etmiştir (Bilici, 2005: 37-39).

2.3.3. Brüksel Antlaşması

8 Nisan 1965 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen Füzyon Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu birleştirilerek Avrupa Topluluğuna dönüştürülmüştür. Bu süreç sonucu Avrupa'da ekonomik ve parasal bir birlik kurulma aşaması daha hızlı bir şekilde ilerleme kaydetmeye devam etmiştir.

1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Brüksel Füzyon Antlaşması gereği mevcut durumda bulunan toplulukların bir araya getirilerek tek bir konsey yapılmasının yanı sıra, "*Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Yüksek Otoritesi ile AET ve AAET Komisyonları ise ortak bir Komisyon haline gelmiştir. Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanının üç Topluluğun ortak kurumları haline gelmesi ise, AET ve AAET Antlaşmalarıyla aynı tarihte imzalanan ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren bir Konvansiyon uyarınca gerçekleşmiştir. Bu konvansiyona göre ise Daimi Temsilciler Komitesi (COREPER-1 ve COREPER-2) kurulmuştur (Coşkun, 2001: 62).1"*

2.3.4. Avrupa Tek Pazarı Sürecindeki Avrupa Tek Senedi

1980'li yılların ortalarına gelindiğinde gerek ABD gerekse Japonya'nın belirli sektörlerde ilerlemesi ve gelişmesi; Avrupa'nın elektronik donanım ve iletişim alanındaki pazar payını koruyamamasına neden olmuştur. Bu duruma müdahale etme düşüncesi ve ABD ve Japonya'ya karşı kendi iç pazarlarını koruma çabası Avrupa Topluluklarının tek pazara geçme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

"Bu durumda yapılacak öncelikli ve etkili bir karar; bölünmüş 12 üye ülkenin piyasalarını bütünleştirmek suretiyle Topluluk ekonomisine hız kazandırmak olmuştur. Avrupa Tek Pazarı düşüncesinin gerçekleştiği takdirde; 12 üye ülkenin 320 milyon nüfusu için büyük ölçekte üretim yapılacak, aynı zamanda rekabet açısından Topluluk iç pazarına sahip çıkacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Avrupa Topluluklarının ekonomik sıkıntılarını gidermede yetersiz kalan Roma Antlaşması'nın günün şart ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyumlandırılması ve uygulanması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu durum ise Avrupa Tek Pazarı'nın ana amacını oluşturmuştur" (Dura ve Atik, 2014: 46).

1980'li yıllarda İtalya ve Almanya'nın kendi aralarında gerçekleştirmiş oldukları "Genscher/Colombo İnsiyatifi" olarak adlandırılan işbirliği düşüncesi, sadece bu iki ülke ile sınırlı kalmayarak tüm Avrupa'ya yayılmaya yayılmıştır. Bu durum ise 'Avrupa Senedi'ni gündeme getirmiştir. Genel olarak amaç Avrupa'da siyasi bir işbirliği yaratmak ve Avrupa bütünleşmesinin temellerini atmaktır. Girişim olumlu sonuç verince, 1983 yılında Avrupa Topluluğu üyesi olan ülkeler Avrupa Birliği'ne yönelik adımlar atmış ve Stuttgart Deklarasyonu'nu imzalamışlardır. Bu bildirge ile dış politika, iktisat ve para politikası, kültür, üye ülkeler arasında ilgili Topluluk mevzuatlarının uyumlaştırılması ve güvenlik alanlarında daha sıkı işbirliği yapacaklarını ilan etmişlerdir. 14 Şubat 1984'te Avrupa Parlamentosu; "AB'nin Kurulmasına Yönelik Antlaşma Taslağı'nı onaylar ve Spinelli İnisiyatifi diye adlandırılan taslak ile Avrupa Anayasası'nın temelleri atılmıştır (Canpolat, 2002: 93-94).

2-4 Aralık 1985 tarihinde ise Avrupa Birliği'nin temelini oluşturmuş olan Roma Antlaşması'nın belirli maddelerinde değişiklik yapma ve bir Avrupa Tek Senedi oluşturulma düşüncesi Lüksemburg'da bir araya gelen Avrupa Konseyi Zirvesi'nde kabul edilmiştir. *Roma Antlaşması'na değişiklik getiren Avrupa Tek Senedi; 17-28 Şubat 1986 tarihleri arasında Lüksemburg ve Lahey'de imzalanmıştır. 29-30 Haziran 1987'de Brüksel'de yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi'nde; ATS ile ilgili bildirimin*

çeşitli yönleri ele alındıktan sonra 1 Temmuz 1987 tarihinde Avrupa Tek Senedi yürürlüğe girmiştir.

2.3.5. Maastricht Antlaşması

*"1984 yılında Altiero Spinelli'nin girişimiyle Avrupa Parlamentosu'nda kabul edilen **Avrupa Birliği Projesi** bir yana bırakılırsa, Avrupa Birliği'nin gelişmesi konusunda en önemli unsur Başkan Delors'un önderliğindeki **"Topluluklar Komisyonu"** olmuştur (Bozkurt, 1993: 9)."*

3 Kasım 1990 tarihinde ise Berlin Duvarı'nın yıkılması tüm dünyayı etkileyen bir olgu olarak tarihe geçmiştir. Fakat asıl önemli etkilerini Avrupa Birliği içinde gerçekleştirecektir. Doğu Avrupa ve Merkez Avrupa ülkelerinin Sovyet denetiminden kurtularak, bağımsızlıklarına kavuşması ve demokratikleşmesi Avrupa'nın siyasi yapısının tamamını etkilemiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Avrupa'da kendine yer bulmayı hedefleyen eski sosyalist ülkeler, 9-10 Aralık 1991 tarihinde gerçekleşen ve daha sonradan Maastricht Kriterleri olarak anılacak olan zirvede belirli ölçüde anlaşmaya varmışlardır. Diğer ismi ile Avrupa Birliği Anlaşması, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girdiğinde ana hedef 1999 yılına kadar genişlemeleri sağlayarak parasal birliğin sağlanması olmuştur. Bunun yanı sıra üye olmak isteyen ülkelerce Avrupa vatandaşlığı oluşturularak, ortak bir güvenlik politikası belirlenme düşüncesi ile adalet ve içişlerinde işbirliği politikaları meydana getirilmesi istenmiştir (Tepeli ve Aydın, 2014: 34).

Genel olarak üç bölümlü Avrupa Birliği yapısı düşüncesi Maastricht Antlaşması ile oluşturulmuş oldu. Bu yapının ilk sütunu AKÇT, AET ve EURATOM'dan oluşan Avrupa Toplulukları olurken, Ortak Dışişleri Güvenlik Politikası ikinci bölümü, Adalet ve İçişleri ise son bölümü oluşturmaktaydı. Belirlenmiş olan bu bölümler ve ilkeler, topluluk üyelerinin katıldığı hükümetler arası konferans ile belirlenmiştir.

Maastricht kriterleri olarak kabul edilen bu anlaşma şartlarına göre Avrupa'da ortak bir para biriminin gerçekleştirilebilmesi için bir takvim belirlenmesi ve koşulların bildirilmesi görüşü ortaya çıkmıştır. Ayrıca antlaşmaya göre Avrupa topluluğu olarak anılan toplulukların antlaşma ile başlatılan politik entegrasyon süreci vurgulanmak istenildiğinde, söz konusu kavramı **Avrupa Birliği** olarak ifade etmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Avrupa Birliği Antlaşması olarak da anılan Maastricht Antlaşması, **dördüncü kurucu antlaşma** olarak kabul edilmektedir (BDTM, 2018: 13).

Maastricht Antlaşması'ndan sonraki süreçte ise, AB'nin gündeminde olan iki konu önem kazanmıştır. *"Bunların ilki, 2004 ve 2007 yıllarında gerçekleşmiş olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine genişleme süreci ve AB'nin kurumsal yapısının genişlemeye hazırlanması konusu olmuştur."*

2.3.6. Güncel Avrupa Birliği

2008'de Uzak Doğu'da çıkan ve zamanla tüm dünyayı etkisi altına bırakan küresel krizden etkilenen AB ülkeleri, bir takım önlemler almaya başlamışlardır. Kamu açığını azaltabilmek ve rekabet gücünü arttırmak adına, yapılan bu düzenlemeler, işsizliğin artması ve düşük ekonomik büyüme gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Avro Alanı Ekonomisi, krizden ciddi bir şekilde etkilenerek, %4,1 oranında küçülme yaşamış, daha sonraki dönemlerde dâhil olmak üzere bu kadar büyük oranlı bir daralma görülmemiştir. Ekonomik kriz kamu açıkları ve borç stokunun artmasını da beraberinde getirmiştir. Birçok üye ülke kamu maliyesi sürdürülebilirliği tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Daha sonraki dönemde ise *"2010 yılında Yunanistan'da patlak veren borç krizi, kısa sürede diğer Avro Alanı ülkelerini de etkiledi ve küresel kriz AB'de borç krizi ve ekonomik krize dönüştü. Üye ülkelerde istikrar programları ve kurtarma paketleri uygulanmıştır."*

"Söz konusu sorunlarla başa çıkabilmek üzere, Avrupa 2020 Stratejisi, Avrupa Finansal İstikrar Mekanizması (EFSM), Avrupa Finansal İstikrar Fonu (EFSF), Avrupa Sömestri, Avro Paktı, Altılı Paket, Avrupa İstikrar Mekanizması (ESM), Bankacılık Birliği gibi mekanizmalar tesis edilerek AB'nin küresel krizin etkilerinin üstesinden gelmesi için çaba gösterilmiştir."

Bu gelişmelerden sonra, *"26 Temmuz 2010 tarihinde Avrupa Dış Eylem Servisi kurulmuştur. Birlik Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'ne, Birliğin Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını yürütme konusunda yardımcı olmak üzere kurulan bu Servis, Konsey ve Komisyon'un Genel Sekreterliklerinin ilgili bölümlerinde görevli memurlar ile üye devletlerin diplomatik birimlerince görevlendirilmiş personelden oluşturulmuştur."*

2015 yılı bölgede yaşanan sorunların neticesinde meydana gelen düzensiz göç krizi neticesinde, Shengen Bölgesi'nin işlerliğinin ne kadar başarılı olduğu sorgulanmıştır. Üye devletlerarasında var olan fikir ayrılıkları bu süreçte daha fazla ortaya çıkmış ve AB söz konusu düzensiz göçün etkilerini azaltabilmek adına, Türkiye ile 18 Mart Mutabakatını imzalamıştır. Mutabakata göre Türkiye ile AB arasında göç krizinin önüne geçilmeye çalışılmış ve Ege Denizinden AB'ye doğru olan göç akımı önemli ölçüde azalmıştır.

"*Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma kararı ise AB açısından önemli bir sınama teşkil etmiştir. AB tarihinde ilk defa bir üye devlet ayrılma yolunda bir adım atmıştır. Birleşik Krallık 23 Haziran 2016 tarihinde yaptığı referandumda yüzde 52 oyla AB'den ayrılmaya (Brexit) karar vermiştir. Başbakan Theresa May, Birleşik Krallık'ın AB'den çıkmasına ilişkin resmi bildirimini içeren mektubu AB Konseyine 29 Mart 2017 tarihinde tevdi etmiştir. 25 Kasım 2018 tarihinde Brexit'e ilişkin siyasi deklerasyon AB üye devletleri tarafından onaylanmıştır. Ancak Birleşik Krallık parlamentosunda çekilme koşullarına ilişkin uzlaşı sağlanamaması sebebiyle 10 Nisan 2019 tarihli AB Zirvesinde Brexit 31 Ekim 2019'a kadar ertelenmiştir."*

Bu gelişmelere ek olarak, kriz ortamının tüm Avrupa'ya yayılması ülkelerin kendi iç siyasetlerinde aşırı sağ akımların öne çıkmasına ve yabancı düşmanlığının artmasına neden olmuştur. Birçok üye ülkede AB karşıtlığı üzerine siyaset yapılmaya ve merkezi yönetimlerin daha güçlenmesi gerektiği görüşü daha fazla konuşulmaya başlanmıştır. AB'nin bu söylemler karşısında bir politika geliştirememesi ve kendi içinde yaşadığı sorunlar ile birlikte aşısı sağ görüşlü partiler oy oranlarını arttırmış hatta birçoğu ülkelerinde iktidara gelmiştir. Tüm bu gelişmeler AB'nin savunduğu değerleri adeta sorgulamaya açmıştır. *"En son 23-26 Mayıs 2019 tarihlerinde yapılan Avrupa Parlamentosu seçimleri ise Avrupa'da aşırı sağ ve popülist akımların yükseliş eğiliminin sürdüğünü gözlemlenmiştir."*

Son yıllarda meydana gelen bu gelişmelerin yanı sıra AB'nin mevcut politikalarının gözden geçirilmesi ve yeni bir sürece girilmesi düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır. 2 Temmuz 2019 tarihinde yapılan AB Zirvesi sonucu bu görüşler tartışılmış ve AB kurumlarının yeni başkanları belirlenmiştir. Yeni belirlenmiş olan Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu'nun 29 Kasım 2019 tarihli onayı ile 1 Aralık 2019 tarihinde göreve başlamıştır.

2020 yılı ise hem Dünyada hem de Avrupa Birliğinde kriz yılı olarak anılmıştır. Çalışmanın yapıldığı dönemde halen etkileri devam etmekte olan küresel çaplı COVID 19 krizinin ne kadar süreceği tahmin edilememektedir. Bu süre içerisinde Avrupa Birliği krizden korunmak adına birtakım tedbirlere başvurmuştur.

"İlk olarak AB Konseyi, Covid-19'a ilişkin özel tedbirler içeren düzenlemelere onay verildiğini açıklamıştır. Buna göre, Koronavirüs Müdahale Yatırım Girişimine AB bütçesinden 37 milyar Euroluk fon aktarılacaktır. Üye ülkeler, söz konusu kaynakla sağlık sistemlerini ve işletmelerini hızla desteklenebilecektir. Doğal afetlerde kullanılmak üzere kurulan AB Dayanışma Fonu, Covid-19 gibi kamu sağlığıyla ilgili acil durumlarda da kullanılabilecektir. Hava yolu şirketlerinin uymak zorunda oldukları AB uçuş izinleri (slot) kuralları 1 Mart'tan 24 Ekim'e kadar askıya alınacağını kararlaştırmışlardır."

Covid-19 nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da ekonomi büyük bir deprem yaşamaktadır. Bu duruma çözüm arayan Avrupa Birliği ülkeleri AB seviyesinde yeni bir ortak borçlanma şeklini ortaya çıkarmak için adımlar atmayı deneyecektir. "Korona tahvilleri" olarak isimlendirilen bu borçlanma senetleri finansal olarak AB'ye katkı sağlamak amacıyla çıkartılacaktır. *"Bu hisseler sayesinde Covid-19'a karşı mücadelenin finanse edilmesi ve üye ekonomilerinin yeniden inşasının sağlanması söz konusu olabilir düşüncesi Parlamentoda hâkimdir. Bu tahviller Avrupa Birliği üyesi ülkelerin piyasaya sürdüğü ortak borçlanma senetleri olarak tanımlanmaktadır. Ortak olacak fonların kaynağının Avrupa Yatırım Bankası tarafından karşılanması planlanmakla birlikte asıl amaç ise AB üyesi tüm ülkelerin borç yükünün paylaşılmasıdır."*

Avrupa Komisyonu koronavirüs ile (Covid-19) mücadele kapsamında ilk olarak Batı Balkan ülkelerine 38 milyon Euro yardımda bulunacağını açıklamıştır. Daha sonraki süreçte ise Komisyon Covid-19 salgının ekonomik etkileriyle mücadele için Polonya, Portekiz ve Yunanistan'a 37 milyar Euroluk destek paketini onaylanmıştır. Nisan ayının sonlarına doğru ise Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Covid-19 salgınının etkilerine karşı yaklaşık 540 milyar Euroluk ekonomik pakette uzlaşı sağlamışlardır.

2020 yılı ise Türkiye – Avrupa Birliği gelişmeleri açısından biraz sıkıntı bir dönem olarak geçti. 2019 yılında imzalanmış olan "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına ilişkin Mutabakat Muhtırası" Türkiye ile Avrupa Birliği'ni Doğu Akdeniz sahasında karşı karşıya getirmiştir. Bu gelişmeler henüz bitmemişken Türkiye'nin Libya ile yaptığı mutabakat ve Kıbrıs'ın güneyinde yapılan petrol arama faaliyetleri hem Yunanistan'ın hem de Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin tepkisine neden olmuştur. Son dönemde Türkiye ile Avrupa Birliği arasında ortaya çıkan diğer bir kriz ise mülteci krizi olmuştur. Türkiye 2016 yılında imzaladığı göç anlaşmasına uymamak ile suçlanırken, Avrupa Birliği'nin ise Suriye'de güvenli bölge oluşturmaması Türkiye tarafından tepki ile karşılanmıştır. Son olarak 27 Eylül – 9 Kasım tarihleri arasında yaşanan Azerbaycan ve Ermenistan arasında ki Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye

ile Fransa arasında var olan kriz Avrupa Birliği Türkiye ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Avrupa Birliği-Türkiye Gümrük Birliği ve Ekonomiye Etkileri

Kuruluşundan itibaren çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma çabası içerisinde olan Türkiye Cumhuriyeti uluslararası konjonktürde meydana gelmiş olan OECD, NATO gibi örgütlerin her zaman doğal bir üyesi olmuştur. Bu nedenle Avrupa Ekonomik Topluluğu'na karşı da genel olarak olumlu bakılmıştır. 1958 yılında kurulan bu topluluğa ilk olarak 31 Temmuz 1959 tarihinde başvuruda bulunan Türkiye'nin günümüz adıyla Avrupa Birliği'ne üye olma süreci zaman zaman askıya uğrasa da halen devam etmektedir (Karluk, 1997: 8).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte muasır medeniyet seviyesini yakalama hedefini devlet eli ile hayata geçirme düşüncesine sahip olan Türkiye, ekonomik anlamda Batı/Avrupa tipi bir serbest piyasa ekonomisine geçmekte oldukça zorlanmıştır. Öncelikli olarak planlı kalkınma anlayışına yer veren kurucu kadrolar, yerli bir sermaye oluşturduktan sonra serbestleşmeyi düşünmekteydi. Diğer taraftan yine "muasır medeniyet" hedefi çerçevesinde toplumsal, siyasal ve kültürel anlamda da bir dönüşüm istenmekteydi. Modernizm, laiklik ve aydınlanma gibi hedefler çerçevesinde ifade edilen Batı tipi toplumsal yapının da yine devlet eliyle inşa edilmesi anlayışı benimsenmişti. Bu düşüncelerin yanı sıra devlet merkezli değil daha çok piyasa merkezli bir ekonomik yapı oluşturularak Batılılaşmak gerektiğini de savunanlar mevcuttu (Ayata ve Mercan, 2012: 22).

"Tüm bu tartışmalarsa aslında o dönemin başlıca aktörlerinin kendi içlerinde önemli ikilemler taşıdığını ve yaşadığını göstermekteydi. Zira her birinin devletin genel rolü konusundaki bakış açıları bir yana, "Batılılaşma"ya yaklaşımları hatta "Batılılaşma"dan anladıkları temel bir ikilem barındırıyordu. Ekonomik anlamda hızla Batılılaşma isteyenler toplumsal ve kültürel anlamda aynı fikirde değildi.

Ekonomik anlamda Batılılaşmayı zamana bırakmak isteyenlerse toplumsal ve kültürel anlamda hızla Batılılaşma taraftarıydılar" (Denk, 2016: 28-29)."

Görüş ayrılıkları olarak farklı yapılarda olsalar dahi her iki grupta ekonomik anlamda batılı devletler ile uyum içerisinde olmak düşüncesine sahiptirler. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri bazen duraklasa da hükümetlerden bağımsız olarak aralıksız bir şekilde devam etmiştir. Konu kronolojik olarak ele alındığında şu şekilde devam etmiştirler.

Tablo 9: Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri

Tarih	**Yıl**	**Gelişme**
31 Temmuz	**1959**	Türkiye ortaklık başvurusu yaptı
12 Eylül	**1963**	Ankara Antlaşması imzalandı
23 Kasım	**1970**	Katma Protokol imzalandı
1 Ocak	**1973**	Katma Protokol Yürürlüğe Girdi
1 Ocak	**1976**	Konsolide Liberasyon Listesi Uyumu Gerçekleşti
22 Ocak	**1982**	Türkiye-AET Anlaşması askıya alındı
14 Nisan	**1987**	Avrupa Topluluğuna üyelik için başvuru yapıldı
30 Temmuz	**1994**	Gümrük Birliği ilkeleri tespit edildi
13 Aralık	**1995**	"Gümrük Birliğinin Son Döneminin Uygulanmaya Konmasına ilişkin 1/95 Sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı" onaylandı.
3 Mart	**1998**	"Türkiye için Avrupa Stratejisi" açıklandı
4 Kasım		Türkiye için ilk ilerleme raporu yayımlandı.
11-12 Aralık	**1999**	Türkiye adaylık statüsü tanındı
24 Mart	**2001**	"Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 19 Mart 2001 tarih ve 2001/2129 sayılı Karar" yayınlandı
19 Nisan	**2003**	AB uyum komisyonu kuruldu.
12 Haziran		"Türkiye ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin 19 Mayıs 2003 tarih ve 2003/398/EC sayılı Konsey Kararı" yayımlandı
24 Temmuz		"Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 23 Haziran 2003 tarih ve 2003/5930 sayılı Karar" yayımladı
3 Haziran	**2005**	Başmüzakereci görevi Ali BABACAN'a verildi

26 Şubat	**2008**	"2006/35/EC Sayılı Kararın Feshine ve Türkiye ile Katılım Ortaklığının Kapsadığı İlkeler, Öncelikler ve Koşullara Dair 18 Şubat 2008 tarih ve 2008/157/EC sayılı Konsey Kararı" açıklanmıştır
8 Haziran	**2010**	Avrupa Birliği Bakanlığı kuruldu
26 Aralık	**2013**	Avrupa Birliği Bakanı ve Başmüzakerecilik görevi Mevlüt ÇAVUŞOĞLU'na verilmiştir.
24 Mayıs	**2016**	Ömer Çelik Avrupa Birliği Bakanı ve Baş müzakereci olmuştur.
31 Mayıs		124. Türkiye-AB Ortaklık Komitesi Toplantısı yapılmıştır.
29 Mayıs	**2019**	Genişleme Strateji Belgesi Yayınlandı.
17 Ekim		2019/22 sayılı AB ile ilgili Çalışmaların Eşgüdümü Cumhurbaşkanlığı Genelgesi yayımlandı
31 Mart	**2020**	Kovid-19 ile Mücadele Ve Dayanıklılık Programı açıklanmıştır.
10-11 Aralık		Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi gerçekleştirildi

Kaynak: Avrupa Birliği Bakanlığı

3.2. Avrupa Birliği-Türkiye Gümrük Birliği Tarihsel Gelişimi

1959 yılında yapılan ilk başvuru öncesi 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti temsilcisi parti görüşüne uygun olarak ekonomik yapıyı liberalleştirmek için çalışmalar yapmış ve serbest piyasa ekonomisini esas alan Batı ile ilişkilerini derinleştirmeye başlamıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'ne karşı ABD liderliğinde kurulan askeri ittifak örgütü NATO'ya 1952'de Yunanistan'la birlikte üye olmuştur. Öte yandan, ekonomisini toparlama arayışlarına başlayan Batı Avrupa'da da önce AKÇT (1951) sonra da AET (1957) kurulmuştur (Birden, 2002: 25). Türkiye, başlangıçta biraz mesafeli dursa da Avrupa'daki başlıca serbest piyasa ekonomilerinin bütünleşme hedefiyle başlattığı bu projeleri yakından takip etmeye başlanılmıştır. Bunun en önemli nedeni ise kendinden önce devlet kontrolü ile yapılmak istenen hamlelerin serbest piyasa yoluyla yapılmasını istemesidir. Bu durum neticesinde Avrupa ile ilişkileri derinleştirerek, ithalat ve ihracatı artırma, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan ekonomik sıkıntıları azaltma düşüncesi ön plana çıkmıştır. (Bozkurt, 1987: 22).

Türkiye'nin Avrupa Birliği giriş süreci birazda Yunanistan üzerinden olgunlaşmıştır. Yunanistan'ın 15 Temmuz 1959'da AET'ye başvuru yapması ve AET'ye üye tam üyelik sürecine girmesi; Türkiye'nin de bu süreçte başvuru için ilerleme kaydetmesini sağlamıştır. *"Ekonomik olarak iki ülke tütün, incir, kuru üzüm, zeytinyağı gibi pek çok ihraç ürünü açısından Avrupa pazarında rekabet halindeydi. Siyaseten de Yunanistan'ın AET'yle ilişkilerini tek başına geliştirerek örneğin Kıbrıs sorununda Türkiye karşısında avantaj elde etme ihtimali vardı. İşte tam bu ortamda, 30 Temmuz 1959'da AET'ye başvuruldu. Ekonomiyi liberalleştirme hedefi açısından önemli görülen AET'ye, toplumun genelinde kabul gören "Yunanistan'la birlikte ve aynı şekilde değerlendirilme" isteğinin de etkisi önemli olmuştur (Erden, 2012: 22). "*

Bazı karşı çıkışlara rağmen yapılmış olan bu başvuru, ülkede var olan liberalleşme çabasının bir örneği olarak düşünülmeye başlanmıştır. Genel olarak serbest piyasa ekonomisini temel alan AET'ye üye olma isteği, ekonominin de serbest piyasa ekonomisine doğru yol alması açısından olumlu karşılandı. Bu kararın ekonomik etkilerinin yanı sıra hükümetin temsil ettiği ekonomik aktörlerin serbest piyasa ekonomisini benimsemiş olması iç siyaset açısından da önemli bir hal aldı. Kısaca özetlemek gerekirse ekonomik ve siyasal sistemin niteliği konusunda yaşanan ekonomik görüş farklılıklarının AET üyeliği ile aşılabileceği düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır. (Kılıç, 2005: 21).

Bu durumun yanı sıra ekonominin liberalleştirilmesi düşüncesi karşıtları devlet merkezli yapının korunmasını savunarak başvuruya mesafeli davranmışlardır. İç siyasette yer alan bu çekişmelerinde etkisi sonucu AET'ye başvuru süreci Türkiye açısından sıkıntılı geçmiştir. Başvurunun ekonomik hedefleri konusunda itirazları olanlar da en azından kendi toplumsal ve kültürel hedefleri nedeniyle AET'yle yakınlaşmadan yanaydı. 1960 Darbesi neticesince iktidara gelen CHP başkanlığındaki koalisyonda konuyu partiler üstü görmüş ve DP'nin yaptığı ortaklık başvurusunun devamını getirerek ve 1963'te AET ile Ortaklık (Ankara) Antlaşması imzalanmıştır.

3.2.1. Ankara Antlaşması

1959 yılının siyasal ve sosyal bir haritasına baktığımızda AET açısından Türkiye'nin başvurusu sevindirici olarak nitelendirilmiştir. Henüz yeni kurulmuş bir yapıya Yunanistan ve Türkiye gibi iki önemli ülkenin başvuru yapması çağdaşı olan Avrupa Serbest Ticaret Topluluğu'na karşı bir başarı olarak görülmeye başlanmıştır (Bozkurt, 1987: 23). "*Ayrıca Türkiye, sadece bir NATO müttefiki olarak Sovyetler Birliği'ne karşı Batı sistemi içinde olması istenen bir ülke değildi. Kalkınma hamleleri ve büyük nüfusu nedeniyle Avrupa için ekonomik anlamda iyi bir partner ve pazardı. Üstelik AET üyelerinin örneğin Ortadoğu pazarına ulaşmasında da en azından coğrafi olarak aracı olabilirdi. Kısacası, ilişkileri kurumsallaştırarak derinleştirme konusunda iki tarafta da görüş birliği vardı."*

28-30 Eylül 1959 tarihinde ortaklar arasında ilk toplantı gerçekleştirilmiştir. Gümrük Birliği ve daha sonra nihai hedef olan tam üyelik için yapılması gerekenler planlanmıştır. Türkiye ekonomik olarak hazırlanmak için görece uzun bir süre talep etmiştir. 22-25 yıl gibi bir süre içerisinde serbest ticaretin daha sağlıklı bir şekilde işler hale gelebileceğini savunmuştur. Bunun en önemli nedeni ekonominin devlet merkezli olması ile planlı kalkınma esasına dayalı bir şekilde ekonomik bir sistem yürütmesidir. Bu ekonomik sorunların yanı sıra ülke içerisinde halen siyasi bir birlik sağlanamaması da bu sürenin uzun tutulmasının nedenleri arasındadır (Karluk, 1997: 8).

AET tarafı ise uzun geçiş süreci talebinin nedeni olan ekonomik farklılıkları çok fazla dikkate almazken tam üyelik ile ilgili hükümlere sıcak bakmamıştır. Fakat hem Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma ihtimali hem de Avrupa Serbest Ticaret Topluluğu'na katılabilme olasılığı nedeniyle görüşmelerin devam etmesi yönünde bir eğilim belirlemiştir. Fakat süreç Türkiye için farklı ilerlemiş ve 27 Mayıs 1960'da askeri darbe olmuştur (Kılıç, 2005: 32).

Dolayısıyla piyasanın liberalleştirilmesi anlamına geleceği için "*AET'yle ekonomik ilişkilerin yavaş ilerlemesi isteniyordu. Öte yandan, siyasi ve kültürel anlamda benimsenen "Batılılaşma" hedefiyse ön plandaydı. Üstelik demokrasiye sekte vuran darbe yönetimi, eleştirilere karşın Batı'yla ilişkilerin etkilenmediği mesajı vermeye özel önem atfediyordu. Ne var ki, özellikle darbeyle devrilen Başbakan Adnan Menderes'le Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun idam edilmesi hem iç hem de dış kamuoyunda yankı buldu. Yunanistan'la tam üyelik perspektifini de içerecek şekilde imzalanacak Ortaklık Anlaşması'nın benzerinin Türkiye'yle de imzalanmasına karşı çıkanların eli kuvvetlendi. Zaten Yediler'in parçası olan İrlanda ve İngiltere'nin 1961'de AET'ye başvuru kararı alması da AET'nin ilgisini o yöne çevirmişti. Kısacası darbe yönetimi, ekonomik çekincelerine rağmen hem genel Batılılaşma hedefi hem de meşruiyet arayışı nedeniyle AET'yle ilişkileri sürdürmeyi tercih ediyordu. AET de ortaklığın temelde Gümrük Birliği hedefine yönelmesini tercih ediyordu. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin liberalleştirilmesi yönünde adımların zaman içinde atılması sonrasında Gümrük Birliği'nin tesis edilmesi fikri ön plandaydı."*

Bu süreç içerisinde 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimler neticesinde İsmet İnönü başbakanlığında kurulan koalisyon hükümeti AET ile görüşme yapılmasını kabul ettiler. Yapılan görüşmeler neticesinde 12 Eylül 1963'te imza yeri nedeniyle Ankara Anlaşması olarak anılan sözleşme imzalandı. "*Türkiye'nin tam üyelik hedefini kayda geçirme talebi tam anlamıyla gerçekleşmese de AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın 238. maddesi çerçevesinde imzalanan Ankara Anlaşması'nda Türkiye'nin olası üyeliğinin zamanı gelince değerlendirileceği belirtildi (madde 28). 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Anlaşma'nın açık hedefiyse, taraflar arasında bir Gümrük Birliği tesis etmekti (Birden, 2002: 25)."*

AET'ye entegrasyon için üç dönem belirlenmiştir. Hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olarak adlandırılan bu üç evreye göre ilk dönem, Ankara antlaşmasının yürürlüğe girdiği 1Aralık 1964 tarihi ile başlamıştır. Tarafların kendi aralarında var olan ekonomik farklılıklarının giderilmesine yönelik olarak belirlenen

‘Hazırlık Dönemi’ içerisinde Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Tesis edilen ortaklık ilişkisinin işleyişine yönelik olarak iki taraf arasında bazı kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında en üst düzey karar alma organı ise Ortaklık Konseyi'dir (Emirhan, 2014: 32).

3.2.2. Katma Protokol

Katma Protokoller ile Ankara Anlaşması’nda belirlenen hazırlık dönemi 1973 yılında sona ermiştir. 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanmış olan Katma Protokol bu üç yıllık süreci ‘Geçiş Dönemi’ olarak belirlemiş ve taraflar arasında sanayi ürünleri ile tarım ürünlerinin serbest dolaşımına imkân sağlanmasını öngörmüştür (Cini, 2010: 310).

Fakat bu sürece gelmeden önce AET Türkiye’nin ekonomik olarak gerekli adımları atmadığı belirttiği raporları neticesinde 1967 yılında başlayan görüşmeler biraz yoğun geçmiştir. AET ile yapılan ekonomik yönlü anlaşmaların yanı sıra 70’li yıllar birazda siyasi hareketlilik ile geçmiştir. Başta Kıbrıs sorunu olmak üzere birçok nedenden dolayı hem ABD ile ilişkilerin kötüleşmesi hem de yaşanan siyasi krizler AET ile olan ilişkileri de etkilemiştir. Türkiye ‘Geçiş Dönemi’ni başlatacak olan metnin bir an önce imzalanmasını istiyordu. AET ise durumu biraz daha stabil tutarak Yunanistan ile Türkiye’nin durumunu beraber ele almıştır. Albaylar Cuntası’nın darbeyle yönetime el koyduğu Yunanistan’ın durumunun da Türkiye’ye benzer olması bir avantaj olarak görülmekteydi (Bozkurt, 1987: 23).

Sancılı bir dönem sonucunda imzalanan Katma Protokol 13 Kasım 1970 tarihinde Brüksel’de imzalanarak yürürlüğe girdi. Gümrük Birliği’ne giden yolun ikinci aşamasını oluşturan katma protokol sayesinde süreç bir takvime bağlanmış oldu. 1985 yılı Gümrük Birliği için belirlenmiş bir hedef tarih olsa da bu hedef yaşanan ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı ancak 1996 yılında gerçekleştirilebildi (Akman, 2014: 217).

Katma Protokolün sancılı başlangıcı henüz TBMM'nin uygun bulma aşamasında gerçekleşti. 12 Mart 1971 tarihli askeri muhtıra ile değişen hükümet TBMM'den Katma Protokolü geçirdi. Genellikle iki grupta AET ile ilişkilerin sürdürülmesi gerektiği konusunda anlaşma sağlamışken aradaki fark ekonomik liberalleşmenin zamanlaması konusunda olmuştur. O dönem DPT tarafından hazırlanan bir raporda, katma protokolün kabul edilmesinin planlı kalkınma modelini terk etmek anlamına geleceğini ve Türkiye ekonomisinin buna henüz hazır olmadığı yönünde görüş belirtilmesi siyasi açıdan konunun tartışmaya açılmasına neden oldu.

Kısacası, farklı siyasi kesimlerin bulunduğu ve ekonomik sisteminde de AET ile görüş ayrılıkları olan Türkiye'nin Yunanistan'a benzer bir durumda olabileceği konuşuluyordu. Fakat 1967-1974 yılında Yunanistan'da iktidarda Albaylar Cuntası'nın bulunması nedeniyle ilişkilerini askıya alan AET Türkiye konusunda böyle bir yola gitmedi. Zaman zaman Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye'de uygulanan antidemokratik uygulamalar gündeme gelse de ilişkilerin tamamen dondurulması gündeme gelmemişti. Bu durum aslında Türkiye-AET ilişkilerinde ekonomi dışındaki konuların bu boyutta ilk kez gündeme gelişiydi. Türkiye iç siyasetinde yaşanan gelişmelerin ilişkilere asıl etkisiyse, 1980'lerde ve 1990'larda görülecekti (Akçay, 2014: 349).

"Türkiye'de hükümetlerin sık değiştiği bu çalkantılı dönemde önce Demirel Hükümeti Türkiye'nin AET'ye karşı yükümlülüklerini 1977'de bir yıl askıya aldı. 1978'de de bu kez Ecevit Hükümeti Katma Protokol'ün Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri olan bazı kısımlarında değişiklikler istedi. Bazı düzeltme talepleri AET tarafından kabul edilmeyince de 1978 sonunda ilişkiler askıya alındı. Ne var ki, Türkiye ekonomisinin liberalleştirilmesinden yana olan ekonomik ve siyasal aktörler AET'yle ilişkilerin devamından yanaydı. Yunanistan'ın 28 Mayıs 1979'da AET'yle katılım (tam üyelik) antlaşması imzalaması da Türkiye'nin AET'yle tekrar yakın ilişkiler kurması gerektiği görüşüne ağırlık kazandırdı."

Bu ortamda yapılan ara seçimler sonrasında düşen Ecevit hükümeti yerine 12 Kasım 1979'da kurulan Demirel (azınlık) hükümeti, sadece AET'yle ilişkiler açısından değil Türkiye tarihi açısından da çok önemli bir karara imza attı. Başbakan Demirel'in müsteşarı olan Turgut Özal'ın hazırladığı ve iş ve ekonomi çevrelerinin de desteklediği "yeni ekonomik istikrar programı", 24 Ocak 1980'de açıklandı. Kararlar, devlet merkezli yani korumacı, ithal ikameci ve planlı ekonominin terk edilerek serbest piyasa ekonomisine geçilmesini esas alıyordu. AET ile sürdürülen bu süreçte alınan ilave mali yardımların da etkisiyle ilişkilerde atılacak diğer adımlar tam üyelik başvurusu ve sonrasına endekslendi. Ne var ki, daha yıl bitmeden iç siyasi ve toplumsal gerginlikleri gerekçe gösteren 12 Eylül Darbesi yaşandı.

3.2.3. 12 Eylül 1980 Askeri Darbe ve İlişkilerin Dondurulması

Darbe sonrası süreçte yeni hükümet uluslararası yapılar ile uyumlu bir çalışma planı öne sürerken AET'ye tam üyelik düşüncesinden vazgeçilmediğinin ve ilişkilerin süreceğinin garantisi verilmişti. Bunda en önemli etmen 1960 yılında yapılmış olan darbede korumacı ekonomik politikalara atıf yapılmasının getirdiği olumsuz hava gösterilmekteydi. Yeni hükümet 24 Ocak Kararlarının öngördüğü serbest piyasa ekonomisine geçişin gereklerini hızlı bir şekilde gerçekleştireceğini ve dolayısıyla da AET'ye yakınlaşacağını bildirmişti. AET ise işin ekonomik boyutunu ön plana çıkarmaktaydı. Söylemlerinde iş savaşın Türkiye açısından önlendiği ve Türkiye pazarına artık istikrar geldiği yönündeydi (Kılıç, 2005: 23).

Genellikle AET ile ilişkilerde Yunanistan'dan geri kalmamak gibi bir düşünceye sahip olan Türkiye, 1979 yılında AET'ye katılım anlaşması imzalayan Yunanistan'ın gerisinde kalmamak adına AET ile ilişkilerin devam edeceği yönünde bir bildiri deklare etti. Daha sonraki süreçte biraz gecikme yaşanmış olsa dahi 3 Aralık 1980 tarihinde Ortaklık Konseyi toplantısı gerçekleştirildi. Toplantı ekonomik olarak Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçişini hızlandıracak yaptırımların

gerçekleşmesini öngörüyordu. 1980 darbesi Türkiye AET ilişkilerini sekteye uğratırken, Yunanistan 1 Ocak 1981 tarihinde tam üye oldu. Bu durum da Türkiye'nin Yunanistan karşısında rekabette geri kalması olasılığını arttırdı. Olası Yunanistan Türkiye siyasi sorunlarda ise Yunanistan'ın Türkiye karşısında konumunu oldukça güçlendirmiştir. Bütün bu iç ve dış gelişmelerin etkisiyle Milli Güvenlik Konseyi 25 Mart 1981'de AET konusunda aldığı kararı açıklamış ve AET'ye tam üyeliği hedef olarak belirlemiştir (Emirhan, 2014:31).

1981 yılının Ekim ayında ise siyasi partilerin kapatılması ve tüm mal varlıklarına el konulması AET ile olan ilişkileri olumsuz yönde etkiledi. Konu Türkiye özelinde ekonomik bir ortaklıktan çıkarak siyasi konularında ele alındığı bir yapıya dönüştü. Sonraki süreçte diğer tüm konular demokrasi ve insan hakları üzerinden ele alınmaya başlandı (Sevin, 1995: 10).

3.2.4. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı

Avrupa ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'ne dayalı bir ortaklık kurulma düşüncesi 1/95 sayılı ortaklık konseyinin ana maddelerinden biri olmuştur. Ortaklık konseyi bir karar organı olarak belirlenmiş ve bu düzenlemeleri gerçekleştirebilme adına Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Anlaşması'yla belirlenen amaçlara ulaşılmasını sağlamak ve bu ortaklık ilişkisinin uygulanmasına ve geliştirilmesine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Belirlenmiş olan görevlerine ek olarak anlaşmanın sağlıklı işlemesini sağlamak için ortaklık konseyine Türkiye adına yararlı tavsiyelerde bulunma yetkisi de verilmiştir. Bunun yanı sıra ortaklık rejiminin gerçekleşmesi yolunda, Anlaşmanın hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmak amacıyla anlaşmada öngörülmese bile ortaklar konseyine uygun yönde karar alma yetkisi tanınmıştır (Cini, 2010: 310).

Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve diğer ülkeler arasında meydana gelecek olan bir uyuşmazlık olması durumu da Ankara Anlaşması ile belirlenmiştir.

"Türkiye'yi, AB'yi veya AB üyesi bir devleti ilgilendiren her uyuşmazlık hakkında Ortaklık Konseyi kendisi karar verebilir veya uyuşmazlığı AB Adalet Divanı (ABAD) veya başka bir yargı merciine götürmeyi kararlaştırabilir kararı alınmıştır. Ortaklık Konseyi işbirliği sağlamak amacıyla belirli komiteler kurmaya da yetkilidir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni temsil eden üyeler, AB üyesi devletlerin hükümetlerini temsil eden üyeler ve Konsey ve Avrupa Komisyonu'ndan katılan üyeler ile kurulmuştur (Dura ve Atik, 2014: 32)."

1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile birlikte Avrupa Ekonomik Topluluğu, "Avrupa Birliği" (AB) olarak anılacak yeni bir yapıya geçmiştir. Bu yapıda ekonomik bütünleşme ile birlikte 'para birliği' hedefi de toplumsal ve siyasal bütünleşmeye giden yolun başlangıcı olmuştur. Daha da önemlisi 1987 yılında yürürlüğe girmiş olan Avrupa Tek Senedi ile birlikte Türkiye'nin de durumu olumlu bir hal almaya başlamıştır. Bu dönem içinde ise Türkiye'nin üyeliğinin siyasi nedenlerle zorlaştığı düşüncesini ön plana çıkmaya başlamıştır. Zira bu dönemde Türkiye-AB ilişkilerinin en sıcak konusu olan insan haklarının korunması konusunda Avrupa Parlamentosu'ndan ciddi eleştiriler yükselmekteydi (Karluk, 1997: 8).

1997 yılında imzalanmış olan Amsterdam Anlaşması ile Avrupa Birliği'nin kurumsal alt yapısı yeniden ele alınarak genişleme süreci ile ilgili süreç başlatılmıştır. Yine 1997 yılında Gündem 2000 raporu yayınlanarak, adaylık sürecinde olan diğer ülkeler ile ilgili düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiş fakat Türkiye bu ülkeler arasında yer almamıştır. 10-11 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirilmiş olan Helsinki zirvesi ise Türkiye açısından önemli bir eşik olarak görülmüştür. *"Zirvede Türkiye'nin üyeliği için Katılım Ortaklığı oluşturulması ve uygun bir izleme mekanizması kurulması gündeme gelmiştir. Ayrıca, Komisyon, "Topluluk müktesebatının analitik incelemesi" için hazırlığa davet edilmiştir. Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nde alınan 11 Nisan 2000 tarihli 3/2000 sayılı karar uyarınca, AB müktesebatının analitik incelemesini gerçekleştirmek üzere 8 alt komite kurulmuştur."*

3.2.5. 2002 Sonrası Gelişmeler

1999 Helsinki Zirvesi sonucunda 'aday ülke' olarak ilan edilen Türkiye Kopenhag Siyasi ve Ekonomik Kriterleri'ni yerine getirmesi durumunda tam üyelik için katılım müzakerelerine başlayacaktı. Bu amaçla işleyen serbest piyasa ekonomisi Avrupa Birliği standartlarına ulaştırılarak, siyasetin biraz daha sivilleştirilmesi ve demokrasinin güçlendirilmesi sağlanacaktır. Temel hak ve özgürlüklerin daha etkin bir hale getirilmesi ve AB müktesebatının üstlenilmesi konusunda gerekli adımların atılması da yapılacaklar arasındadır. AB tarafı her bir aday ülke için olduğu gibi Türkiye için de bir Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) hazırladı. Türkiye ise Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış olan Ulusal Programı devreye sokmuştur (Bozkurt, 1987: 33).

2000 yılı ve sonrası dönem hem Avrupa Birliği hem de Türkiye açısından önemli siyasi olaylara sahne olmuştur. 1999 yılında meydana gelen büyük deprem ve hemen arkasından gelen 2001 krizi ekonomik olarak bir takım yeni planların devreye konulmasını zorunlu kılmıştır. Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde de pek çok değişiklik yapmıştır. Atılan tüm bu ekonomik ve siyasi adımların AB'yle katılım müzakerelerine başlamak için de gerekli olduğu düşüncesi ön plandaydı (Dura ve Atik, 2014: 23).

Avrupa Birliği ise 2000 Nice Anlaşması ile kurumsal yeniden yapılanma yoluna girmiş ve 2004 genişlemesine yönelik hazırlıklarını planlamaktadır. Bunun yanı sıra *"1 Ocak 2002'de resmen tedavüle girecek olan Euro'yla sağlanacak parasal birliğe yönelik süreç de işliyordu. Daha da önemlisi, siyasal bütünleşmeye yönelik somut adımlar atmaya başlayan AB için bir anayasa taslağı hazırlama fikri gündemdeydi. Kısacası AB, iç tartışmalar ve gelişmelere yoğunlaşmıştı. Bu gelişmeler sırasında Türkiye, AB Uyum Komisyonu'nun hazırladığı çalışmalarla birlikte uyum paketleri çıkarttı (Emirhan, 2014: 33)."*

Türkiye, müzakerelerin fiilen başlamasından önce gerekli kurumsal adımları da attı. 3 Haziran 2005'te Devlet Bakanı Ali Babacan, AB'yle yapılacak katılım müzakerelerinde "Başmüzakereci" olarak görevlendirildi. 3 Ekim 2005'te yayınlanan "Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi"yle de katılım müzakerelerinin ilke, esas ve usulleriyle müzakere fasılları belirlendi. 3 Ekim 2005'te Lüksemburg'da alınan kararla toplam 35 fasıl temelinde başlatılan katılım müzakereleri çerçevesinde "Bilim ve Araştırma" faslındaki ilk "Tanıtıcı Tarama" toplantısı 20 Ekim 2005'te Brüksel'de yapıldı. Tüm fasıllardaki tarama toplantılarıysa 13 Ekim 2006'da tamamlandı.

2008 ve 2009 yıllarında ise tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerini de etkilemiştir. Avrupa Birliği kendi üye ülkelerine krizden kurtulmalarına yardımcı olmak amacıyla yardım yaparken diğer taraftan kurumsal olarak atacağı adımlara yoğunlaşmıştır. 2010 yılı ve sonrası ise ekonomik nedenlerden daha çok siyasi gelişmelerin Avrupa Birliği ile olan ilişkilere yön verdiğini söylemek yanlış olmamaktadır. Özellikle Arap Baharı ile başlayan sürece Türkiye'yle bazı Avrupa ülkelerinin yaklaşımları da farklılaşınca, siyasi görüş ayrılıkları ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan bu siyasi görüş ayrılıklarına rağmen Geri Kabul Antlaşması imzalanmıştır. 16 Aralık 2013'te imzalanarak 1 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe giren bu anlaşma için 3 yıllık bir geçiş süreci uygun görüldü. Geçiş süreci boyunca her iki tarafında belirli adımlar atması öngörülmüştür. *"Aralık 2016 itibariyle çeşitli konulardaki fikir ayrılıkları sürdüğü için, antlaşmanın tüm boyutlarıyla uygulamaya girdiği söylenemez. Bu bağlamda, Türk vatandaşlarına vize uygulamasının kaldırılması da henüz gerçekleşmiş değil (Bozkurt, 1987:36)."*

3.3. Gümrük Birliği'nin Ülke Ekonomilerine Etkileri

Gümrük Birliği ile birlikte üretim faktörlerinin dağılımlarının tekrardan ele alındığı etkiler statik etkiler olarak ifade edilmektedir. Bu durum neticesinde alt yapının ve teknolojinin sabit sayılması varsayılmaktadır. Ülkelerin ekonomileri üzerinde meydana gelmiş olan kısa süreli etki olarak değerlendirilen bu etkilerin

önemlilerinden bir tanesi de ekonomik birliklere katılım ile gerçekleştirilebilenlerdir. Gümrük Birliği'ne katılmakta Türkiye ekonomisine statik bir etki meydana getirmiştir (Karluk, 1997: 8).

Gümrük Birliği'ne katılım ile beraber, birliğe üye ülkelerin kendi aralarında ticaret önlemlerini kaldırmaları ekonomilerini direk olarak etkilemektedir. Birlik içinde bulunmayan ülkelere karşı uygulanan gümrük duvarları neticesinde de ülkeler daha homojen bir yapıya kavuşmuştur. Gümrük Birliği'nin etkileri nedeniyle daha önceleri pek çok ülkeye yönelik olarak uygulanmakta olan dışarı yönlü ticaret, içeri doğru kaymaya başlar. Bu durum ise "Ticaret Saptırıcı Etki" olarak adlandırılır. Fakat Gümrük Birliği ile birlikte dışarda kalan ülkelerle yapılan ticarette de belli oranda bir artış sağlanabilir. Aynı doğrultuda gelirlerle orantılı olarak ithalat da artmakta ve ticaret yaratıcı etki ortaya çıkmaktadır (Hatipler, 2012: 4).

Türkiye açısından üretilebilecek bir malın yüksek maliyetle üretilen ülkelerden ithal edilirken, Gümrük Birliği'ne entegrasyon ile birlikte daha düşük maliyetli üretim yapan birlik üyelerinden bir tanesinden ithal edilmesi büyük bir avantaj meydana getirmektedir. Gümrük tarifelerinin kalması neticesinde ortaya çıkan bu etkiye 'Ticaret yaratıcı etki' ismi verilmektedir (Temiz, 2009: 118). Bu etki, gümrük Birliğinin kuruluşu ve en verimli üretici niteliğindeki ülkelerin birlik dışında kalmasıyla ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan birlik içerisindeki ülkelerin belirlenmiş olan ülkeden yaptıkları ithalatların sonlandırılması neticesinde ise ticaretin yaratıcı etkisi meydana gelmektedir. Bu durum ise ithalatın yerini değiştirir ve birliğe üye olan fakat verimleri diğerleri kadar olmayan ülkelerin yer değiştirmesine neden olur. Söz konusu olgu ise refah açısından olumlu bir değişim olarak ele alınamaz (Kılıç, 2005: 25).

Gümrük alanında birliğin tesisi, dünya refahını etkiler ve bu etkinin düzeyi ise ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı olarak nitelenen etkilerin düzeyine göre değişir. Ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırma etkisinden büyük olduğu durumlarda, ortalama kaynak verimliliği daha yüksek orana ulaşacak ve gümrük birliğinin sonucunda dünya

refahında artış yaşanmasına neden olacaktır. Tam tersi bir durumda ise, (ticaret yaratıcı etkiden daha büyük bir ticaret saptırıcı etkinin söz konusu olduğu durumlarda) dünya refahında gerileme oluşacaktır ki, bu durumun temel nedeni dünya kaynaklarının ortalama verimliliğinin azalması olarak açıklanabilir (Seyidoğlu, 2015: 244).

Gümrük Birliği içinde yer alan bütün ülkelerin ekonomik olarak yapıları, Gümrük Birliği'nin bir araya getirilmesinde ülkelerin birbirine göre pozisyonlarını doğrudan etkilemektedir. Ülkeler birbirlerini rakip veya tamamlayıcı olarak nitelendirirken, ülkelerin aldığı kararlar bu amaçla elde edilecek olan toplam faydayı da etkileyecektir. Birbirinin rakibi olan ekonomilerin, Gümrük Birliği içinde yer almaları durumunda, ticaretin yaratıcı etkisi yüksek bir şekilde meydana gelmektedir. Ticaretin yönünde herhangi bir farklılık olmayınca da birlik dışında kalan ekonomiler birliğin tesisinden daha az oranda zarar görür.

Diğer taraftan birbirlerine benzemeyen ve birbirlerini tamamlayan ekonomilerin bir birlik içinde bir araya gelmesi dünya ticaretinin yönünde bir farklılık meydana getirmektedir. Bu durumdan üye ülkelerin ve genel dünya refahının olumsuz yönde etkilenmesi muhtemeldir. Tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulacak bir birliğin daha kazançlı olacağı da öne sürülmüştür (Karluk, 2013: 298-299).

İthalat halinde ise gümrük vergilerinin belli oranda söz konusu olup olmaması mal ve hizmetlerin fiyatını da etkileyecektir. Gümrük vergilerinin alındığı durumlarda yüksek olan fiyatlar, Gümrük Birliğine giriş durumunda belirli oranda bir düşüş gerçekleştirmektedir. Tüketim ise birlik içine yönelerek artma eğilimi içerisinde olacaktır. İç Tüketim ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de genel olarak yurtiçi mallar veya üçüncü ülkelerden ithal edilen malları ikame ettiğinden dolayı, gümrük birliği dahilinde olan ülkelerden satın alınan mallara doğru yönelecektir (İyibozkurt, 1982: 153).

Gümrük birliğine dahil olan ülkelerin birbirinden olan ithalatı arttıkça tüketim de artar, birlik içi ülkelerden ürünler satın alınmaya başlar. Özellikle talep esnekliği sıfırdan büyük olan mallara olan talep, ürünün fiyatının düşmesine bağlı olarak hızla artacaktır (İyibozkurt, 1995: 215). Birliğin sağladığı imkanlar dahilinde sanayide ve ticarette yeni alanların ortaya çıkışı tüketim eğilimlerini de etkileyecektir. Daha düşük fiyatla temin edilen mal veya hizmetin tüketimi veya tasarrufu, ucuzluk oranına göre değişkenlik gösterir. Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri de içerecek şekilde bu durum, tüketim etkisi olarak tanımlanabilir (Çınar, 2004: 65-83).

Ticaret hadleri ise ihraç edilen malların fiyatının ithal mallarına oranlaması ile belirlenmektedir. Bir ülkedeki ihraç ve ithal mallarının fiyatlarında meydana gelen artış veya azalış ticaret hadlerinin ülke aleyhine değişmesine sebep olur. Ticaret hadlerinin ülkelerin refah düzeylerinde meydana getirmiş olduğu değişim de etkilenmektedir. Birliğin refah seviyesinin yükselişinden ülkelerin ne oranda pay alabileceği ticaret hadleri ile ilişkilidir (Temiz, 2009: 124).

Gümrük birliği ile birlikte ekonomilerde görülen statik etkilerin yanı sıra dinamik etkilerde meydana gelebilmektedir. Birliğin sağlanması ile birlikte, zaman geçtikçe ülkelerin ekonomik yapıları, kaynak verimlilikleri ve üretim kapasiteleri belli oranda değişmektedir (Karluk, 1997: 8).

Büyük ölçekli ekonomilerin durumu birliğe üye olma durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Birlik içinde yer alan küçük ekonomiye sahip ülkeler için ölçek ekonomileri son derece önemlidir. Birliğe üye olan büyük ülkelere oranla küçük ülkelerin elde edeceği fayda daha fazladır. İç piyasası yeterince geniş olmayan ve nispeten küçük bir pazara sahip olan ülkeler gümrük birlikleri sayesinde ölçek ekonomisi sağlamış olacaktır (Kılıç, 2005: 32).

Ölçek ekonomilerinde tesislerin üretim hacminde artışa yol açacak şekilde genişletilmesi söz konusudur. Bir sanayi dalında üretim hacminin veya fonksiyonunun

yükseltilmesinin yanı sıra maliyet düşürücü etkenler önem kazanmaktadır. Özellikle teknoloji transferi yoluyla üretim maliyetlerinin azaltılmasına katkı sağlanabilir. Maliyetler düşürülerek elde edilen kazancın artırılması mümkündür (Kindieberger, 1978: 220). Ölçek ekonomilerinin faydalarının başlıcaları iki ana başlıkta toplanabilir. Birincisi, firma ve endüstri ölçeğinin büyümesiyle maliyetlerde düşüş gerçekleşir. Diğer yandan ürün çeşitliliği artırılabilir. Birlik öncesinde bu çeşitlilik daha dar iken, birlik sonrasında bu çeşitlilik ile birlikte üretim verimliliği yükseltilebilir (Temiz, 2009: 127).

Birlik oluşumu ile birlikte ölçek ekonomilerinin etkilerinin yanında üye ülkeler arasında var olan teknoloji farkı da zamanla kapanma eğilimi göstermektedir. Rekabet ortamının oluşmasıyla monopol ve oligopol firmaları yeni arayışlara yöneleceklerdir. Bu yönelim teknolojik gelişmeleri tetiklemiş olacaktır. Rekabet araştırma ve geliştirme içerikli yeni harcamalara da olanak sağlayacaktır. Bunun yanı sıra elde edilen teknolojik yeniliklerin daha geniş coğrafyalara ulaşılması sağlanır. Zira gümrük birliği, üreticilerin yeni ürünlerle tanışmasını sağlayan yeni bir yapıyı oluşturur (Karluk, 2013: 313).

Gümrük birliğinin olumlu sayılabilen diğer etkileri arasında ise dış rekabetin artması neticesinde piyasa yapısının değişmesi gösterilmektedir. Gümrük Birliği ile birlikte rekabet ortamına dayanamayan firmalar piyasadan çekilerek yerlerini daha sağlam firmalara bırakacaktır. Bunun neticesinde monopol ve oligopol piyasaların olumsuzlukları da ortadan kalkacaktır. Rekabetle birlikte yeni ürünler ve yeni teknikler ortaya çıkacaktır. Piyasaya giriş-çıkışın serbest olması, firma sayısının artması rekabeti artırıcı en önemli etkendir. Artan rekabet bir yandan üretim yöntemlerini geliştirirken, diğer taraftan üretim maliyetlerinin düşmesiyle ürün kalitesinde artış sağlanacaktır (Vickers, 1995: 4-9).

Gümrük birliği sağlayan ülkelerin küresel ekonomik düzen içerisindeki sağlam konumları, daha büyük bir pazara sahip olmaları, gümrük tarifelerinin yeniden yükseltilmeyeceği konusunda güven vermeleri ve buna bağlı olarak yatırım riskini

azaltmaları, yerli ve yabancı sermaye girişlerini teşvik edecektir. Birliğe üye ülkelerdeki teknoloji transferi ve artan rekabet, endüstri içindeki tüm firmaların üretim modelini geliştirir, maliyetleri düşürür, böylece birliğin tamamında üretim verimliliği ve kalitesi artırılmış olur. Firma bazında sağlanacak bu gelişme ülkenin ekonomik performansına olumlu yönde yansıyarak, yatırımlar için pozitif bir ortam yaratır (Temiz, 2009: 127).

3.3.1. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Her dünya savaşı sonrası Avrupa'da büyük bir yıkım oluşmuştur. Savaşlar daha dar bir alanda ekonomik rekabet ve Pazar paylaşımı gibi görünse de tüm Avrupa'yı etkilemiş ve büyük ölçekli olmuştur. Bu savaşların Avrupalı devletlere yaşattığı ortak acılara ve kayıplara engel olmak ve ekonomik bunalımdan kurtulabilmek amacıyla belirli birleşmelerin kurulabileceği düşüncesi ortaya atılmıştır. Ekonomik bunalımların önüne geçmek ve pazar gereksinimlerini karşılamak için Avrupalı devletler, silahlı çatışmaya girişmeden çözebilmenin yöntemlerini bulmaya çabalamışlardır (Seyidoğlu, 2013: 255).

3.3.2. Üretim Üzerine Etkileri

Gümrük Birliği ile birlikte başlayan süreç neticesinde, daha önceden yüksek maliyet ile üretilen ya da ithal edilen mallar; yerlerini birlik içinde üretilen ve üye ülkelerden verimli olanlar ile değişir. Bu durum ise ticarette daha verimli bir döneme geçildiğini ve malların fiyatlarının düşürülerek, ticarette yaratıcı bir etki meydana getirdiğini göstermektedir. Üretim açısından en önemli etkilerden bir tanesi ise üye ülkeler arasında ticaret hacminin genişlemesidir. Bunun yanı sıra birlik içinde yapılan ticaretin daha verimli hale gelen ürünlere kayması da uzmanlaşma ve iş bölümünün verimli olmasını sağlar.

Tablo 10: Dış Ticaret Göstergesi (Bin $)

YILLAR	İHRACAT			İTHALAT		DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI %
	DEĞER	DEĞİŞİM	DEĞER	DEĞİŞİM	DEĞER	DEĞİŞİM	
2000	27.774.906	45	54.502.821	340	-26.727.914	82.277.727	51
2001	31.334.216	128	41.399.083	-240	-10.064.867	72.733.299	75,7
2002	36.059.089	151	51.553.797	245	-15.494.708	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	310	69.339.692	345	-22.086.856	116.592.528	68,1
2004	63.167.153	337	97.539.766	407	-34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	163	116.774.151	197	-43.297.743	190.250.559	62,9
2006	85.534.676	164	139.576.174	195	-54.041.498	225.110.850	61,3
2007	107.271.750	254	170.062.715	218	-62.790.965	277.334.464	63,1
2008	132.027.196	231	201.963.574	188	-69.936.378	333.990.770	65,4
2009	102.142.613	-226	140.928.421	-302	-38.785.809	243.071.034	72,5
2010	113.883.219	115	185.544.332	317	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	185	240.841.676	298	-105.934.807	375.748.545	56
2012	152.461.737	130	236.545.141	-18	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	151.802.637	-4	251.661.250	64	-99.858.613	403.463.887	60,3
2014	157.610.158	3	242.177.117	37	-84.566.959	399.787.275	66,3
2015	143.838.871	-87	207.234.359	-144	-63.395.487	351.073.230	70,7
2016	142.529.584	-9	198.618.235	-42	-56.088.651	341.147.819	73,8
2017	157.006.438	102	233.798.557	177	-76.792.119	390.804.995	68,9
2018	177.168.756	77	231.152.482	-32	-53.983.726	408.321.238	76,6
2019	180.838.814	21	210.343.459	-90	-29.504.645	391.182.273	86,0
2020	169.669.247	-62	219.510.155	44	-49.840.908	389.179.288	77,3

Kaynak: TÜİK, Yıllara göre dış ticaret, 1996-2020 verileri, Erişim tarihi: 09.05.2021

Tablo 10'da görüldüğü üzere 23 milyar $ olan ihracat hacminin 1996 yılından itibaren Gümrük Birliğine geçilmesi ile birlikte genişlemiştir. 2019 yılı sonunda 180 milyar dolara kadar çıkmayı başarmıştır. Benzer yıllarda ithalat rakamları ise benzer

bir artış göstermiştir. 43 milyar $'dan 233 milyar $'a çıkan ithalat rakamları bu durumu özetlemektedir. Son yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen ithalat rakamları 210 milyar $ seviyelerinde kalmıştır. 1996 yılında 20 milyar $ olan dış ticaret açığı ise, 2019'da 29 milyar $'a ulaşmıştır. Fakat bu durumda yıllar itibariyle değişim göstermiştir. Dış ticaret hacmi ise 1996'da 66 milyar $ iken, 2018'da bu değer 408 milyar $'a çıkmış olsa da 2019 yılında 391 milyar $ seviyelerinde kalmıştır. "*Aynı şekilde ithalatın ihracaı karşılama oranı da 1996'da yüzde 53,2'dir. Bu oran 2000 Yılına kadar düzenli olarak artış gösterse de 2001 krizi ve 2008 küresel krizine bağlı olarak sonraki yıllarda dalgalanmalar yaşanmış, 2011 yılı haricinde yüzde 60 bandının altına düşmemiş, 2019 yılı sonunda ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 86 seviyelerine ulaşmıştır. Tablo 10'daki veriler, GB'nin ticaret yaratıcı etkisinin başlangıçta ithalat ihracat dengesi açısından AB lehine olduğunu göstermektedir. Ancak Türkiye aleyhine ortaya çıkan bu etki zaman içerisinde ortak teknoloji gelişimi, bilgi transferi ve Ar-Ge harcamalarının yükselmesiyle Türkiye lehine gelişmiştir."*

Ticaretin birlik dışı bir ülkeden birlik içine yönelik olarak gerçekleşmesi ile oluşan etkiye saptırıcı etki denilmektedir. Bu etki neticesinde birlik dışı ülkeler ile yapılan ticarette belirli oranda daralmalar meydana gelirken, birlik içi ülkelerde artış gözlemlenmektedir. Tablo 11 ise bu konuyu ele alarak Gümrük Birliği'nin Türkiye'ye yönelik saptırıcı etkisi değerlendirilecektir.

Tablo 11: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat (Milyon $)

YIL	Avrupa Birliği	Türkiye Serbest Bölgesi	Diğer Ülke ve Bölgeler	Diğer Avrupa (AB Hariç)	Afrika	Amerika	Yakın ve OrtaDoğu	Diğer Asya	Avusturalya ve Yeni Zelanda	Diğer Ülke ve Bölgeler	Toplam
2000	15.688	895	11.191	1.831	1.373	3.596	2.573	1.298	135	385	38.966
2001	17.576	934	12.825	2.065	1.521	3.685	3.261	1.331	98	864	44.159
2002	20.458	1.438	14.163	2.564	1.697	3 914	3.440	1.790	122	637	50.222
2003	27.479	1.928	17.845	3.276	2.131	4 269	5.465	2.348	158	197	65.098
2004	26.699	2.564	23.905	4.389	2.968	5.733	7.921	2.544	264	84	87.072
2005	41.527	2.973	28.976	5.687	3.631	5.960	10.184	3.029	271	213	102.452
2006	48.137	2.967	34.431	7.748	4.566	6.328	11.316	3.942	327	205	119.966
2007	60.746	2.943	43.582	10.487	5.976	5.603	15.081	5.227	343	864	150.854
2008	63.708	3.008	65.304	15.349	9.063	6.532	25.430	7.074	435	1421	197.325
2009	47.227	1.957	52.959	11.103	10.155	4.878	19.193	6.706	362	562	155.101
2010	52.934	2.084	58.866	11.124	9.283	6.078	23.295	8.581	403	102	172.749
2011	63.038	2.545	69.774	12.735	10.334	7.926	27.935	10.199	481	165	204.681
2012	68.514	2.295	90.772	14.167	13.357	9.623	42.451	10.575	490	109	243.234
2013	63.998	2.413	86.352	14.214	14.146	9.711	35.575	12.017	538	151	238.154
2014	68.514	2.270	86.826	15.184	13.754	10.083	35.384	11.591	600	231	244.436
2015	63.998	1.907	77.934	14.141	12.449	9.225	31.086	10.307	619	106	221.773
2016	68.343	1.822	72.365	9.736	11.406	9.345	31.304	9.684	736	153	214.894
2017	73.906	1.995	81.092	9.805	11.674	12.166	35.337	11.271	648	192	238.085
2018	88903	1992	88266	12447	15089	13933	32403	13302	825	267	267427
2019	88009	1998	92830	13167	16623	13556	35010	13400	782	290	275665

Kaynak: TÜİK, Ülke gruplarına göre yıllık ihracat verileri, Erişim tarihi: 21.04.2020

Tablo 12: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat (Milyon $)

YIL	Avrupa Birliği	Türkiye Serbest Bölgesi	Diğer Ülke ve Bölgeler	Diğer Avrupa (AB Hariç)	Afrika	Amerika	Yakın ve Ortadoğu	Diğer Asya	Avusturalya ve Yeni Zelanda	Diğer Ülke ve Bölgeler	Toplam
2000	28.552	496	25.455	6.124	2.714	4.799	3.373	6.933	305	1.208	79.957
2001	19.841	303	21.255	5.721	2.819	3.841	3.016	4.884	232	741	62.654
2002	25.698	575	25.281	7.478	1.239	4.065	2.321	6.530	313	3.335	76.835
2003	35.157	589	33.594	10.325	1.550	4.922	3.466	9.644	247	3.440	102.934
2004	48.131	811	48.597	15.722	2.598	6.595	4.269	15.500	302	3.612	146.137
2005	52.781	760	63.233	20.300	3.216	7.857	6.066	20.581	321	4.890	180.007
2006	59.447	944	79.185	25.635	3.910	9.401	8.641	25.658	399	5.541	218.761
2007	68.472	1.224	100.367	34.176	5.107	12.152	10.149	33.658	672	4.453	270.430
2008	74.513	1.334	126.116	44.091	5.596	17.224	13.145	37.616	876	7.567	328.080
2009	56.616	965	83.347	25.779	3.938	12.275	7.134	28.749	648	4.824	224.275
2010	72.391	878	112.275	30.101	4.824	16.799	13.011	40.343	493	6.704	297.819
2011	91.439	1.038	148.365	35.668	6.767	22.749	20.439	53.144	807	8.790	389.207
2012	87.657	1.046	147.842	37.206	5.922	20.233	21.410	49.602	861	12.608	384.387
2013	92.457	1.268	157.936	41.319	6.031	18.981	22.214	54.648	1.318	13.424	409.597
2014	88.784	1.261	152.133	36.367	5.938	18.894	20.480	56.162	638	13.654	394.310
2015	78.681	1.227	127.326	28.112	5.099	16.771	13.575	53.339	609	9.821	335.560
2016	77.501	1.435	119.682	21.907	5.356	16.990	13.761	54.257	655	6.758	318.301
2017	82.205	1.564	147.030	31.381	7.177	21.009	19.786	57.168	2.236	8.274	380.830
2018	84689	1501	146464	30405	7137	23986	18924	53875	1116	11020	379117
2019	73500	1577	136794	31296	5821	19995	16089	47341	1084	15168	348665

Kaynak: TÜİK, Ülke gruplarına göre yıllık ithalat verileri, Erişim tarihi: **21.04.2020**

Tablo 11 ve 12'ye göre 1996 yılından sonra Türkiye'nin AB ile olan ihracat ve ithalatı önemli ölçüde artış göstermiştir. Özellikle ithalattaki hızlı artış 2009 yılına kadar aralıksız sürmüştür. Fakat oluşan kriz ortamından etkilenen AB ve Türkiye ticaretinin daralması 2010 yılından itibaren yeniden yükselişe geçmiştir. 1996 yılında 24 milyar $ olan AB ithalatı 2008 sonunda 74,5 milyar $'a çıkmış ve 2018 yılsonunda ise 84,6 milyar $ seviyesine gelmiştir. Aynı yıllar arasında ihracatta ise, 12,5 milyar $'dan 88,9 milyar $'a çıkan AB-Türkiye ihracat hacmi, 2019 sonunda 88 milyar $'a ulaşmıştır.

"2008'e kadar görülen ihracat-ithalat artışını ekonominin yeniden yapılanmasına ve 2001 kriz sonrası alınan makroekonomik boyuttaki gelişmelere bağlamak mümkündür. Ancak 2008 krizi etkisiyle de AB'nin azalan payı Asya ülkelerine kaydırdığı da görülmektedir. GB öncesinde de büyük paya sahip olan AB, 2008-AB kriz dönemiyle beraber ticaret çeşitlendirilmesi adı altında Asya, Afrika ülkelerinde ticaret pazarını kaybetmiştir. Bu doğrultuda GB kaynaklı Türkiye'nin AB dışında yer alan diğer ülke ve ülke gruplarında herhangi bir ticaret saptırıcı etkisi oluşturmadığı görülmektedir."

3.3.3. Tüketim Üzerine Etkileri

Gümrük Birliği ve benzeri entegrasyonlar da üye ülkelerin üretimleri kadar tüketimleri de değişiklik göstermektedir. Gümrük sınırlarının kalkması ile birlikte, yabancı mallar ülke içinde önceki dönemlere göre daha rahat hareket edebildiğinden yerli üretim açısından sıkıntı meydana gelebilmektedir. Yabancı malların, yerli mallara göre daha ucuza temin edilebilmesi yeri üretimin azalmasına neden olabilmektedir. Satın alma gücünü direk etkileyen bu durum sonucunda ithal edilen mallara yönelik olan eğilim artmaya devam eder. Gümrük Birliği'nin tüketim etkisi olarak adlandırılan bu duruma göre yatırım, tüketim ve hammadde malları daha fazla ihraç edilmeye başlanacaktır. Türkiye'de bu durum Tablo 13'te gösterilmektedir. Yatırım malları, hammadde mallar ve tüketim mallarına ilişkin ihracat-ithalat verileri 1996 yılından sonra 2008'e kadar düzenli bir şekilde artmıştır.

Tablo 13: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracatın Dağılımı (Milyon$)

YIL	Yatırım (Sermaye Malları)	Hammadde (Ara Malları)	Tüketim Malları	Diğerleri	Toplam
2000	2.176	11.565	13.987	47	27.775
2001	2.658	13.369	15.262	46	31.334
2002	2.790	14.657	18.465	147	36.059
2003	4.344	18.494	24.125	289	47.253
2004	6.531	25.946	30.502	189	63.167
2005	7.998	30.290	34.835	354	73.476
2006	9.423	37.788	37.790	533	85.535
2007	13.755	49.403	43.696	418	107.272
2008	16.725	64.734	47.077	491	132.027
2009	11.117	49.734	40.733	559	102.143
2010	11.771	56.381	45.321	411	113.883
2011	14.192	67.942	52.219	555	134.907
2012	13.734	82.656	55.556	516	152.462
2013	15.592	74.817	60.732	661	151.803
2014	16.107	75.171	65.088	1.243	157.610
2015	15.392	68.433	59.146	869	143.839
2016	15.891	66.890	58.877	871	142.530
2017	18.352	73.063	64.878	799	164.495
2018	20.991	84.289	71.027	861	177.169
2019	21.607	85.380	72.742	1.104	180.833
2020	19.791	80.343	68.321	1.215	169.669

Kaynak: TÜİK, Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İhracat verileri, Erişim tarihi: 21.04.2021

Tablo 14: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İthalatın Dağılımı (Milyon $)

YIL	Yatırım (Sermaye Malları)	Hammadde (Ara Malları)	Tüketim Malları	Diğerleri	Toplam
2000	11.365	36.010	6.928	199	54.503
2001	6.940	30.301	3.813	344	41.399
2002	8.400	37.656	4.898	600	51.554
2003	11.326	49.735	7.813	466	69.340
2004	17.397	67.549	12.100	493	97.540
2005	20.363	81.868	13.975	567	116.774
2006	23.348	99.605	16.116	508	139.576
2007	27.054	123.640	18.694	675	170.063
2008	28.021	151.747	21.489	707	201.964
2009	21.463	99.510	19.290	666	140.928
2010	28.818	131.445	24.735	546	185.544
2011	237.271	173.140	29.692	739	240.842
2012	33.925	174.930	26.699	990	236.545
2013	36.771	183.811	30.416	663	251.661
2014	35.996	176.722	29.006	453	242.177
2015	34.905	143.317	28.587	426	207.234
2016	35.919	134.315	27.947	437	198.618
2017	33.116	171.462	28.488	728	238.715
2018	30.140	147.803	25.421	788	231.152
2019	26.066	162.530	21.196	551	210.345
2020	31.824	162.997	24.122	567	219.510

Kaynak: TÜİK, Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İhracat verileri, Erişim tarihi: 21.04.2020

"Tablo 14'e göre, 1996-2019 yılları arasında tüketim malları, ara mallar ve sermaye malları ihracatı önemli arttığı görülmektedir. 1996 yılında 1.1 milyar $ olan yatırım malı ihracatı 2017 yılı itibariyle 18.3 milyar $'a, aynı dönem 9.7 milyar $ olan ara malı ihracatı ise 2017 sonunda 73 milyar $'a, tüketim malı ihracatı da 12 milyar $'dan 64.8 milyar $'a çıkmıştır. İhracatın aksine ithalat ise kısa sürede artış göstermiş ancak uzun dönemde ve yaşanan ekonomik sorunlara bağlı istikrarsız bir seyir izlemiştir. Özellikle ara malları ithalatı başta olmak üzere tüketim ve sermaye malları ithalatı da 1996-2019 yılları arasında büyük artış göstermiştir. Tüketim, ara ve

sermaye malları ithalatı 2008 yılı ve devamındaki yıllarda azalarak artan bir gelişme göstermiştir. Tüketim malları, ara mallar ve sermaye malları ithalatı Gümrük Birliği'nin kabul edildiği ilk yıllarda büyük ölçüde artmıştır. Bu artış ilerleyen yıllarda da devamını sürdürmüştür. Burada da GB'nin tüketim etkisinin Türkiye üzerindeki gelişimi görülmektedir."

Tablo 15: Türk İhracatının İlk 10 Fasılı ve Listelenişi (Milyon $)

YIL	Yenilen Meyve ve Kabuklu Yemi	Mineral Yakıtlar ve Yağlar	Plastik ve Plastikten Eşya	Örme Giyim Eşyası	Örülmemiş Giyim Eşyası	Demir ve Çelik	Demir veya Çelikten Eşya	Makineler, Mekanik Cihazlar	Elektrikli Makine	Motorlu Kara Taşıtı
2000	1.029	329	498	5.732	2.506	1.624	697	1.418	1.977	1.592
2001	1.201	444	610	6.259	2.639	2.069	975	1.744	2.259	2.335
2002	1.192	691	479	6.590	3.254	2.269	1.243	2.142	2.867	3.304
2003	1.391	980	926	6.938	3.813	2.969	1.391	2.992	3.474	5.272
2004	1.902	1.429	1.323	8.022	4.536	5.359	2.226	4.125	4.790	8.288
2005	2.501	2.641	1.722	7.826	4.862	4.973	2.731	5.246	5.423	9.566
2006	2.388	3.567	2.214	6.925	4.710	6.273	3.336	6.516	6.327	11.886
2007	2.670	5.147	2.822	8.022	5.445	8.372	4.129	8.781	7.422	15.903
2008	2.855	7.531	3.563	7.826	5.326	14.946	5.742	10.258	7.971	18.326
2009	3.001	3.921	3.093	6.925	4.294	7.641	4.545	8.132	6.630	12.251
2010	3.490	4.469	3.716	7.731	4.636	8.740	4.850	9.413	7.530	13.812
2011	3.908	6.539	4.580	8.385	5.124	11.225	5.748	11.560	8.874	15.803
2012	3.806	7.708	5.012	8.418	5.431	11.332	6.093	11.999	9.373	15.148
2013	3.968	6.724	5.608	9.244	5.714	9.918	6.148	12.989	9.544	17.000
2014	4.327	6.111	6.097	10.024	6.232	9.244	6.356	13.591	9.692	18.063
2015	4.355	4.158	5.358	8.926	5.916	6.556	5.465	12.333	8.278	17.462
2016	3.872	3.211	5.025	8.849	5.925	6.180	4.964	12.339	7.827	19.801
2017	3.940	4.327	5.474	8.841	5.948	8.230	5.598	13.826	8.090	23.941
2018	3.960	4.411	6.042	9.041	6.262	11.546	6.553	15.827	8.722	26.758
2019	4.178	7.329	6.288	9.094	6.453	10.019	6.489	16.457	8.730	26.176
2020	4.830	6.693	6.972	8.390	6.602	8.804	6.364	16.799	9.308	22.098

Kaynak: TÜİK, 1996-2019 İhracat verileriErişim tarihi: 21.04.2021

"*Tablo 15'te 2000-2019 döneminde dış ticareti en hızlı gelişen sektörler motorlu kara taşıtları, elektrikli ve elektronik makine ve cihazlar, makine ve kimya sanayii olduğu görülmektedir. Yine aynı tabloda ithalatın sektörel bazlı dağılımı yer*

almakta ve burada da madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe yer alan yakıt maddeleri ithalatı 2008'e kadar sürekli artış gösterdikten sonra düşüşe geçmiştir. Özellikle Türkiye'de ithalata dayalı sanayinin yeterince istikrar kazanmadığını elektrik sektörü, toptan ticaret gibi sektörlerin kısa süreli politikalardan etkilendiği Türkiye'nin GB konusundaki kararsız politikasını göstermektedir."

3.3.4. Dış Ticaret Hadleri Üzerine Etkiler

Gümrük Birliği'ne üye olmakla beraber üye ülkelere yönelik ticarette artış yaşanmaktadır. Bunun yanı sıra üçüncü ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilen ticarette olumsuzluklar görülmektedir. Dolayısıyla aralarında üretim gücü görece yüksek olan ve ucuz üretim yapabilen üye ülkelerin gelirleri belirli oranda artarken, giderleri azalmaktadır. Üretim gücü diğer ülkelere göre nispeten düşük olan ülkelerin ise üretim ve gelirlerinde düşüş meydana gelmesi olasıdır.

Tablo 16: İhracatın Sektörel Bazlı (ISIC Rev.3) Dağılımı (Milyon $)

YIL	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Maden ve Taş Ocağı	İmalat Sanayi	Elektrik Gaz ve Su	Toptan Ticaret	Kiralama Emlak	Diğer Sosyal Hizmetler	Toplam
2000	1.659	25	400	25.518	20	136	0	16	27.775
2001	1.976	30	349	28.826	20	127	1	4	31.334
2002	1.754	51	387	33.702	16	147	0	1	36.059
2003	2.121	81	469	44.378	20	183	0	1	47.253
2004	2.542	103	649	59.579	60	231	0	0	63.164
2005	3.329	140	810	68.813	103	280	0	1	73.476
2006	3.481	131	1.146	80.246	124	405	0	1	85.535
2007	3.725	158	1.661	101.082	169	474	1	1	107.272
2008	3.937	240	2.155	125.188	73	430	2	2	132.027
2009	4.347	189	1.683	95.449	140	331	1	2	102.143
2010	4.935	156	2.687	105.467	181	452	2	4	113.883
2011	5.167	186	2.805	125.963	149	632	1	5	134.907
2012	5.189	190	3.161	143.194	190	535	1	2	152.462
2013	5.653	258	3.879	141.358	29	606	3	15	151.803
2014	6.030	347	3.406	147.059	89	673	3	4	157.610
2015	5.757	368	2.799	134.390	74	445	2	4	143.839
2016	5.397	414	2.677	133.596	14	424	1	8	142.530
2017	5.287	451	3.509	147.138	82	510	1	15	156.993

Kaynak: TÜİK, ISIC Rev.3 verileri, Erişim tarihi: 21.04.2018

Tablo 17: İthalatın Sektörel Bazlı (ISIC Rev.3) Dağılımı (Milyon $)

YIL	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Maden ve Taş Ocağı	İmalat Sanayi	Elektrik Gaz ve Su	Toptan Ticaret	Kiralama Emlak	Diğer Sosyal Hizmetler	Toplam
2000	2.123	2	7.097	44.200	132	830	5	114	54.503
2001	1.409	1	6.577	32.868	162	543	8	13	41.399
2002	1.703	1	7.192	41.383	128	1.139	2	5	51.554
2003	2.535	2	9.021	55.690	43	2.040	1	7	69.340
2004	2.757	8	10.981	80.447	16	3.320	1	10	97.540
2005	2.801	24	16.321	94.208	18	3.379	6	15	116.774
2006	2.902	33	22.034	110.379	18	4.195	1	15	139.576
2007	4.641	31	25.314	133.938	22	6.087	2	28	170.063
2008	6.392	41	35.650	150.252	15	9.579	2	32	201.964
2009	4.594	31	20.625	111.031	17	4.608	1	22	140.928
2010	6.457	33	25.933	145.367	20	7.704	2	28	185.544
2011	8.895	49	37.331	183.930	87	10.496	4	49	240.842
2012	7.447	56	42.247	176.235	255	10.258	1	46	236.545
2013	7.718	58	38.205	196.823	334	8.468	1	53	251.661
2014	8.589	69	37.126	187.742	439	8.154	3	55	242.177
2015	7.176	88	27.609	166.821	325	5.176	3	36	207.234
2016	7.041	56	19.009	167.243	214	5.011	2	42	198.618
2017	8.987	58	26.079	190.748	86	7.728	3	112	233.800

Kaynak: TÜİK, ISIC Rev.3 verileri, Erişim tarihi: 21.04.2018

"*Yukarıda yer alan iki tabloya göre Türkiye'nin tarım-ormancılık, balıkçılık, maden ve taş ocakçılığı, elektrik, imalat, toptan ticaret, gayrimenkul ve diğer sosyal hizmetler bazında ithalat-ihracat dağılımı bulunmaktadır. 2008'e kadar sürekli artış gözüken bu kalemlerde 2008'in ardından dalgalanmalar görülmüş ve de istikrar sağlanamamıştır. Ancak 1996'da 20 milyar $ olan imalat sanayi ihracatı, 2017'de 147 milyar $'a ulaştığını göz ardı etmemekle beraber ithalatının da 35 milyar $'dan 190 milyar $'a çıktığı aşikardır. Bunun yanında asıl önemli olan kısım ise artan dış ticaret açığıdır. Rakamlara göre GB sonrası ithalattaki artışın ihracattan daha hızlı gerçekleştiği ve sürekli olarak açık verilmesine neden olmuştur. Bu artışın sebeplerini ise GSMH'nin ekonomik krizler (2001-2008) esnasında küçülmesine, Türkiye'ye uygulanan ek kısıtlamalar ve dış ülkelerden ucuza üretim alınmasıyla ilgili olarak*

açıklanabilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye ticaret hadleri açısından gelişmeler aleyhine sonuçlanmıştır."

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Türkiye ile Gümrük Birliği Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkilerin Ekonometrik Analizi

Çalışmamızın analiz kısmında Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler üzerindeki etkileri incelenmek istenmiştir. Bu kapsamda dış ticaret verileri ve ekonomik büyüme arasında birim kök ve koentegrasyon testleri yapılmıştır.

Analiz için kullanılan veriler TÜİK ve Dünya Bankası verilerinden elde edilmiştir.

Çalışmada, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ihracatına (EX) etkisini göstermek amacıyla; Reel efektif döviz kuru (2003=100) (RER), ihracat fiyat indeksi (2003=100) (EPI) kullanılmıştır. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalatına (İM) etkisini göstermek amacıyla; Gayri Safi Milli Hasıla (GNE), Reel efektif döviz kuru (2003=100) (RER), ithalat fiyat indeksi (2003=100) (IPI) ve kullanılmıştır.

İhracat ve ithalat etkileri için iki ekonometrik model oluşturulmuştur. Oluşturulan modeller ve modellere ait değişkenler aşağıdaki gibidir:

$$\log EX_t = \beta_0 + \beta_1 \log GNE_t + \beta_2 \log RER_t + \beta_3 \log EPI_t + \beta_4 \log D_t + \varepsilon_t \quad \textbf{(1)}$$

$$\log IM_t = \beta_0 + \beta_1 \log GNE_t + \beta_2 \log RER_t + \beta_3 \log IPI_t + \beta_4 \log D_t + \varepsilon_t \quad \textbf{(2)}$$

4.1.1. Birim Kök Analizi

Modelin oluşturulabilmesi için öncelikle Augmented Dickey-Fuller durağanlık testi (birim kök testi) uygulanmıştır. Bu test temel olarak oluşturulan zaman serisinin birim kök içerip içermediğini analiz etmektedir. Model üzerinden göstermek gerekirse eğer birinci dereceden otoregresif bir modelde eğer

$$y_t = \rho y_{t-1} + \varepsilon_t$$

iken $|\rho| \geq 1$ oluyorsa birim kök var demektir. Bu durum ise zaman serisi modelinin durağan olmadığını, bir trende veya saçılıma sahip olup veride bir dönüşüm uygulanması gerektiğini göstermektedir (Kočenda ve Alexandr (2014)). Genellikle fark operatörü veya doğrusal logaritma uygulanarak veri durağan hale getirilmeye çalışılır. Verinin bu dönüşümler sonrasında durağan hale gelip gelmediğinin analizi yine test edilmelidir.

4.1.1.1. Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi

Augmented Dickey-Fuller testi, bir zaman serisinde birim kökün olup olmadığını test etmek için kullanılan istatistiksel hipotez testlerinden bir tanesidir. Bu analizde otoregresif bir zaman serisi modelinin ARIMA(p,1,0) sürecine uyumlu olduğunu belirten sıfır hipotezine karşı sürecin durağan ARIMA(p+1,0,0) modeline uyumlu olduğunu belirten alternatif hipotezi test edilmektedir (Cheung ve Lai (1995)).

Tablo 18: Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

	t-değeri	p-değeri	%1 Eşik Değer	%5 Eşik Değer	%10 Eşik Değer
GNE (1)	-3,027	0,004	-2,583	-1,746	-1,337
RER (4)	-0,087	0,466	-2,764	-1,812	-1,372
EPI (2)	-1,913	0,038	-2,624	-1,761	-1,345
IPI (1)	-1,952	0,034	-2,583	-1,746	-1,337

Tablo 19'da görüldüğü üzere GNE ve IPI 1. derece gecikmeleri alındığında durağan hale gelmektedir. EPI ise 2. derece gecikmesi alındığında durağan olmaktadır.

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ihracatına (EX) etkisini göstermek amacıyla;

- Gayri Safi Milli Hasıla (GNE),
- Reel efektif döviz kuru (2003=100) (RER),
- İhracat fiyat indeksi (2003=100) (EPI)

Değişkenleri arasındaki ilişki VAR modeli oluşturularak incelenmiştir. VAR analizinde gecikme periyodunun belirlenmesi için AIC (Akaike Bilgi Kriteri), HQ (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri), SC (Schwarz Bilgi Kriteri) ve FPE (Son Tahmin Hatası) değerleri kullanılmıştır. Buna göre AIC, HQ, SC ve FPE değerleri Tablo 19'da sunulmaktadır.

Tablo 19: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İhracatına Etkisini Göstermek Amacıyla Oluşturulan VAR Modeline İlişkin AIC, HQ, SC ve FPE Değerleri

n	1	2	3	4
AIC(n)	17,21	14,02	-	-inf
HQ(n)	16,94	13,54	-	-inf
SC(n)	17,64	14,78	-	-inf
FPE(n)	33.083.420,00	2.448.934,00	0	0

Tablo 20'deki değerlere göre AIC, HQ ve SC kriterlerine göre VAR modeli 4 gecikmeli olmalıyken FPE kriterine göre de 3 gecikmeli olmalıdır. Bu nedenle oluşturulan VAR modeli 4 gecikmeli olarak alınmıştır.

Tablo 20: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İhracatına Etkisini Göstermek Amacıyla Oluşturulan VAR Modeline İlişkin İstatistikler.

Eşitlik	Katsayı adedi	Tahmin Standart (RMSE)	Hataları Sapması	R^2	Ki-kare	p-değeri
GNE	13	27,0112		0,9944	3015,74	0
RER	13	4,19023		0,978	756,1509	0
EPI	13	48,9754		0,9658	480,53	0

Tablo 20'ye göre GNE, RER ve EPI için oluşturulan VAR (4) modelinin p-değerleri 0,05'ten küçük çıkmıştır. VAR (4) modeli neticesinde GNE, RER ve EPI'nin belirleme katsayıları (R^2) 0,97'nin üzerinde çıkmıştır. Bu nedenle oluşturulan model GNE, RER ve EPI değişkenlerini iyi derecede modellemektedir. Oluşturulan VAR(4) modeline ilişkin katsayılar Tablo 21'de verilmektedir.

Tablo 21: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İhracatına Etkisini Göstermek Amacıyla Oluşturulan VAR Modelinin Katsayıları

Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişken / Gecikme**	**Katsayı**	**SS**	**z değeri**	**p-değeri**	**%95 Güven Aralığı**	
GNE	GNE						
	L1	1,852	0,196	9,430	0,000	1,467	2,237
	L2	-0,875	0,352	-2,490	0,013	-1,565	-0,186
	L3	0,420	0,358	1,170	0,241	-0,282	1,122
	L4	-0,570	0,277	-2,060	0,040	-1,112	-0,027
	RER						
	L1	-4,982	1,516	-3,290	0,001	-7,954	-2,011
	L2	-2,874	0,993	-2,890	0,004	-4,820	-0,927
	L3	5,064	0,971	5,210	0,000	3,161	6,968
	L4	1,402	0,826	1,700	0,090	-0,218	3,021
	EPI						
	L1	-0,427	0,104	-4,100	0,000	-0,631	-0,222
	L2	-0,040	0,156	-0,250	0,799	-0,346	0,267

	L3	0,049	0,148	0,330	0,739	-0,241	0,339
	L4	0,267	0,158	1,690	0,092	-0,043	0,578
	Sabit	299,854	109,931	2,730	0,006	84,392	515,315
RER	GNE						
	L1	0,076	0,030	2,490	0,013	0,016	0,136
	L2	0,043	0,055	0,790	0,432	-0,064	0,150
	L3	-0,063	0,056	-1,140	0,256	-0,172	0,046
	L4	-0,051	0,043	-1,200	0,231	-0,136	0,033
	RER						
	L1	-0,757	0,235	-3,220	0,001	-1,218	-0,296
	L2	0,393	0,154	2,550	0,011	0,091	0,695
	L3	0,573	0,151	3,800	0,000	0,278	0,868
	L4	0,049	0,128	0,390	0,699	-0,202	0,301
	EPI						
	L1	-0,072	0,016	-4,450	0,000	-0,104	-0,040
	L2	-0,019	0,024	-0,770	0,440	-0,066	0,029
	L3	0,028	0,023	1,210	0,228	-0,017	0,073
	L4	-0,005	0,025	-0,190	0,851	-0,053	0,044
	Sabit	79,664	17,054	4,670	0,000	46,239	113,088
EPI	GNE						
	L1	1,411	0,356	3,960	0,000	0,713	2,108
	L2	-1,221	0,638	-1,920	0,055	-2,471	0,029
	L3	1,635	0,649	2,520	0,012	0,362	2,907
	L4	-1,914	0,502	-3,810	0,000	-2,898	-0,930
	RER						
	L1	-10,874	2,749	-3,960	0,000	-16,262	-5,486
	L2	-6,864	1,801	-3,810	0,000	-10,393	-3,334
	L3	6,158	1,761	3,500	0,000	2,706	9,609
	L4	2,553	1,498	1,700	0,088	-0,384	5,489
	EPI						
	L1	0,042	0,189	0,220	0,822	-0,328	0,413
	L2	-0,295	0,284	-1,040	0,299	-0,851	0,261
	L3	-0,139	0,268	-0,520	0,605	-0,664	0,387
	L4	1,107	0,287	3,850	0,000	0,544	1,670
	Sabit	926,015	199,323	4,650	0,000	535,350	1316,680

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalatına (İM) etkisini göstermek amacıyla;

* Gayri Safi Milli Hasıla (GNE),

* Reel efektif döviz kuru (2003=100) (RER),

* ithalat fiyat indeksi (2003=100) (IPI)

Değişkenleri arasındaki ilişki VAR modeli oluşturularak incelenmiştir. VAR analizinde gecikme periyodunun belirlenmesi için AIC (Akaike Bilgi Kriteri), HQ (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri), SC (Schwarz Bilgi Kriteri) ve FPE (Son Tahmin Hatası) değerleri kullanılmıştır. Buna göre AIC, HQ, SC ve FPE değerleri Tablo 22'de sunulmaktadır.

Tablo 22: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalatına etkisini göstermek amacıyla oluşturulan VAR modeline ilişkin AIC, HQ, SC ve FPE değerleri

n	1	2	3	4
AIC(n)	16,67	15,08	- 56,13	
HQ(n)	16,40	14,60	- 56,82	
SC(n)	17,10	15,84	- 55,05	
FPE(n)	19.274.770,00	7.060.794,00	0,00	0

Tablo 23'teki değerlere göre AIC, HQ, SC ve FPE kriterlerine göre VAR modeli 4 gecikmeli olmalıdır.

Tablo 23: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalatına etkisini göstermek amacıyla oluşturulan VAR modeline ilişkin istatistikler.

Eşitlik	Katsayı adedi	Tahmin Hataları Standart Sapması (RMSE)	R^2	Ki-kare	p-değeri
GNE	13	31,2357	0,9925	2250,881	0
RER	13	3,3586	0,9859	1186,436	0
EPI	13	44,3414	0,9368	251,8073	0

Tablo 23'e göre GNE, RER ve IPI için oluşturulan VAR(4) modelinin p-değerleri 0,05'den küçük çıkmıştır. VAR(4) modeli neticesinde GNE, RER ve IPI'nin belirleme katsayıları (R^2) 0,94'ün üzerinde çıkmıştır. Bu nedenle oluşturulan model GNE, RER ve EPI değişkenlerini iyi derecede modellemektedir. Oluşturulan VAR(4) modeline ilişkin katsayılar Tablo 24'de verilmektedir.

Tablo 24: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalatına etkisini göstermek amacıyla oluşturulan VAR modelinin katsayıları

Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişken / Gecikme**	**Katsayı**	**SS**	**z değeri**	**p-değeri**	**%95 Güven Aralığı**	
GNE	GNE						
	L1	1,648	0,497	3,320	0,001	0,674	2,623
	L2	0,195	0,961	0,200	0,839	-1,688	2,079
	L3	-0,877	0,823	-1,070	0,287	-2,491	0,736
	L4	0,412	0,523	0,790	0,432	-0,614	1,437
	RER						
	L1	-2,272	2,207	-1,030	0,303	-6,598	2,053
	L2	-1,502	1,227	-1,220	0,221	-3,907	0,904
	L3	4,749	1,225	3,880	0,000	2,349	7,150
	L4	1,078	0,990	1,090	0,276	-0,862	3,018
	IPI						
	L1	-0,405	0,261	-1,550	0,120	-0,916	0,106
	L2	-0,682	0,427	-1,600	0,110	-1,519	0,154
	L3	0,210	0,284	0,740	0,461	-0,347	0,767
	L4	-0,367	0,353	-1,040	0,298	-1,059	0,325
	Sabit	-34,111	153,753	-0,220	0,824	-335,460	267,239
RER	GNE						
	L1	0,315	0,053	5,890	0,000	0,210	0,419
	L2	-0,387	0,103	-3,750	0,000	-0,590	-0,185
	L3	0,191	0,089	2,160	0,031	0,018	0,365
	L4	-0,231	0,056	-4,100	0,000	-0,341	-0,120
	RER						
	L1	-1,458	0,237	-6,150	0,000	-1,924	-0,993
	L2	0,256	0,132	1,940	0,052	-0,002	0,515
	L3	0,816	0,132	6,200	0,000	0,558	1,074
	L4	0,274	0,106	2,580	0,010	0,066	0,483
	IPI						

	L1	-0,151	0,028	-5,370	0,000	-0,206	-0,096
	L2	0,145	0,046	3,150	0,002	0,055	0,235
	L3	-0,034	0,031	-1,130	0,259	-0,094	0,025
	L4	0,185	0,038	4,880	0,000	0,111	0,260
	Sabit	109,940	16,532	6,650	0,000	77,538	142,343
IPI	GNE						
	L1	-0,026	0,706	-0,040	0,971	-1,409	1,358
	L2	2,842	1,365	2,080	0,037	0,167	5,516
	L3	-2,118	1,169	-1,810	0,070	-4,409	0,173
	L4	0,956	0,743	1,290	0,198	-0,501	2,412
	RER						
	L1	-1,073	3,133	-0,340	0,732	-7,213	5,067
	L2	-4,164	1,743	-2,390	0,017	-7,579	-0,749
	L3	5,556	1,739	3,190	0,001	2,147	8,964
	L4	1,229	1,405	0,870	0,382	-1,526	3,983
	IPI						
	L1	0,281	0,370	0,760	0,448	-0,445	1,007
	L2	-2,362	0,606	-3,900	0,000	-3,550	-1,174
	L3	0,531	0,404	1,320	0,188	-0,260	1,322
	L4	-1,299	0,501	-2,590	0,010	-2,281	-0,317
	Sabit	-48,943	218,264	-0,220	0,823	-476,731	378,846

4.1.2.2. Tado ve Yamamoto Nedensellik Testi

Çalışmada, Türkiye'nin AB ülkeleri ile olan ihracat ve ithalatın Gayri safi milli hasıla, döviz kuru ve fiyatlar üzerinde etkili olup olmadığının ya da Gayri safi milli hasıla, döviz kuru ve fiyatların ihracat ve ithalata neden olup olmadığının belirlenmesi için Tado ve Yamamoto yöntemi ile nedensellik testi yapılmıştır.

Nedensellik, değişkenler arasındaki korelasyondan farklı olarak değişkenlerin birbirlerinin gelecekteki değerlerini tahmin edebilme gücünü analiz etmektedir (Granger (1969)).

Değişkenler arasındaki nedensellik bağının incelenmesinde Granger nedensellik testi en sık kullanılan testler arasındadır. Granger nedensellik testi

değişkenlerin durağan olması veya farkları alındığında durağanlaşmış olduğu varsayımına dayanır. Bu varsayımın sağlanmadığı durumlarda Tado ve Yamamoto testi uygulanır (Dritsaki (2017)). Tado ve Yamamoto testi aşağıdaki eşitliklere dayanmaktadır:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^{p} \alpha_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_i x_{t-i} + u_{1t}$$

$$x_t = \mu + \sum_{i=1}^{p} \gamma_i x_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \delta_i x_{t-i} + u_{2t}$$

Toda-Yamamoto testinde bu iki eşitlik nedensellik analizi bakımında Granger nedensellik testine tutulur (Toda ve Yamamoto (1995)).

GNE, RER ve EPI değişkenleri arasındaki model VAR(4)'e uygun olduğu bulunmuştu. Buradan yola çıkarak bu değişkenler arasındaki nedensellik testleri sonuçları Tablo 25'de verilmektedir.

Tablo 25: Tado ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Model	**Ki-kare**	**p-değeri**
GNE->EPI	25,78	<0,05
GNE->RER	25,31	<0,05
EPI->GNE	20,44	<0,05
RER->GNE	30,56	<0,05
RER->EPI	23,55	<0,05
EPI->RER	28,89	<0,05

Tablo 26'dan da görüldüğü üzere bütün değişen çiftleri arasında istatistiksel olarak anlamlı seviyede nedensellik bulunmaktadır.

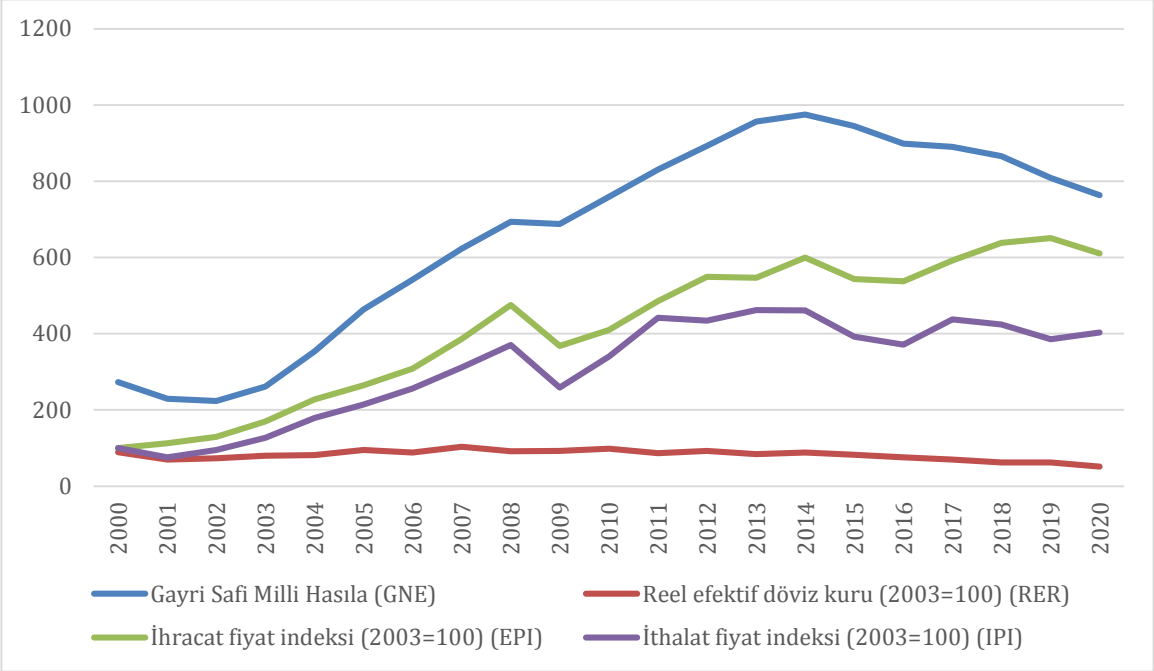
Türkiye'nin 2000-2020 yılları arası Gayrisafi Milli Hasıla, Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Fiyat İndeksi değerleri Tablo 26'de sunulmaktadır.

Tablo 26: Türkiye'nin 2000-2020 Yılları Arası Gayrisafi Milli Hasıla, Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Fiyat İndeksi Değerleri

Yıl	Gayri Safi Milli Hasıla (GNE)	Reel efektif döviz kuru (2003=100) (RER)	İhracat fiyat indeksi (2003=100) (EPI)	İthalat fiyat indeksi (2003=100) (IPI)
2000	272,94	88,96	100,00	100,00
2001	229,52	69,47	112,80	76,00
2002	223,70	73,40	129,80	94,60
2003	260,87	79,91	170,10	127,20
2004	353,36	81,13	227,40	179,00
2005	463,42	95,03	264,50	214,30
2006	542,00	87,98	308,00	256,10
2007	622,93	103,20	386,20	312,00
2008	693,94	91,49	475,30	370,60
2009	687,85	92,47	367,80	258,60
2010	759,06	98,45	410,00	340,40
2011	830,73	86,17	485,70	441,90
2012	892,79	92,84	548,90	434,00
2013	956,92	83,91	546,50	461,70
2014	975,16	88,54	599,50	460,80
2015	944,50	82,16	543,60	391,90
2016	898,81	75,72	537,30	371,00
2017	890,15	69,86	592,20	438,00
2018	865,60	62,21	637,90	424,10
2019	808,67	62,59	651,10	385,90
2020	763,33	51,36	610,80	402,80

Değişkenlerin zamana göre grafikleri Şekil 4'te verilmektedir.

Şekil 3: Türkiye'nin 2000-2020 Yılları Arası Gayrisafi Milli Hasıla, Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Fiyat İndeksi Değerleri.

IPI, RER ve GNE değişkenleri arasındaki modelin VAR(4)'e uygun olduğu bulunmuştu. Buradan yola çıkarak bu değişkenler arasındaki nedensellik testleri sonuçları Tablo 27'de verilmektedir.

Tablo 27: Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İthalatına Etkisini Göstermek Amacıyla Oluşturulan VAR Modelinde Nedensellik Test Sonuçları

Model	**Ki-kare**	**p-değeri**
GNE->IPI	15,46	<0,05
GNE->RER	75,17	0,25
IPI->GNE	11	0,03
RER->GNE	20,69	<0,05
RER->IPI	21,17	<0,05
IPI->RER	54,43	<0,05

Tablo 27'den de görüldüğü üzere sadece GNE->RER nedenselliği hariç bütün değişen çiftleri arasında istatistiksel olarak anlamlı seviyede nedensellik bulunmaktadır.

Bu sonuçlara göre GNE ve IPI, RER ve GNE ile IPI ve RER birbirlerinin gelecek değerlerini tahmin etmek için kullanılabilir. GNE, RER'in gelecek değerlerini tahmin etmek için kullanılabilirken RER, GNE'nin gelecek değerlerini tahmin için iyi bir değişken değildir.

4.1.2. Literatür Araştırması

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ve Gümrük Birliği ülkelerinin ticari ilişkilerine yönelik yapılan çalışmaların özeti Tablo 28'de gösterilmektedir.

Tablo 28: 2002 ve 2017 Yılları Arasında Ekonomik Birliklerinin Ülke Ekonomilerine Katkıları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Zaman	Ülke/Bölge	Yöntem	Sonuçlar
Chow ve Anloh (2002)	Tayvan (1951-1999) Çin (1952-1998)	Tayvan ve Çin	Regresyon Analizi	Araştırmanın bulgularına göre Tayvan'ın işgücü oranı Çin'e göre daha azdır. Fakat Tayvan'daki işgücü Çin'e göre daha niteliklidir. Bu bağlamda Tavyan'ın ekonomik büyümesi Çin'e göre daha hızlı gelişmektedir.
Çoban (2004)	1980-1997	Türkiye	Nedensellik Analizi, Vektör Hata Düzeltme Modeli	Türkiye'deki eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yarattığı gözlemlenmiştir.
Stasavage (2005)	1980-1996	Afrika Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Afrika ülkelerinde ekonomi üzerine ilköğretim eğitimlerinde daha çok yatırım yapıldığı gözlemlenmektedir.
Taban ve Kar (2006)	1969-2001	Türkiye	Panel Veri Analizi	Ekonomik büyümede eğitim ve sağlık uygulamalarının geliştirilip, yenilenmesinin olumlu yönde etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.
Altındemir (2008)	1995-2000-2004	Türkiye ve OECD Ülkeleri	Karşılaştırmalı Analiz	Hükümetin eğitim üzerinde uyguladığı politikalar, GSYH üzerinde olumlu etki yarattığı kanısına varılmıştır.
Foreman-Peck (2008)	1960-2003	Pakistan	Panel Veri Analizi	Ülkedeki GSYH oranının düşük olduğu ve ekonomik büyüme politikalarının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ülkenin sürdürdüğü ekonomik büyüme politikalarının 1990'lı yıllardan itibaren yeterli olmadığı tespit edilmiştir.
Wolf ve Zohlnhöfer (2009)	2002	26 OECD Ülkesi	Çoklu Regresyon Analizi	Ülkelerin eğitim üzerinde yaptığı harcamalarda öğrenci oranlarının lise eğitiminin üzerinde en fazla etkiye neden olan faktör şeklinde belirlenmiştir.
Altıntaş ve Çetintaş (2010)	1970-2007	Türkiye	Panel Veri Analizi	Türkiye'de ekonomik büyüme faktörünün üzerinde beşeri sermayeler ve ihracat boyutlarının olumlu etkisi olduğuna varılmıştır.
Özşahin ve Karaçor (2013)	1980-2010	Türkiye	Panel Veri Analizi	Türkiye'de lisans ve üzeri eğitimlerde yapılan harcamaların ekonomik büyümeye etkisinin olumlu yönde olduğu ortaya çıkmıştır.

Koç ve Atakişi (2013)	1988-2019	Türkiye	Eş Bütünleme, Granger Nedensellik Testi	Fiziki sermaye kavramı üzerinde brüt sermaye ve GSYH boyutlarının olumlu etki yarattığı gözlemlenmiştir. GSYH boyutu ve fiziki sermaye çift yönlü, brüt sermaye tek yönlü etkilemektedir.
Koç (2013)	2012	27 Avrupa Birliği Ülkesi	Kesit analizi ve Panel veri analizi	Ekonomik büyüme faktörü üzerinde beşeri sermayenin olumlu etkisi olduğu kanısına varılmıştır.
Paradiso ve Kumar (2013)	1960-2010	Avustralya	Zaman Serisi Analizi	Çalışma hayatında işçilerin eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.
Bal ve ark. (2014)	1995-2011	Türkiye ve BRICS Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Ülkelerin beşeri sermayelerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki bıraktığı sonucuna varılmıştır.
Selim ve ark. (2014)	2000-2011	G20 Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Eğitim harcamaları, ekonomik büyüme üzerinde uzun ve kısa vadede önemli bir etki yarattığı sonucuna varılmıştır.
Alataş ve Çakır (2016)	1967-2011	65 Ülke	Panel Veri Analizi	Gelişmekte olan ülkelerin beşeri sermaye stratejilerinin, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı sonucuna varılmıştır.
Wang ve Lui (2016)	1960-2009	55 Ülke	Panel Veri Analizi	Ekonomik büyümede beşeri sermaye ve eğitim faktörlerinin olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Topallı (2017)	1960-2012	Türkiye	Nedensellik Analizi	Eğitim alanında meslek öğrenmeye yönelik diploma alan kişilerin sayısı ile GSYH arasında tek yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşmenin ekonomik sonuçlarından bir tanesi olarak coğrafyaya dayalı bir şekilde ortaya çıkmış olan bütünleşmeler, değişik bölgelerde değişik isimlerle ortaya çıkmıştır. Dünyadaki başarılı bütünleşme örneklerinden bir tanesi ise Avrupa Birliği'dir. Türkiye'nin ise hem coğrafi hem de ekonomik olarak Avrupa Birliği'ne duyarsız kalmaması son derece doğal bir sonuçtur. 12 Eylül 1963 tarihinden itibaren tam üyelik için gerekli adımları atarken her zaman bütünleşme içerisinde yer alma çabası içinde olmuştur. Bu adımlardan bir tanesi olan ve Avrupa Birliği'nin 1968'de tamamladığı gümrük birliği sürecine 1996'da dâhil olan Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyeliği sağlanmadan gümrük birliğine alınan ilk ülke olarak tarihe geçmiştir. 1996 yılından itibaren ise Gümrük Birliğinin etkileri tartışmalı bir konu olarak ele alınmıştır.

1996 yılından itibaren Gümrük Birliğinin olumlu veya olumsuz tüm etkileri tecrübe edilmiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliğine katkıları olduğu gibi Gümrük Birliğinin de dinamik veya statik olmak üzere hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Gümrük Birliğine girmeden önce Türkiye adına olumlu olması beklenen ticaret yaratıcı etkilerin geçen süre içerisinde yeterince olumlu olmadığı görülmüştür. Vergilerin belirleyici bir etkisinin olması da bu durumu etkilemiştir. Vergiler nedeniyle Avrupa Birliği dışında kalan ve ucuz üretim yapılan ülkelerle ticaret daha fazla yapılmıştır. Vergilerin tüketim etkisinin olması da eklenince Türkiye ticaret saptırıcı etkiden yararlanamamıştır. Ticaret hadleri yönünden yapılan incelemeler neticesinde ise Gümrük Birliğinin olumsuz etki yarattığı ortaya çıkmıştır. Kamu gelirleri ise uygulamadan etkilenmemiş, gümrük birliği öncesinde teorik olarak öne sürülen kamu gelirlerinde düşüş yerine kamu gelirlerinde artış yaşanmıştır.

Gümrük Birliğine girildikten sonraki süreçte rekabet etme gücü verilerinde herhangi bir gelişme sağlamamışken, Birlik içinde var olan ülkelerin teknoloji transferlerinden gerektiği kadar pay alamayan Türkiye Ar-Ge çalışmalarında gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmıştır. Bu durum rekabet ortamının oluşmasını olmuşuz şekilde etkilemiştir. Yabancı sermayenin ülke içerisine gelmesi ise üye olduktan sonra ciddi

bir farklılık göstermemiştir. Bu durum neticesinde Türkiye'nin temel hedefi olan ekonomik büyüme yeteri oranda gerçekleşmemiştir.

Sonuç olarak yapılan çalışmalarda, Gümrük Birliği'nin olumlu etkileri kadar olumsuz etkilerinin de olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle gümrük birliğinin tamamen olumlu ya da olumsuz olduğu gibi bir genel bir sonuca varılamamaktadır. Ancak görülen olumsuz etkilerin sebebinin tamamen Gümrük Birliği'ne bağlanması da mümkün değildir. *"Seçilen politikaların sadece amaca ulaşmak hedefli olması, ekonomide yaşanan dalgalanmalar, teknolojik gelişmede ilerleme yaratmak yerine ithal etme yoluna gidilmesi ve ar-ge yatırımlarının global bir ortamda çok düşük seviyelerde kalması gibi birçok nedenden dolayı birlik olumsuz etkiler çıkarmış olabilmektedir."* Birliğin yapısından çok Türkiye'nin yapısı sebebiyle de bazı negatif sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Sözü geçen konularda ilerlemelerin tam anlamıyla gerçekleşmesinin ardından yapılacak bir inceleme daha gerçekçi sonuçlar gösterecektir. Gümrük Birliği uygulamasıyla geride kalan çeyrek asırlık dönem dikkate alınarak, Türkiye'nin yapısına uygun çeşitli hedefler belirlenmelidir. Avrupa Birliği ekonomik anlamda Türkiye'yi tercih sebebi görmese dahi coğrafi konum ve siyasi ilişkiler anlamında sıkı sıkıya bağlı bir yapıdadır. Makro değerlerin istikrarı, güçlü bir siyasi yapı ve teknolojik gelişim, ar-ge çalışmaları ile bu olumsuzların ortadan kalkacağını görmek çok zor değildir.

KAYNAKÇA

AKÇAY, B. (2014) "Ekonomik ve Parasal Birlik, Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Ed.). Avrupa Birliği Tarihçe Teoriler Kurumlar ve Politikalar içinde". Ankara: Seçkin Yayıncılık. Ankara, ss. 349-379.

AKMAN, S. (2014), "Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği İlişkisi ve Ortak Dış Ticaret Politikası", Belgin Akçay ve İlke Göçmen. Avrupa Birliği Tarihçe Teoriler Kurumlar ve Politikalar içinde, Güncellenmiş 2. Baskı. Seçkin Yayıncılık, Ankara ss.217-243.

AKOMBE, R. (2005) "Kwambokai Regional İntegration and the Challenge of Economic Development: The Case of the Common Market for Eastern and Southern Africa, Rutgers University.

ALATAŞ, S ve ÇAKIR, M (2016). "The Effect of Human Capital on Economic Growth: A Panel Data Analysis". Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(27), ss. 539-555.

ALTINDEMİR, M E (2008). Eğitim Harcamalarında Türkiye ve OECD Ülkeleri. Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, 27(2), 51-70.

ALTINTAŞ, H ve ÇETİNTAŞ, H (2010). "Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36, ss. 33-56.

ANESTİS, I, (2005), "Some Ingredients, Different Recipe: Explaining Variance in Regional Integration by Comparing the EU and ASEAN", Montreal, Canada: Presented in Partial Fullfillment of the Requirements of the Degree of Master of Arts at Concordia University.

ARI, T. (2004), "Onuncu Yılında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması" (NAFTA), Alfa Yayınları, İstanbul, ss. 22

ASTERİOU, D ve Agiomirgianakis, G M (2001). Human Capital and Economic Growth: Time Series Evidence from Greece.

AYNACI, T. (2015), "Gümrük Birliği'nin Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaretine Etkisi" İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, ss. 15-25

AYANOĞLU, E. (1995), "Avrupa Birliği ve Türk Vergi Sisteminin Birlik Modeline Uyumu-I", Vergi Dünyası Dergisi, Ankara, Yıl 14, Sayı 171, Kasım, ss. 49–55.

BACHE, I. ve GEORGE, S. (2006), "Avrupa Birliğinde Siyaset", Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra, ss. 395

BAHÇEKAPILI, C. (2013), "Avrupa Kıtasında Avrupa Birliği Dışındaki Entegrasyon Hareketleri", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, İstanbul. ss. 21-24.

BAL, H, ALGAN, N, MANGA, M ve KANDIR, E. (2014). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği". International Cnference on Eurasian Economies.

BALKIR, C. (2010), "Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 22

BAŞAR, H. (2007) "Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği", T.C. Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Ankara, S: XXIV ss.1

BAYRAKTUTAN, Y. (2004) "Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri", Nobel Yayınları, No:50 İktisat Yayınlar Dizisi No:61, Ankara, ss. 7-12.

BELLA, B (1962), "The Theory of Economic Integration" Revivals, ss. 174.

BİLİCİ, N. (2005), "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", Seçkin Yayınları, Ankara, ss. 35,37-38,49

BİLİCİ, N. (2007), "Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri", 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 60.

BİRDEN, Rana. (2002) "Genişlemenin Araçları". Cengiz Aktar. Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 25-42.

BOSKİN, M. J. (2014), "NAFTA at 20 The North American Free Trade Agreement's Achievements and Challanges, Hoover Institution Press", Stanford, California,

BOWLES, P. (1997), "ASEAN, NAFTA and The New Regionalism, Pacific Affairs", 2(70), ss. 219-233.

BOZKURT, Ö. (1987), "Avrupa Topluluğu ve Türkiye", 1. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss. 11,22-23,33,36.

BOZKURT, V. (1993) "Avrupa Birliği", Ezgi Kitabevi, Bursa. Ss.9,28,37.

BOZKURT, E., ÖZCAN, M. ve KÖKTAŞ, A. (2001) "Avrupa Birliği Hukuku", Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2011, ss.57

CANPOLAT, S. İ. (2002), "Avrupa Birliği: Uluslarüstü Bir Sistemin Tarihsel Teorik Kurumsal Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler", Bursa: Alfa Yayınları, ss. 93-94.

CHEUNG, Y.-W. Ve LAI, K.S. (1995). Lag order and critical values of the augmented Dickey-Fuller Test. Journal of Bussiness & Economic Statistics. 13 (3). P 277-280.

CHOW, G and ANLOH, L (2002). Accounting for Economic Growth in Taiwan and Mainland China: A Comparative Analysis.

ÇAŞIN, M. H. ve ÖZGÖKER, U. (2013). Avrupa Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Temelleri. İstanbul: Derin Yayınları.

CASTİLLO G. & CANOVAS, G. V. The politics of Free Trade In North America, Gilmore Reproductions, Ottawa 1995.

CHACHOLİADES, M., (1990), International Economics. McGraw-Hill Publishing Company, New York. ss. 220

CİNİ, M. (2010), "Solorzano Borragan, European Union Politics", 3. Baskı, Newyork: Oxford University Press, ss.310.

COCHRANE, D. J. ve SLOAN, J.W. LAFTA (1973) "The CACM: A Comparative Analysis of Integration in Latin America", The Journal of Developing Areas, Cilt 8, Sayı 1, ss.18-20

COŞKUN, E. "Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul 2001, s.15.

ÇELİK, A. (2005). "Avrupa Sendikalarının Yükselişi ve Düşüşü Üzerine". Birikim Dergisi. S: 200. ss. 56-66

ÇİFTÇİ, Ö. (2001) "Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, ss. 92

ÇINAR, S. (2004). "Gümrük Birliği Teorisi". Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 18 (1- 2), ss. 65-83

DARTAN, M., HATİPOĞLU, E. ve DİKKAYA M., (2002), "ECO Bölgesi: Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye", 1. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 8-28.

DECKARM, R. (2017) "The Countries They Know Best: How National Principals Influence European Commissioners and their Cabinets. Journal of European Public Policy" 24(3), ss. 447-466.

DEDEOĞLU, B. (2006) "Adım Adım Avrupa Birliği", Okumuş Adam Yay.1.Basım, İstanbul, ss. 48-49, 65

DENK, E. (2016) "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No:6263 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi No: 1601 ss.28-29.

DİNAN, D. (2010), "Ever Closer Union: An Introduction to European Integration", 4. Baskı, Hampshire: Palgrave Mac Millan, ss.26.

DOĞAN, E. (2013), "Avrupa Birliği'nin Adalet ve İçişleri Politikası, Avrupa Birliği hakkında Merak Ettikleriniz", İstanbul Bilgi Üniversitesi, Avrupa Birliği'ne Giriş İstanbul 2013, s. 220-221

DRITSALI, C. (2017). Toda-Yamamoto Causality Test between Inflation and Nominal Interest Rates: Evidence from Three Countries of Europe. International Journal of Economics and Financial Issues. 7(6), p. 120-129.

DURA, C. ve ATİK, H. (2014) "Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye", Nobel Yayınları, Ankara, ss. 32-46

EFTA (2004) "Secretariat, Fact Sheet of The European Free Trade Association: EFTA's Third Country Relations", Geneva

EMİRHAN, G. ÖZDEMİR, L., YURTKORU, S. ve DARTAN, M. (2014), "Ünirvesite Gençliğinde Avrupa Birliği Algısı: Marmara Üniversitesi 2004 ve 2014 Anketlerinin Değerlendirmesi", 1. Baskı, İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2014, ss. 31-105.

EMSEN, S. ve KARAKÖY, Ç. (2009) "Merkezi Asya ve Kafkas Ekonomilerinde entegrasyonun olabilirliği: AB'deki kömür-çelik topluğu benzeri su ve enerjide işbirliği arayışı". Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü Dergisi. 18(1), Çanakkale, ss. 181-202

ERTÜRK, E. (1991) "Ekonomik Entegrasyon Teroisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar", Bursa Ezgi Kitap Evi, Bursa, ss. 22

ERDEN, E. (2012), "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Tarihi Süreci Ali Ayata, Murat Mercan (Ed.). Avrupa Birliği ve Türkiye ile İlişkileri: İlişkilerin Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Kültürel Çerçevesi içinde". Ankara: Nobel Yayıncılık, Ankara ss. 22

ESTİPHANOS, G., (2000), "An Analysis of the Effects of the Preferential Trade Area on Intra-Regional Trade of Eastern and Southern African States". Washington D.C.:

Howard University, A Dissertation Submitted to The Faculty of The Graduate School of Arts and Sciences. Ss.18-25

FAGERBERG, J. (1995b) "User-Producer Interaction, Learning and Comparative Advantage", Cambridge Journal of Economics 19: ss. 2

FİDAN, E. (1996), "NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 29 (2):99-108. Ankara 1996.

FİNCH, M. H. J. (1988) "The Latin American Free Trade Association, International Economic Integration", Ed. Ali M. El-Agraa, 2. Baskı, The Macmillan Press, Londra, s. 238-239.

FOREMAN-PECK, J ve ABBAS, Q (2008). "Human Capital and Economic Growth: Pakistan, 1960-2003". The Labore Journal of Economics, 13(1), ss.1-27.

FONTAİNE, Pascal. AB nedir? (çev.), Lüksemburg, Avrupa Birliği Resmi Yayınlar Ofisi, Güncelleme Lüksemburg 2013, s. 22.

GRANGER, C.W.J, 1969. Investigation causal Relations by econometric Models and cross-spectral methods, Econometrica: 424-438

GUERRERO R. B. (2010), "Regional İntegration: The ASEAN Vision in 2020" Proceedings of The SARB/IFC Seminar On "Economic and Financial Convergence En Route To Regional Economic Integration: Experience, Prospects and Statistical Issues" Amidst Global Financial Turmoil, 14 August 2009, 2010, Vol. 32, , From Bank For International Settlements Durban, South Africa, ss. 50-55

GUJARATİ, D.N, 1995. Basic econometrics, 3rd edition, McGraw-Hill: New York.

GUNNAR, M. (1956) “International Economic Integration”, New York: Harper Press, ss.11.

GÜL, H. (2009) “Avrupa Birliği Sürecinde Avrupa Siyasi Partileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:11, Sayı:3, İzmir, ss.53-73.

HATİPLER, M., (2012). “TÜRKİYE-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı. 29. Ss.4

HEPAKTAN, C.E., ÇINAR, S. (2011), “Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:30 ss. 69

HİX, S. U. (2002) “Shaping A Vision A History of the Party of European Socialists” 1957-2002, Londra, ss.25

İNCEKARA, A. ve SAVRUL, A.G.M. (2011). “Küreselleşme, büyüme ve ekonomik entegrasyonlar: Türkiye açısından bir değerlendirme”. İktisat Fakültesi Mecmuası 61(2), İstanbul, ss. 3-22

İSPİROĞLU, F. ve PAZARCI, P. (2018) “ ASEAN- Türkiye Dış Ticaret İlişkileri” Social Sciences Studies Journal (SSSJournal) S: 4/13 ss. 230-232.

İYİBOZKURT, E. (1996) “Türkiye-AB Gümrük Birliği”, 2. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, Bursa , ss. 3-153-215

JUDGE, E ve EARNSHAW. D. (2008) “The European Parliament, Second Edition, Hampshire”, Palgrave Macmillan ss.32

KARGI, N. ve KARAYILMAZLAR, E. (2005) “Asya-Pasifik’te Bölgeselleşme Hareketleri: ABD ve Japonya’nın Bölgedeki Rolü ve Etkileri”, Osman

Küçükahmetoğlu, Hazma Çeştepe; Şevket Tüylüoğlu (ed.) Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım. Ankara: Ekin Kitabevi. Ankara, ss. 383-401.

KARLUK, R. (2013), "Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika". (İstanbul: Beta Yay.) İstanbul, ss. 298-299-313

KARLUK, R. (1996) "Avrupa Topluluğu ve Türkiye", 4. Baskı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, ss 39-47

KARLUK, R., (1997) "Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye, Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü", Turhan Kitapevi, Ankara, ss.8-173

KASPER, W. (2007) "Ekonomik Özgürlük ve Gelişme" Çeviren: Bahadır Akın. Ankara: Liberte Yayınları. Ankara, ss. 7-8.

KAYA, A. (2013), "Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz". İstanbul: Hiperlink Yayınları. İstanbul, ss.48-57

KILIÇ, R. (2002) "Türkiye Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği-Ekonomik Entegrasyon Teorisi", Gümrük Birlikleri Teorisi. Ankara: Siyasal Kitabevi, Ankara, ss. 6.

KILIÇ, R. (2005) "Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği: Ekonomik Entegrasyon Teorisi/Gümrük Birlikleri/Son Gelişmeler", 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, ss.13-21-23-25-32.

KOÇ, A (2013). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme". Maliye Dergisi, 165, ss. 241-258.

KOČENDA, E., ALEXANDR, Č. (2014), "Elements of Time Series Econometrics: An Applied Approach", Karolinum Press.

KURLANTZIC, J. (2012) "ASEAN's Future and Asian Integration, Internatioanl Institutions and Global Governance Program", Working Paper, No:10.

KÜÇÜKAHMETOĞLU, O. (2006), "Reel Entegrasyon Teorisi, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım içinde", ed. Küçükahmetoğlu, O. Ekin Yayınları İstanbul ss. 51

LİPİMİLE, G. K., GACHUİRİ, E.., (2005), "Allocation of competences between national and regional competition authorities: the case of COMESA Phılıppe Brusıck, Ana María Alvarez, Lucıan Cernat (ed) Competition Provisions in Regional Trade Agreements: How to Assure Development Gains". UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT. ss.365

MACLUP, F. (1977) "A History of Though on Economic Integration". (New York: Coloumbia University, Press ss. 5.

NUGENT, N. (2001) "The European Commission", Palgrave Macmillan. ss. 38

OZAROW, D. (2016) "North American Free Trade Agreement". ss.764

ÖZÇELİK, İ. (2006), "Bölgesel Entegrasyonlar Teorisi, Uygulamadaki Önemli Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Entegrasyonlar Hareketlerindeki Yeri", Yüksek Lisans tezi, Eskişehir, ss. 17-18.

ÖZER, Y. (2013) "Dünya Ekonomisinde Bölgeselleşme Hareketleri", Ahmet Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu, Ekonomik Entegrasyon: Küresel ve Bölgesel Yaklaşım içinde (29-51), Bursa: Ekin Yayınevi, ss.30.

ÖZGÜVEN, A. (2002) "İktisadi Düşünceler- Doktorinler". istanbul: Filiz Kitabevi, İstanbul 2002, ss. 11.

ÖZŞAHİN, Ş ve KARAÇOR, Z (2013). "Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinden Biri Olarak Beşeri Sermaye: Yükseköğrenimin Türkiye Ekonomisi İçin Önemi". Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(1), ss. 148-162.

PATENT, C., (2001), "Europe Economic Area: Overview", EFTA Secretariat, http://europa.eu.int/comm/external_relations/eea/, (29.07.2004).

PALABIYIK, S. ve YILDIZ, A., (2006) "Avrupa Birliği", Ankara: ODTÜ Yayıncılık, ss.4-6.

PAKSOY, M. S. ve ÖZKAN, B., ŞENTÜRK, M. (2011), "Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği" (Türkiye-AB İlişkileri), 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık, s s.59-60.

PARADİSO, A, KUMAR, S and RAO, B B (2013). The growth effects of education in Australia. Applied Economics, 45(27), 3843-3852.

PATRİCK, Cartapanis-Florence, LEGROS, Towards a Macroeconomics of Exchange Rate Regimes, Revue économique, 5 (54), 2013, 905-912.

RANCHOV, G. (2002), "Free Trade Zone in Southeast Europe: Achieving Genuine Regional Economic Integration, Research Paper, Center for Policy Studies Budapest International Policy Fellowships", 2002.

SAYGILI, M. (2005) "Essays on International Trade", Washington D. C.: University of Washington a dissertation submitted partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, ss. 2

SAVRUL, B. K., ÖZEL, A., H. (2014). "Küreselleşme sürecinde bölgesel entegrasyonların başarı koşulları", Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. 3(2), 2014, ss. 37-54.

SELİM, S, PURTAŞ, Y. ve UYSAL, D. (2014). ''G-20 Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 1(2).

SCHRAEPLER, H. A. (1997) "Directory of International Economic Organizations", Georgetown University Press, Washington, D.C.

SMILEY, X. (1999) "Survey: The Nordic Countries, Happy Family", The Economist, Jan 21st, 1999, ss. 1-5.

SÖNMEZOĞLU, F. (2011) "Uluslararası İlişkilere Giriş", Der Yayınları, İstanbul ss. 99-100

SEVİN, T. (1995) "6 Mart 1995 Tarihli Ortaklık Konseyi Kararı: Milletlerarası Hukuk Açısından Bir Değerlendirme", Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye, İstanbul, s.10.

SEYİDOĞLU, H. (2013) "Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama", 19. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, İstanbul, ss. 255.

SPENCE, D. (1997) "Staff and Personnel Policy in the Commission. Geoffrey E. ve David S. "(der.). The European Commission. (68-102) içinde. Cartermill Publishing. ss. 103.

STASAVAGE, D. (2005). Democracy and education spending in Africa. American Journal of Political Science, 49(2), 343- 358.

SYLWESTER, K (2000). Income İnequality, Education Expenditures and Growth. Journal of Development Economics, 63, ss.379–398.

ŞANLI, B. (2008) "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, İstanbul ss. 14-16.

TABAN, S ve KAR, M. (2006). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001". Sosyal Bilimler Dergisi, ss. 159-182.

TARI, R., 1999. Ekonometri, Alfa yayınları no:609, İktisat dizisi no:03, İstanbul.

TARI, R., 1997. Türkiye'de enflasyon, faiz ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkileri (Ekonometrik analiz:1973-1995 dönemi), Kocaeli Üniv. İİBF Dergisi, Cilt 1 (1), İzmit.

TEKİN, F. (1990) "Uluslararası Maliye", Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir. ss.178

TEMİZ, D. (2009) "Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?" Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, C:8 ss.118-124-127

TAHSİN, E. (2007) " Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması", Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, ss. 213.

TODA, H.Y., YAMAMOTO, T. (1995). Statistical inference in vector auto regressions with possibly integrated processes. Journal of Econometrics, 66, 225-250.

TOPALLI, N. (2017). “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), ss.129-140.

TUNÇSİPER B. ve ŞİMAL, Y. (1998) “Avrupa Birliği'nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye'nin Uyumu”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı. 1, (Ocak 1998), Balıkesir, ss.102.

TÖRE, N. (1995), “Ekonomik Bütünleşme Kuramı: Avrupa Birliği” El Kitabı, Ankara: TC Merkez Bankası Yayınları, Ankara, s. 9.

ÜLGER, İ. K, (2005) “Avrupa Birliğinin abc'si”. Ankara: Sinemis Yayınları. Ankara ss. 47- 57

ÜZÜMCÜ, A. ve DİKKAYA, M., (2007) “Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA): Yeni Bölgeselleşme İçin Yeni Bir Umut, Stratejik Öngörü”, 4 (10) İstanbul, ss. 40-52.

VERBEKE A., ve MERCHANT, H. (2012) “Handbook of Research on International Strategic Management”, Edward Elgar Publishing,

YÜKSEL, M. (2001) “Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye”, Siyasal Kitabevi, Ankara ss.13

WANG, Y, ve LİU, S (2016). “Education, Human Capital and Economic Growth: Empirical Research on 55 Countries and Regions (1960-2009)”. Theoretical Economics Letters, 6, ss. 347-355.

WOLF, F, ve ZOHLNHÖFER, R (2009). Investing in human capital? The determinants of private education expenditure in 26 OECD countries. Journal of European Social Policy, 19(3), 230-244.

Devlet Planlama Teşkilatı, 10.05.2013 http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/nebioglh/bolge2.pdf, Erişim Tarihi : 10.05.2013

Uluslararası İlişkileri Çalışma Platformu,

Erişim Tarihi 22.10.2011
http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/2341/
24.03.2013,Ekonomik-Entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu

IMF, International Monetary Fund,
https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/pdf/text.pdf

IMF, International Monetary Fund
www.imf.org/~/media/Files/Publications/WEO/2017/October/pdf/main-chapter/text.ashx?la=en

ASEAN, Association of Southeast Asian Nations,

www.asean.org/asean/about-asean/overview/

ASEANSTATS, ASEAN Statistics Web Portal,

https://data.aseanstats.org/trade_hs2.php

http://www.ekodialog.com/Makaleler/asya_pasifik_ekonomik_isbirligi.html, Erişim Tarihi: 23 Haziran 2019

http://www.economist.com/pirinterfrinedly.cfm?story_ID=182961,(01.18.2004). Erişim Tarihi: 23 Eylül 2019

Access to European Union law,

http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Axy0022 (Erişim Tarihi: 07 Ekim 2017)

Treaty of Rome, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Axy0023 (Erişim Tarihi: 07 Eylül 2017)

AB. (2017). Avrupa Birliğinin Genişlemesi. https://www.ab.gov.tr/109.html (Erişimhttps://www.ab.gov.tr/109.html (Eri%C5%9Fim Tarihi: 11Tarihi: 11 Ağustos 2019).

Avrupa Birliği'nin Genişlemesi. http://www.ab.gov.tr/index.php?p=109&l=1

(Erişim Tarihi: 09 Temmuz 2019)

Avrupa Birliği Antlaşması https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf

(Erişim Tarihi: 09 Ekim .2017)

https://insamer.com/tr/2019-yili-avrupa-parlamentosu-secimleri-ve-turkiye_2213.html (Erişim Tarihi: 09 Ekim .2017)

www.pes.org/system/files/images7downloads/History_PE S_EN.pdf, Erişim Tarihi: (5.9.2013)